

Міністерство освіти і науки України

**Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»**

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З КУРСУ
«ПЕДАГОГІКА»**

для студентів спеціальності «Здоров'я людини»

**Дніпропетровськ
«Середняк Т.К.»
2016**

УДК 37(075.8)

ББК 74.0я73

Н 15

Н 15 Навчально-методичний посібник з курсу «Педагогіка» для студентів спеціальності «Здоров'я людини» / [авт.-уклад. Г.М. Розлуцька, І.І. Розман]. — Дніпропетровськ : Середняк Т. К., 2016. — 280 с.

ISBN 978-617-7373-36-9

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Козубовська І.В., доктор педагогічних наук, професор (Ужгородський національний університет)

Товканець Г.В., доктор педагогічних наук, професор (Мукачівський державний університет)

Видання містить навчально-методичні матеріали з курсу «Педагогіка». Мета посібника передбачає теоретичне і практичне опанування студентами основ педагогічної науки, розвиток гуманістичних цінностей, особистісних педагогічних якостей. Вивчення даного курсу реалізує вміння аналізувати факти реального педагогічного процесу крізь призму науки. Містить вимоги навчальної програми дисципліни, навчально-методичне забезпечення до кожної теми (плани лекційних занять та тематичну інформацію), завдання для самоконтролю, дослідницькі практичні та тестові завдання, контрольні питання для самоперевірки, а також список основної та рекомендованої літератури.

Призначений для студентів заочної форми навчання.

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 2 від 22 березня 2016 р.)*

ISBN 978-617-7373-36-9

УДК 37(075.8)

ББК 74.0я73

Н 15

© Розлуцька Г.М., 2016

© Розман І.І., 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. Виникнення і розвиток педагогіки	5
ТЕМА 2. Предмет і завдання педагогіки	26
ТЕМА 3. Методи педагогічних досліджень	50
ТЕМА 4. Дидактика – теорія освіти і навчання.....	74
ТЕМА 5. Методи, форми і засоби навчання	108
ТЕМА 6. Теорія виховання.....	160
ТЕМА 7. Управління освітою.....	211
ТЕМА 8. Методична робота у школі	245
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	273

ВСТУП

Навчальний курс «Педагогіка» розглядається, з одного боку, як система знань про навчання, виховання і систему освіти. Це фундаментальна суспільна наука, яка вивчає закономірності здійснення навчально-виховної діяльності, а також функціонування системи освіти. З іншого – як прикладна наука, що спрямовує свої зусилля на оперативне розв'язання суспільних проблем виховання, навчання і розвиток підростаючого покоління.

Базові знання даної дисципліни мають складати категорії та поняття, що розкривають сутність навчання та виховання людини, особливості навчально-виховного процесу, закономірності розвитку учнів та особливостей педагогічного впливу.

Досягнення цілей та завдань навчальної дисципліни «Педагогіка» відбувається за таких умов:

1) засвоєння змісту курсу здійснюється шляхом опанування теоретичного матеріалу та блоків самостійної й індивідуальної, практичної та дослідницької роботи;

2) теоретичний блок забезпечує опанування понятійно-термінологічним апаратом педагогіки та інших елементів бази знань дисципліни;

3) практичний блок має сформувати вміння та навички застосовувати методи педагогіки для вивчення основних педагогічних понять;

4) блок завдань для самостійної, практичної, індивідуальної та дослідницької роботи вирішує проблеми опанування теоретичним блоком, використання набутих знань для особистісного та професійного самоаналізу і формування вмінь вирішувати складні практичні ситуації взаємодії в житті.

Після засвоєння навчальної дисципліни «Педагогіка» студент повинен:

– **знати** на рівні відтворення та розуміння основні елементи змісту навчального курсу: об'єкт, предмет та методологію дисципліни; історію становлення та основні напрямки розвитку педагогіки; зміст основних категорій дисципліни;

– **уміти** самостійно опрацювати різні види джерел (навчальну та навчально-методичну літературу), критично їх аналізувати і використовувати як у процесі підготовки до семінарських занять, так і в педагогічній практиці; організовувати та аналізувати свою педагогічну діяльність;

– **володіти** навичками виявлення закономірностей процесу навчання на основі його аналізу.

ТЕМА 1. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПЕДАГОГІКИ

- 1.1. Виникнення педагогіки як науки**
- 1.2. Джерела розвитку педагогіки**
- 1.3. Основні етапи розвитку педагогіки**
- 1.4. Історія вітчизняної школи і педагогіки**
- 1.5. Формування національної освіти у роки незалежності України**

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Виникнення освіти і виховання у світовій суспільній цивілізації. Основні етапи становлення педагогіки та виокремлення її як самостійної науки. Джерела розвитку педагогічної науки: народна педагогіка, педагогічна спадщина минулого, сучасні педагогічні дослідження, передовий педагогічний досвід.

Педагогіка епох Середньовіччя та Відродження. Педагогіка епохи Нового часу та Просвітництва. Загальні тенденції західноєвропейської педагогіки кінця XVIII – початку XX ст.

Історія вітчизняної школи і педагогіки. Зміст та організація навчання у Київській Русі. Українське шкільництво у період Руїни. Виникнення братських шкіл. Козацькі школи (січові, полкові, музичні, художні та ін.). Перші українські вчені та їх педагогічні погляди (П. Русин, Ю. Дрогобич, М. Смотрицький, Е. Славинецький, Ф. Прокопович та ін.). Виховні ідеї Г.Сковороди.

Розвиток педагогічних ідей у радянський період.

Особливості формування національної освіти у роки незалежності України.

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

1.1. Виникнення педагогіки як науки

Термін «педагогіка» отримав свою назву від грецьких слів *paidos* – дитина і *ago* - вести. У дослівному перекладі *paidagogos* означає «поводир дітей», «дітоведення». Педагогом у Стародавній Греції називали раба, який брав за руку дитину свого господаря і супроводжував її до школи. Поступово слово «педагогіка» стало вживатися більш загально: для визначення мистецтва вести дитину протягом життя, тобто виховувати,

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

навчати, давати освіту. Так педагогіка стала наукою про виховання і навчання дітей.

З середини ХХ століття людство зрозуміло, що кваліфікованого педагогічного керівництва потребують не лише діти, а й дорослі. У зв'язку з цим у деяких країнах замість терміна «педагогіка» вживають терміни «андрогогіка» (від гр. *andros* – чоловік і *ago* – вести) й «антропологіка» (від гр. *antropos* – людина і *ago* – вести). Педагогіка розширила свої межі й охопила виховання людини в цілому. Сучасна педагогіка – це *наука про виховання людини*. Під поняттям «виховання» в даному випадку розуміємо освіту, навчання та розвиток, тобто вживаємо його в найбільш широкому значенні.

1.2. Джерела розвитку педагогіки

Виховання виникло разом з появою людського суспільства. Воно невіддільне від соціального відтворення поколінь, природної потреби готувати до життя нащадків. Саме тому виховання є загальною і вічною категорією.

Педагогічні уявлення, знання склалися в практичному досвіді. За свідченням наскельних малюнків задовго до людської цивілізації виховання дітей здійснювалося шляхом включення їх у життя роду або сім'ї: залучення до праці, полювання, спорудження житла. У деяких племенах почали виникати своєрідні «школи» – хижі, де люди похилого віку готували підлітків до дорослого життя. Педагогічні знання систематизувались у вигляді висновків, порад, рекомендацій та існували в народних звичаях, обрядах, традиціях, народній творчості. Цей своєрідний звід правил і нормативів став джерелом розвитку соціальної поведінки людини в своїх основних постулатах: сповіді працелюбності, гостинності, любові до природи, взаємодопомоги, милосердя, поваги до старших,

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

миролюбства, – того, що пізніше увійшло до кодексу життя цивілізованого суспільства, стало першоосною педагогічної науки й практики.

Розвиток і ускладнення виробництва, накопичення наукових знань про оточуючий світ вимагали від людини спеціальної, досить тривалої підготовки. Залежно від того, як було поставлене виховання дітей і молоді, суспільство прогресувало швидше чи повільніше. Освіта і виховання стали найважливішою передумовою його розвитку. Виникла потреба в педагогічних знаннях, які базувалися б не на емпіричних, суб'єктивних уявленнях людей, а на узагальненні типового, характерного, тобто знаннях об'єктивних, наукових.

Науку часто ототожнюють із знаннями, що є грубим непорозумінням. Наука – це не лише знання, а й свідомість, тобто вміння належно користуватися цими знаннями.

Основними джерелами педагогіки є:

- 1) народна педагогіка;
- 2) педагогічна спадщина минулого;
- 3) педагогічні дослідження;
- 4) передовий педагогічний досвід.

Педагогічна спадщина минулого представлена працями класиків педагогіки, монографіями та статтями видатних учених, педагогів-новаторів. Наприклад, безцінними для педагогічної теорії та практики, формування національної системи освіти та виховання є праці Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та інших. Серед джерел педагогічної теорії слід виокремити роботи видатних учених 50-70-х рр. ХХ століття А.М. Арсенєва, М. І. Болдирєва, В. Ю. Гмурмана, Л. І. Новикової, Л.В. Занкова, Ф.Ф. Корольова та багатьох інших.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

Джерелами практичної педагогіки за певних умов можуть бути художні твори про дитинство, школу, вчителів, що належать класикам літератури.

У 80-х роках ХХ століття в Радянському Союзі широко відомими стали книжки педагогів-новаторів В. Ф. Шаталова, М. П. Щетиніна, С.М. Лисенкової, Є.В. Ілліна та інших. В них викладено передовий педагогічний досвід.

Є три види узагальнення і поширення досвіду кращих педагогів: *педагогічна інформація, педагогічне вибіркове та масове поширення досвіду.*

Педагогіка, як і будь-яка інша наука, не може саморозвиватися, самовдосконалюватися без усебічних і глибоких досліджень, які допомагають відкривати й уточнювати її закони та закономірності, віднаходити нові аспекти їх реалізації.

1.3. Основні етапи розвитку педагогіки

Виникнення педагогіки зумовлене потребою суспільства в ефективній підготовці підростаючого покоління до життя. У своєму розвитку вона подолала такі **етапи** (стадії): *народна педагогіка, духовна педагогіка, світська педагогіка.*

Народна педагогіка. Термін «народна педагогіка» уперше вжив український письменник, культурний діяч, педагог О.В. Духнович (1803-1865) у підручнику «Народна педагогія в пользу училищ и учителей сельских».

Народна педагогіка – галузь педагогіки, що охоплює накопичений віками народний досвід, погляди на мету, завдання, засоби і методи виховання та навчання підростаючого покоління.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

Якщо народна педагогіка охоплює емпіричні педагогічні знання без вказівки на їх походження, то етнопедагогіка пов'язана з конкретною етнічною належністю педагогічних традицій. Отже, педагогіка виконує різноманітні завдання як на загальнодержавному, так і на галузевому й регіональному рівнях, спрямовані на забезпечення навчання, виховання і розвитку підростаючого покоління. Етнопедагогіка досліджує можливості й ефективні шляхи реалізації прогресивних педагогічних ідей певного народу в сучасній науково-педагогічній практиці, способи поєднання народної педагогічної мудрості з педагогічною наукою; аналізує педагогічне значення явищ народного життя і визначає їх відповідність сучасним завданням виховання. Етнопедагогіка є складовою народознавства й водночас – педагогіки народознавства.

Невід'ємною складовою народної педагогіки є *родинна педагогіка*, в якій зосереджено знання й досвід щодо створення і збереження сім'ї, започаткування та продовження сімейних традицій (трудових, моральних, мистецьких).

Родинна педагогіка сприяє формуванню в дітей любові до матері і батька, бабусі і дідуся, поваги до пам'яті померлих.

Значні виховні можливості закладено в *педагогіці народного календаря*, який попри певні універсальні особливості закорінений у буттєвий досвід кожного народу.

Педагогіка народного календаря – складова народної педагогіки, що передбачає виховання дітей та молоді шляхом залучення їх до сезонних робіт, підтримання звичаїв, участі у святах і обрядах.

Великі потенційні можливості національного виховання, зокрема формування патріотичних рис, має педагогіка, джерелом якої є історична пам'ять про оборонців рідної землі, традиції формування мужнього воїна – захисника вітчизни. У контексті педагогіки українського народу

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

нею є *козацька педагогіка* – педагогіка українського народу, спрямована на формування мужнього громадянина (козака-лицаря) з яскраво вираженою українською національною свідомістю, твердою волею і характером.

Новий сплеск інтересу до надбань козацької педагогіки стався з набуттям Україною державної незалежності.

Духовна педагогіка. Найбільшого розвитку набула в епоху середньовіччя, коли церква монополізувала духовне життя суспільства, спрямовуючи виховання в релігійне річище. Педагогічна думка, яка до того часу розвивалася на ґрунті філософії, стала елементом теології (богослов'я). У церковних і монастирських школах на Заході, у мусульманських мектебах (початкових школах) на арабському Сході, у школах брахманів (жерців) у Індії виховання набуло яскраво вираженого теологічного характеру.

Духовна педагогіка – галузь педагогічних знань, що передбачає пріоритет релігії у вихованні й навчанні особистості.

У середні віки педагогічна теорія втратила прогресивну спрямованість античних часів. *Педагогічні ідеї філософів-богословів мали релігійне забарвлення і були пронизані церковною догматикою.*

Повернення до основ релігії є важливою гранню соціального життя в Україні на рубежі ХХ–ХХІ століть. Вплив духовної педагогіки на вітчизняну педагогічну думку виявляється в акценті на етичні орієнтації, що базуються на принципах свободи й унікальності особистості, альтруїстичних цінностях, увазі до внутрішнього світу особистості, вихованні моральних чеснот.

Світська педагогіка. Своїм корінням вона сягає педагогічних пошуків давнього світу. У Давніх Китаї, Індії, Греції, Римі було зроблено перші спроби узагальнити досвід виховання, сформулювати основні педагогічні ідеї. Саме на той час припадають перші педагогічні міркування

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

щодо проблеми співвідношення політики і виховання, особистості й держави, а також про цілі, зміст і правила виховної діяльності.

Вагомий внесок у розвиток світської педагогічної думки зробили давньогрецькі філософи. Так, Демокріт вважав, що людину формує передусім життєвий досвід. Сократ і Платон обстоювали думку, що для формування людини необхідно пробудити в її свідомості те, що в ній закладено від народження. Учень Платона Аристотель обґрунтував залежність мети і засобів виховання від політичних завдань держави.

В епоху Відродження в багатьох країнах Європи набули значного поширення гуманістичні ідеї. Їх пропагували видатні філософи-гуманісти, письменники, педагоги Вікторіно да Фельтре (1378-1446) в Італії, Луїс Вівес (1492-1540) в Іспанії, Франсуа Рабле (1494-1553) і Мітель Монтень (1533-1592) у Франції, Еразм Роттердамський (1469-1536) у Голландії. Гуманісти проголосили людину найвищою цінністю і стверджували, що її всебічного розвитку можна досягти вихованням.

До надбань світської педагогіки належить і доробок Я.А. Коменського. У своїй головній книзі «Велика дидактика», яка містить засади світської педагогіки, Коменський з позиції гуманізму трактує основні педагогічні категорії – «виховання», «навчання» й «освіта» – як процеси, що відбуваються відповідно до законів природи й залежать від особливостей дитини. У численних його працях окреслено всі найважливіші питання педагогічної науки, яку він розглядав як науку про виховання дитини. Запропоновані Я. А. Коменським принципи, методи, форми навчання стали підґрунтям багатьох педагогічних теорій, чимало його ідей актуальні й нині.

Услід за Я.А.Коменським в історію західноєвропейської педагогіки увійшло ім'я англійського філософа й педагога Дж. Локка (1632-1704), який сконцентрував свої зусилля на теорії виховання

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

джентльмена – людини впевненої в собі, що поєднує широку освіченість з діловими якостями, вишуканість манер з міцністю моральних переконань; французького матеріаліста і просвітителя Ж.-Ж. Руссо (1712-1778), автора ідеї природної досконалості дітей, теорії «вільного виховання», за якою виховання повинно проводитися лише за інтересами й бажаннями дітей, що сприятиме їхньому розвитку; швейцарського педагога Й. Г. Песталоцці (1746-1827), який запропонував учителям прогресивну теорію морального виховання учнів, розвинув ідеї гуманного виховання, доброзичливого ставлення до дітей, прищеплення їм співчуття і жалісності як основи морального розвитку, намагався поєднати навчання і виховання дітей з організацією їхньої посильної праці; німецького педагога Й. Ф. Гербарта (1776-1841), автора теоретичних узагальнень у галузі психології навчання і дидактики (чотириетапна модель уроку, поняття виховуючого навчання, система розвиваючих вправ); німецького педагога Ф. А. Дістервега (1790-1866), відомого ідеями про активізацію навчальної діяльності учнів, посилення їх самостійної роботи, а також думками про підготовку народних учителів, яка повинна базуватися на отриманні наукових знань і прищепленні високих моральних якостей.

1.4. Історія вітчизняної школи і педагогіки

В Україні відбувалися ті самі процеси народження педагогіки в надрах філософської думки. З часів Київської Русі до нашого часу дійшли настановні твори з виховання: збірник законів «Руська правда» Ярослава Мудрого і «Правда» Ярославичів (його синів), «Повчання Володимира Мономаха», «Житіє Євдокії Полоцької», «Повчання дітям ченця Ксенофонта», низка уривків з часописів та листів, де подаються описи народних традицій виховання дітей у сім'ях, ставлення батьків до своїх нащадків, моральні сентенції поведінки людини в товаристві.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

Однією з найдавніших пам'яток педагогічної думки XV-XVII ст. є «Домострой». Ґрунтувався він на принципах народної педагогіки, у якій суворість і вимогливість поєднувалися з піклуванням про дитину, вихованням почуття громадянського обов'язку. Поряд із настановами виховувати у дітей мужність, працьовитість, бережливість тощо у «Домострої» йшлося про доцільність фізичних покарань: «Любя сына своего, учащай ему раны... сокруши ему ребро». Утім, попри численні згадки про такі методи в багатьох творах, фізичні покарання не мали великого поширення в українських школах, на відміну від західноєвропейських.

Вершиною української народної педагогіки сучасні дослідники вважають козацьку педагогіку, яка втілює в собі «національну психологію, характер, правосвідомість, мораль та інші компоненти національної свідомості, духовності народу». Основою виховання дітей змалку були провідні ідеї козацького руху (свобода і незалежність України, непорушність прав людини і народу, суверенність особи, народовладдя). У малечий період, а далі - на родинно-шкільному ступені провідне значення мали культ Батька і Матері, Бабусі й Дідуся, Роду і Народу.

Серед видатних просвітителів XVIII століття, які збагатили вітчизняну педагогіку, почесне місце належить Г.С. Сковороді (1722-1794). Він перший в українській педагогіці в центрі уваги поставив дитину – її почуття, стосунки зі світом, її справи, нахили і обдарування; визначив мету гуманістичного процесу - формування «істинної» людини: мислячої, чуйної, освіченої, зі світлим розумом, гарячими почуттями, підготовленої до праці задля її щастя і блага народу.

Розвиток педагогічної думки в Україні тісно пов'язаний з прогресивними течіями в російському та українському соціальному житті, що зумовлено історичними причинами.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

Великий внесок у розвиток наукової педагогіки зробив визначний вітчизняний педагог К. Д. Ушинський (1824-1870), автор стрункої й оригінальної педагогічної системи, що охоплювала основні проблеми виховання і навчання. Основною ідеєю цієї системи була народність, яку він розумів як своєрідність кожного народу, обумовлену його історичним розвитком, соціальними умовами життя, географічними особливостями. Найголовнішими рисами народності педагог вважав любов до батьківщини, рідну мову, віру в могутні сили народу. Основною метою виховання повинна бути підготовка всебічно розвинутої людини, а наріжним каменем теорії виховання - вчення про трудове виховання, що стверджує: в трудовій діяльності розвивається і формується людина. Матеріальні плоди праці складають людський добробут; проте лише внутрішня, духовна, животворча сила праці є джерелом людської гідності й водночас моральності та щастя.

Навчання повинно здійснюватися з урахуванням вікових і психічних особливостей розвитку дитини, організовуватися на основі принципів посильності та послідовності, наступності й систематичності, наочності та емоційності. Методи викладання повинні сприяти розвитку й активізації пізнавальної діяльності учнів, їхнього мислення і мовлення в процесі навчання.

Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, то вона повинна насамперед пізнати її теж у всіх відношеннях.

Керівна роль у вихованні належить педагогу. Все базується на його особистості. Вчитель повинен любити свою професію, бути високоосвіченою людиною, володіти педагогічною майстерністю і педагогічним тактом.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

К.Д.Ушинський вимагав повної перебудови системи освіти на основі новітніх наукових досягнень: «...Педагогічна практика без теорії – те саме, що і знахарство в медицині».

Ґрунтовні праці педагога «Педагогічна антропологія», «Про камеральну освіту», «Три елементи школи» та інші, а також навчальні книги для дітей початкових класів витримали безліч видань.

У другій половині XIX – на початку XX століття в Україні на питаннях освіти і виховання зосереджували свої зусилля майже всі діячі культури та мистецтва, літератури і науки. Т. Г. Шевченко (1814-1861) підготував і видав «Букварь южнорусский» (1861). І. Я. Франко (1856-1916) зробив суттєвий внесок у розробку історії шкільної і університетської освіти в Україні. М. П. Драгоманов (1841-1895) обстоював національну народну освіту як таку, що вбирає в себе кращі здобутки світової культури. П. А. Грабовський (1864-1902) присвятив ряд статей проблемам народної освіти. Леся Українка (1871-1913) обстоювала необхідність народної освіти, змальовувала жалюгідність сільських шкіл і учителів.

Закарпатський педагог О.В. Духнович (1803-1865) зробив вагомий внесок у теорію і практику початкової освіти: написав буквар, методичні книги для вчителів.

Відомий український педагог Х.Д. Алчевська (1841-1920) досліджувала проблеми навчання дорослих і відтворила їх у посібниках «Що читати народові?», «Книга для дорослих».

Відомий педагог і громадський діяч С.Ф. Русова (1856-1940) створила концепцію національної системи освіти і виховання, написала ряд праць з педагогіки: «Дошкільне виховання», «Дидактика», «Моральні завдання сучасної школи» та інші.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

Педагогіка соціалістичного періоду пішла шляхом розробки ідей виховання людини нового суспільства. З цих позицій педагогічну теорію розробляли Н. К. Крупська (1869-1939), П. П. Блонський (1884 - 1941), С.Т. Шацький (1878-1934), А.С. Макаренко (1888-1939), В.О. Сухомлинський (1918-1970).

Зокрема, А. С. Макаренко висунув і перевінив на практиці принципи створення дитячого колективу, педагогічного керівництва ним, запропонував методикау трудового виховання, вивчав проблеми формування свідомої дисципліни і виховання дітей у сім'ї.

В.О. Сухомлинський досліджував проблеми розумового, морального, естетичного та фізичного виховання школярів, питання політехнічної освіти, теорії навчання, виховання дітей у сім'ї, самовиховання і самоосвіти, професійної майстерності вчителя, здійснення загального навчання та керівництва школою. Багато його порад, влучні спостереження зберігають своє значення і при осмисленні сучасних шляхів розвитку педагогічної думки та реформуванні школи.

Історичний шлях становлення педагогіки як науки свідчить про те, що її виникнення і розвиток визначались об'єктивними соціально-економічними потребами суспільства в підготовці підростаючих поколінь до життя. Ні суспільство, ні виховання «взагалі» не існувало. На певному етапі історичного розвитку існувало конкретне суспільство і виховання, спрямованість і рівень якого відображали досягнутий рівень розвитку суспільства.

Проте, в кожен епоху були діячі, що піднімалися вище інтересів свого класу. Вони висували прогресивні педагогічні ідеї, які відмежовувалися від офіційної педагогіки. Саме ці ідеї складають основу наступності в педагогічній теорії і стимулюють її розвиток.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

1.5. Формування національної освіти у роки незалежності України

Сьогодні у незалежній Україні створені позитивні передумови для всебічного розвитку педагогічної теорії та практики, основні напрями якого визначені Законом України «Про освіту», Державною національною програмою «Освіта» («Україна XXI століття»), Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті, «Концепцією національного виховання дітей та молоді у системі національної освіти» та ін.

Національна система освіти формувалася в 1990-ті роки в умовах значних змін у духовному житті суспільства, в контексті загальноцивілізаційних трансформацій, зумовлених значним поширенням нових освітніх технологій та істотним розширенням можливостей і потреб в індивідуальному, особистісному розвитку людини. Реформи були зорієнтовані на створення нової системи освіти в Україні, збереження й примноження здобутого в радянські часи досвіду та одночасно внесення суттєвих коректив у цілі, завдання й зміст освітянського процесу.

В. Огнев'юк вважає, що після набуття Україною незалежності радикальні зміни у сфері освіти здійснювалися у два головних етапи: перший (1991-1995 роки) визначив проблему як соціальне завдання українського державотворення; другий (1995-2002 роки) увів її в систему національних потреб та інтересів і водночас до широкого міжнародного контексту цивілізованого розвитку людства.

У 1991 р. Верховна Рада ухвалила Закон України «Про освіту» (із змінами і доповненнями в наступні роки). У ньому визначено таку структуру освіти в Україні:

- дошкільна освіта;
- загальна середня освіта;
- позашкільна освіта;
- професійно-технічна освіта;

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

- вища освіта;
- післядипломна освіта;
- самоосвіта.

Наприкінці 1992 р. на Першому з'їзді педагогічних працівників України була затверджена Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»).

З 1996 р. реформа освіти в Україні набула конституційного забезпечення. Конституція України юридично закріпила процеси демократизації освіти в нових суспільно-політичних умовах після розпаду СРСР. Повна загальна середня освіта визначалася в ній не тільки гарантованою, а й обов'язковою. Громадянам, які належать до національних меншин, Основний Закон України гарантує право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

Віхою на шляху реформування освіти в Україні став закон «Про загальну середню освіту», ухвалений Верховною Радою України 13 травня 1999 р. Цей закон визначив правові, організаційні та фінансові засади функціонування й розвитку системи загальної середньої освіти в нових умовах.

Освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами. У сучасній школі суверенної України навчально-виховний процес спрямований на всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального,

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими кадрами.

Важливим аспектом демократизації сучасної школи є розвиток системи самоврядування, реформування управлінської сфери. Законом України «Про освіту» в українській національній школі створено органи самоврядування, до складу яких входять насамперед загальні збори (конференція) колективу закладу освіти; районна, міська, обласна конференції педагогічних працівників, Всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

У Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ ст.») визначено «стратегію розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу на ХХІ ст., створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації».

Вона визначає стратегічні завдання реформування освіти в Українській державі: відродження і розбудова національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави, формування освіченої, творчої особистості; виведення освіти в Україні на рівень розвинених країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних засад. Передбачається створення на рівноправній основі недержавних та глибока демократизація традиційних навчально-виховних закладів.

У програмі «Освіта» визначені також пріоритетні напрями, основні шляхи і принципи наступного реформування освіти. Вони спрямовані на досягнення певних стратегічних цілей. Зокрема, досить конкретно визначаються шляхи реформування кожної з ланок системи освіти:

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

дошкільного виховання, в якому поєднуються сімейне і суспільне виховання; загальноосвітньої підготовки на національній основі, в якій реформуванню піддаються зміст гуманітарної та природничо-математичної освіти, трудової та фахової підготовки в середній ланці освіти. Суттєва увага приділяється національному вихованню, головною метою якого є надбання молодим поколінням соціального досвіду успадкування духовного спадку українського народу, формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою.

У «Концепції національного виховання дітей та молоді у системі національної освіти» визначені пріоритетні напрями та шляхи забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації. В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, яка максимально враховує національні риси і самобутність українського народу.

У Державній національній програмі «Освіта» підкреслюється, що «головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури». Мета, певна річ, повинна бути єдиною для всіх навчально-виховних закладів, громадян України. Така єдина мета виховання є науково обґрунтованим державним стандартом, закріпленим у законах нашої держави.

Основною, найбільш важливою і необхідною ланкою реформування і оновлення освіти є загальна середня освіта, яка повинна забезпечувати

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

максимальний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення. Українська держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і може отримуватися у різних типах закладів освіти.

Загальноосвітня школа виступає важливим фактором відродження нації, виховання у молоді національної свідомості і гідності, активним засобом боротьби з національним нігілізмом, з проявами комплексу національної неповноцінності, нижчості, відступництва від своєї нації.

Загальноосвітня школа все ще не позбулася своєї радянської суті. Щоб суспільство стало відкритим, воно повинно забути про авторитарну педагогіку, школа має формувати самодостатню особистість.

Логіка суспільного розвитку сьогодні вимагає продовження структурного системного реформування освіти. Масштабність галузі, значна диференціація ступенів готовності різних ланок освіти до цих перетворень, запізнення із розробленням і впровадженням значного обсягу законодавчих та нормативних документів, брак належної взаємодії центру та регіонів об'єктивно уповільнюють і ускладнюють цей процес. Це змушує зробити висновок, що досягнення стабілізації функціонування галузі, її адаптації й розвитку не може бути швидким і здійсненим лише можливостями галузі. Послідовне, еволюційне реформування системи освіти країни повинно відбуватися водночас із радикальними змінами в ставленні до освіти. Утвердження пріоритетності освіти вимагає

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

принципових змін не лише в нормуванні фінансових витрат, а й у свідомості людей та суспільства загалом.

І. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Чим обумовлюється виникнення, становлення і розвиток педагогіки як науки?
2. Охарактеризуйте основні джерела педагогіки.
3. 2. Які стадії і чому пройшла педагогіка у своєму розвитку?
4. 3. Які Вам відомі шляхи і засоби виховання в народній педагогіці?
5. Розкрийте суть духовної педагогіки як одного із етапів розвитку педагогіки.
6. Охарактеризуйте основні особливості світської педагогіки.
7. Який внесок у розвиток педагогіки зробили українські просвітителі, письменники і педагоги?
8. Які особливості розвитку школи та педагогіки в часи Київської Русі?
9. Охарактеризуйте найдавнішу пам'ятку педагогічної думки XV–XVII ст. «Домострой».
10. Яке місце в історії розвитку вітчизняної педагогіки займає козацька педагогіка?
11. Розкрийте вклад вітчизняних педагогів XVIII–XIX ст. у розвиток педагогічної науки.
12. Охарактеризуйте завдання педагогіки на сучасному етапі.
13. Опишіть сучасну структуру освіти України.
14. У яких нормативних документах відображено основні напрями і завдання реформування системи освіти в Україні?

II. Дослідницькі завдання

1. Назвіть основні риси світогляду В.О. Сухомлинського.
2. У чому полягає мета і завдання виховання за А.С. Макаренком?
3. Поясніть, чому у кінці XIX – на початку XX століття дослідження педагогічних проблем розпочинаються саме в США?
4. Охарактеризуйте погляди К. Ушинського на проблеми виховання.
5. Конкретизуйте та визначте рівень актуальності розуміння завдань і шляхів їх реалізації в моральному вихованні.
6. Зробити тезисний конспект однієї з глав трактату Дж. Локка «Думки про виховання».

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

III. Практичні завдання

1. Ознайомтесь із значеннями поняття «розвиток»:

✓ Процес формування психічних якостей і властивостей особистості, що дозволяють пізнавати оточуючий світ.

✓ Процес формування особистості як соціальної якості індивіда на основі його соціалізації і виховання.

✓ Процес становлення особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих соціальних і природних чинників.

✓ Процес кількісних і якісних змін, які відбуваються в організмі, психіці, інтелектуальній та духовній сферах людини під впливом зовнішніх (природне і соціальне середовище, виховання, колективна діяльність, спілкування) та внутрішніх (анатомо-фізіологічні передумови, особиста активність, що реалізується у діяльності), керованих (виховання і самовиховання) і некерованих (об'єктивний, стихійний вплив середовища) факторів.

✓ Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності.

✓ Ряд послідовно пов'язаних кількісних і якісних змін, що відбуваються з організмом людини від моменту її народження і до кінця життя, становлення людини як соціальної істоти.

✓ Взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються в анатомо-фізіологічному визріванні людини, в удосконаленні її нервової системи і психіки, а також її пізнавальної і творчої діяльності, у збагаченні її світогляду, моральності, суспільно-політичних поглядів, переконань.

Увага!. Даючи визначення основних понять педагогіки, можна помітити, що вони глибоко взаємопов'язані між собою. Тому, при їх аналізі необхідно виділити домінуючу, головну функцію кожного з них і саме на цій основі виокремити їх відмінності.

2. Здійснити категорійний аналіз основних понять педагогіки, а саме: «педагогіка», «розвиток», «освіта», «навчання».

IV. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь.

1. Що являє собою сучасна педагогіка?

а) наука про виховання людини

б) наука про розвиток особистості

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

- в) наука про виховання людини в широкому значенні*
- г) наука про педагогічні дослідження*

2. Педагогічні уявлення склалися з

- а) практичного досвіду*
- б) матеріалів спостереження*
- в) порад та рекомендацій*
- г) педагогічних читань*

3. Що стало передумовою розвитку суспільства?

- а) бажання покращити свій матеріальний стан*
- б) освіта і виховання*
- в) інтерес до науки*
- г) матеріальна зацікавленість*

4. Перші наукові педагогічні узагальнення належали до:

- а) етичних норм*
- б) соціальних реформ*
- в) філософії*
- г) наукових досліджень*

5. Що є найголовнішою передумовою самозбереження держави?

- а) формування громадян у дусі праведності*
- б) результат виховної діяльності справедливої держави*
- в) інтереси держави і окремої людини взаємопов'язані*
- г) соціальна стабільність*

6. У настановних творах авторів Київської Русі зверталася особлива увага на:

- а) народні традиції виховання дітей у сім'ях*
- б) вищу освіту*
- в) моральні сентенції поведінки людини в товаристві*
- г) знання в галузі культури*

7. Основною ідеєю наукової педагогіки К.Д. Ушинського є:

- а) естетичне виховання*
- б) народність*
- в) розвиток фізичних здібностей*
- г) вміння орієнтуватись у новинках літератури*

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

8. Історичний шлях становлення педагогіки як науки свідчить, що:
- а) рівень розвитку суспільства залежить від досягнень педагогічної науки*
  - б) ні суспільства, ні виховання «взагалі» раніше не існувало*
  - в) у кожен епоху були діячі, які піднімалися вище інтересів свого класу*
  - г) світові надбання впливають на розвиток педагогіки як науки*

Рекомендована література

1. Волкова Н. П. Педагогіка : Навч. посібник. Допущено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с. — (Альма-матер). — С. 11—12.
2. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Допущено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — С. 6—23.
3. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : Практикум / А.І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 429 с. — (Навчально-методичний комплекс з педагогіки) — С. 17, 31—35, 54—57.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — 448 с.
5. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. — видан. 5-е допов. і перероблене. — К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2009. — С. 11—41.
6. Омельченко С. В. Педагогіка. Тестові завдання : Навч. посібн. Реком. МОНУ / С. В. Омельченко. — К. : Знання, 2008. — 391 с. — (Вища освіта ХХІ століття). — С. 7—10.
7. Педагогіка / [В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, І.С. Волощук, О.В. Глузман, Н.В. Гузій, Н.М. Дем'яненко, Н.О. Дівінська, М.Б. Євтух, С.А. Калашнікова, О.А. Комар; Ін-т вищ. освіти АПН України]. — К. : Пед. думка, 2009. — 256 с.
8. Педагогіка : навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова [та ін.]; за заг. ред. З.Н. Курлянд. — К. : Знання, 2007. — 495 с.
9. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П. Підласий. — К. : Слово, 2004. — С. 82—85.
10. Фіцула М.М. Педагогіка : Навчальний посібник / М.М.Фіцула. — К. : Видавничий центр «Академія», 2006. — 352 с.

Тема 1. Виникнення і розвиток педагогіки

11. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») : Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, Заходи від 03.11.1993 № 896 із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.

12. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. зб. Міносвіти України. — 1996. — № 13. — С. 2—15.

13. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : наказ МОНУ від 16. 06. 2015 № 641. — К., 2015. — 10 с.

14. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV із змінами і доповненнями / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

15. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII із змінами і доповненнями / Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

16. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія. Спроба історичної реконструкції / О. Сухомлинська // Шкільний світ. — 2015. — №4. — С. 21—41.

17. Федорова Н. Ф. Удосконалення змісту навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 90-х роках ХХ століття / Н. Ф. Федорова, Б. О. Піонтковськи-Вихватень // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2014. — №8. — С. 36—43.

ТЕМА 2. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ПЕДАГОГІКИ

2.1. Об'єкт, предмет і функції педагогіки

2.2. Основні категорії педагогіки

2.3. Педагогічна наука і педагогічна практика

2.4. Зв'язок педагогіки з іншими науками та її структура

2.5. Філософські основи педагогіки

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Поняття про педагогіку, її об'єкт та предмет. Функції педагогіки: теоретична (рівні: описовий, діагностичний, прогностичний) та конструктивно-технологічна (рівні: проєктивний, перетворювальний, оцінний та коректувальний). Основні завдання педагогічної науки.

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

Педагогічна наука і педагогічна практика. Порівняння об'єкта і предмета педагогічної теорії та педагогічної практики. Основні ознаки (критерії) педагогіки як науки. Взаємозв'язок педагогічної науки і педагогічної практики. Головне завдання педагогічної науки і практики (пошук ефективних шляхів впливу на розвиток особистості).

Основні категорії педагогіки (виховання, навчання, освіта, розвиток та формування особистості, навчання, самовиховання, самоосвіта, саморозвиток, виховні відносини, соціалізація тощо).

Система педагогічних наук. Зв'язок педагогіки із суміжними науками.

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

2.1. Об'єкт, предмет і функції педагогіки

Для визначення педагогіки, так само, як і для будь-якої іншої науки, необхідно насамперед розмежувати поняття її об'єкта і предмета.

Об'єктом педагогіки є та частина об'єктивного світу, ті його явища, які обумовлюють розвиток людського індивіда в процесі освіти.

Предметом педагогіки є процес спрямованого особистісного розвитку людини в умовах її навчання, виховання, освіти.

Закономірності становлення людської особистості зумовлені закономірностями розвитку і формування її як соціальної істоти; законами діяльності людей (у вигляді принципів і правил виховної діяльності); специфічними законами процесу виховання, що криються в його структурі, співвідношенні компонентів, зовнішніх і внутрішніх факторів. Тому загальним завданням педагогіки є вияв, вивчення й обґрунтування закономірностей виховання та розвитку людської особистості, розробка на цій основі теорії і технології виховання як спеціально організованого педагогічного процесу.

Педагогіка як наука містить базові наукові знання про закономірності й закони виховання, що відображають об'єктивні основи його здійснення. Ці знання мають загальний характер для всіх країн і народів. Наприклад, закономірні зв'язки педагогічного процесу з суспільними вимогами і

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

умовами; зв'язки між вихованням і розвитком особистості; взаємозв'язок діяльності вихователя і вихованця; взаємозв'язок між цілями, засобами, умовами і результатами педагогічного процесу та ін. Такі закономірності не можуть належати окремій країні, народові. У цьому розумінні педагогіка є наукою *загальнолюдською*. Проте виховання здійснюється в конкретній країні відповідно до цілей, завдань і методів виховання, які відображають її історичні, етнічні та регіональні особливості. У цьому випадку воно набуває національного характеру й отримує назву «*національне виховання*».

Педагогіка як наука розробляє *теорію* і *технологію* організації педагогічного процесу, шляхи удосконалення діяльності педагога (педагогічну діяльність) і різних видів діяльності учнів, а також стратегію і способи їх взаємодії.

Теоретична функція педагогіки здійснюється на трьох рівнях: *описовому* – вивчення передового і новаторського педагогічного досвіду; *діагностичному* – виявлення стану педагогічних явищ (наприклад, успішності, вихованості учнів), встановлення умов і причин, які їх обумовлюють; *прогностичному* – експериментальні дослідження педагогічної дійсності і побудова на їхній основі моделей перетворення цієї дійсності.

На прогностичному рівні теоретичної функції педагогіки розкривається суть педагогічних явищ, визначаються їх глибинні причини, науково обґрунтовуються гіпотези. На цьому рівні створюються теорії навчання і виховання, моделі педагогічних систем, що випереджають освітню практику.

Технологічна функція педагогіки як науки також реалізується на трьох рівнях: *проективному*, що пов'язаний з розробкою відповідних методичних матеріалів (навчальних планів, програм, підручників, навчальних

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

посібників, педагогічних рекомендацій) на базі теоретичної концепції, у якій визначається план педагогічної діяльності; *перетворювальному*, що спрямований на впровадження досягнень педагогічної науки в навчально-виховну практику з метою її удосконалення; *оцінному і коректувальному*, що передбачає оцінку впливу результатів наукових досліджень на педагогічну практику і наступну корекцію взаємодії наукової теорії та практики навчання і виховання.

Теоретична і технологічна функція педагогіки реалізуються в органічній єдності.

Терміном «педагогіка» позначають дві сфери людської діяльності, спрямовані на виховання людини: *педагогічну науку і педагогічну практику*.

Об'єктом педагогічної практики є реальна взаємодія учасників педагогічного процесу, *а предметом* – способи взаємодії, зумовлені його цілями, завданнями та змістом.

Педагогічна практика, спираючись на педагогічну теорію, наповнює її абстрактні істини живим змістом. З цієї точки зору практичну виховну діяльність розглядають як мистецтво.

На необхідність співвідношення теоретичних знань і педагогічного мистецтва у вихованні вказував П.П. Блонський. Він зазначав, що для практичної виховної діяльності однаково потрібні уміння, талант і теоретичні знання. Уміння виробляються особистим досвідом, талант удосконалюється в процесі виховної практики, теоретичні знання формуються в результаті глибокого осягання суті розвитку та виховання людини і передаються у вигляді ідей.

Лише ідею, а не техніку і талант, може повідомляти одна особа іншій, і тому лише у вигляді відомих ідей, тобто у вигляді теоретичної науки, може існувати педагогіка.

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

Досвід мільйонів педагогів свідчить, що у вирішенні проблем виховання вони спиралися не на здібності, нахили, польоти фантазій, а на наукові розробки і раціонально обгрунтовані технології. Чим складніше завдання вирішував учитель, тим вищим був рівень його педагогічної культури.

2.2. Основні категорії педагогіки

Основні педагогічні поняття, що виражають наукові узагальнення, прийнято називати також педагогічними категоріями. Основними педагогічними категоріями є: *виховання, навчання, освіта*.

Виховання – цілеспрямований і організований процес формування особистості. У педагогіці поняття «виховання» вживається в широкому і вузькому соціальному сенсі, а також у широкому і вузькому педагогічному значенні.

У широкому соціальному сенсі *виховання* – це передача накопиченого досвіду від старших поколінь до молодших. Під досвідом розуміються відомі людям знання, уміння, способи мислення, моральні, етичні, правові норми - словом, все створене в процесі історичного розвитку, духовну спадщину людства.

Людство вижило, зміцніло і досягло сучасного рівня розвитку завдяки вихованню, завдяки тому, що вистражданий попередніми поколіннями досвід використовувався і примножувався в подальшому.

Історичний процес розвитку суспільства незаперечно доводить, що великих успіхів у своєму розвитку завжди досягали ті народи, у яких виховання було поставлено краще.

Виховання має *історичний характер*. Воно виникло разом з людським суспільством, ставши органічною частиною його життя і розвитку, і буде

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

існувати, поки існує суспільство. Саме тому виховання - це загальна і вічна категорія.

Багато філософів, аналізуючи закони, що керують суспільним життям, встановлюють об'єктивні зв'язки між вихованням і рівнем розвитку продуктивних сил суспільства. Виховання впливає на розвиток суспільства, в свою чергу суспільство надає можливості для виховання.

Спрямованість, характер виховання відповідають рівню розвитку продуктивних сил і характеру виробничих відносин. Тому виховання має *конкретно-історичний характер*.

Зміна типу суспільно-економічної формації тягне за собою зміну типу виховання. Зі зміною суспільних відносин докорінно змінюються цілі, завдання, форми і організація виховання. Соціальні умови життя також змінюють характер виховання та його вплив на свідомість і поведінку людей.

З появою в суспільстві класів виховання набуває *класового характеру*. Воно починає служити панівному класу, який і визначає його спрямованість, цілі, зміст і форми. Коли гарне виховання стає дорогим задоволенням, недоступним для всіх людей у суспільстві, воно перетворюється на знаряддя дискримінації людей, засіб звеличення одних над іншими.

Вихованням – передачею накопиченого досвіду – займаються не тільки професійні педагоги в спеціально створених навчально-виховних установах. У сучасному суспільстві діє цілий комплекс інститутів, що направляють свої зусилля на виховання: *сім'я, засоби масової інформації, література, мистецтво, трудові колективи, органи правопорядку*. Тому загальне поняття «виховання» потребує звуження і конкретизації.

Не потребує особливих доказів висновки про те, що за наявності багатьох виховних сил успіх виховання може бути досягнутий тільки

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

шляхом жорсткої координації дій усіх причетних до виховання соціальних інститутів. При некоординованих виховних впливах людина піддається дуже сильним різностороннім впливам, здатним деформувати загальну мету виховання. Координаторами виховного впливу в добре організованому суспільстві виступають навчально-виховні установи, керовані висококваліфікованими педагогами.

У широкому педагогічному сенсі *виховання* – це спеціально організований, цілеспрямований і керований вплив колективу, вихователів з метою формування у об'єкта виховання заданих якостей; воно здійснюється в навчально-виховних установах і охоплює навчально-виховний процес.

У вузькому педагогічному сенсі *виховання* – це процес і результат виховної роботи, спрямованої на вирішення конкретних виховних завдань.

У педагогіці, як і в інших соціальних науках, поняття «виховання» часто використовується для позначення складових частин цілісного виховного процесу. Кажуть, наприклад, «фізичне», «естетичне виховання».

Наступна основна категорія педагогіки – **навчання**. Це спеціально організований і керований процес взаємодії вчителів та учнів, спрямований на засвоєння знань, умінь, навичок, формування світогляду, розвиток розумових сил і потенційних можливостей учнів, закріплення навичок самоосвіти у відповідності з поставленими цілями.

Основу навчання складають *знання, вміння, навички* (ЗУН), що виступають з боку викладача як вихідні (базові) компоненти змісту, а з боку учнів – у якості продуктів засвоєння.

Знання – це відображення людиною об'єктивної дійсності у формі фактів, уявлень, понять і законів науки. Вони являють собою колективний досвід людства, результат пізнання об'єктивної дійсності.

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

Уміння – готовність свідомо і самостійно виконувати практичні та теоретичні дії на основі засвоєних знань, життєвого досвіду і набутих навичок.

Навички – компоненти практичної діяльності, які проявляються при виконанні необхідних дій, доведених до досконалості шляхом багаторазового вправляння.

Повідомляючи учням ті чи інші знання, педагоги завжди надають їм необхідну спрямованість, формуючи їх як би безпосередньо, а насправді досить цілеспрямовано, найважливіші світоглядні, соціальні, ідеологічні, моральні та інші якості. Тому навчання має виховуючий характер. І навпаки, в будь-якому вихованні завжди містяться елементи навчання. Навчаючи – виховуємо, виховуючи – навчаємо, тобто області понять «виховання» і «навчання» частково перекриваються.

Освіта – результат навчання. У буквальному сенсі воно означає формування образів, закінчених уявлень про досліджуваний предмет. *Освіта* – це обсяг систематизованих знань, умінь, навичок, способів мислення, якими оволодіває той, хто навчається.

У XIX ст. отримання освіти ототожнювалося з формуванням людини. Зараз величезний обсяг знань, накопичених людством, не дозволяє стверджувати, що людина коли-небудь опанує всіма ними в повному обсязі навіть після дуже тривалого навчання.

2.3. Педагогічна наука і педагогічна практика

Педагогіка – це сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості. Педагогіка є наукою, бо вона має: чітко визначений, відокремлений і зафіксований власний предмет. Для його вивчення застосовуються об'єктивні методи дослідження; зафіксовані об'єктивні зв'язки (закони і закономірності) між

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

факторами, процесами, що складають предмет вивчення; встановлені закони й закономірності дозволяють передбачати (прогнозувати) майбутній розвиток досліджуваних процесів.

Педагогічна практика, спираючись на педагогічну теорію, наповнює її абстрактні істини живим змістом. З цієї точки зору практичну виховну діяльність розглядають як мистецтво.

Сьогодні вже ніхто не піддає сумніву науковий статус педагогіки. Суперечка перейшла в площину співвідношення науки та педагогічної практики. Занадто неоднозначними виявляються реальні досягнення вихователів: в одному випадку вони обумовлені глибокими знаннями і вмільм застосуванням педагогічної теорії, в іншому – успіх приносять високу особисту майстерність вчителя, мистецтво педагогічного впливу, чуття та інтуїція. В останні десятиліття особливо гостро відчувалася неузгодженість між шкільною практикою і педагогічною наукою.

Разом з тим, розвиток педагогічної науки автоматично не забезпечує якість виховання. Необхідно, щоб теорія переплавлялася в практичні технології. Поки ж зближення науки і практики йде недостатньо швидко: за оцінками фахівців, розрив між теорією і практикою становить 5-10 років.

Але педагогіка швидко прогресує, виправдовуючи своє визначення як найбільш діалектичної, наймінливішої науки. В останні десятиріччя досягнуті відчутні успіхи в деяких її галузях, передусім в розробці нових технологій навчання. Сучасні комп'ютери, забезпечені якісними навчальними програмами, успішно справляються із завданнями управління навчальним процесом, дозволяють досягати високих результатів з меншими витратами енергії і часу як педагогам, так і учням. Намітився прогрес і у створенні більш довершених методик виховання, технологій самоосвіти і самовиховання. У шкільній практиці використовуються нові

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

наукові розробки. Науково-виробничі комплекси, авторські школи, експериментальні майданчики – все це помітні віхи на шляху позитивних змін.

2.4. Зв'язок педагогіки з іншими науками та її структура

Велике значення для розвитку педагогіки мають її зв'язки з іншими науками: філософією, психологією, фізіологією людини, генетикою, етнографією, математикою та ін. Зміцнюючи і удосконалюючи ці зв'язки, педагогіка запозичує й інтерпретує відповідно до предмета свого дослідження ідеї інших наук, які допомагають глибше проникнути в суть виховання і розробляти його теоретичні основи.

Зв'язок педагогіки з *філософією* є найбільш тривалим і продуктивним. Філософські ідеї продукували педагогічні концепції і теорії, визначали перспективу педагогічного пошуку і слугували її методологічною основою.

Методологічна функція філософії стосовно педагогіки є сьогодні загально визнаною. Це зумовлено самою суттю філософського знання. За своєю природою воно є світоглядним і таким, що відповідає завданням осмислення місця людини в світі, які тривалий час вирішує людство. Від системи філософських поглядів (екзистенціальних, прагматичних, неопозитивістських, матеріалістичних та інших), яких дотримуються дослідники педагогіки, залежить напрям педагогічного пошуку, визначення суті, цілей і технологій освітнього процесу.

На основі знань з *анатомії та фізіології* про будову і життєдіяльність людського організму як єдиного цілого, про морфологічні і функціональні закономірності й особливості вікового розвитку нервової, кістково-м'язової, ендокринної, серцево-судинної, дихальної та інших систем організму, деяких органів тіла, тканин і клітин, педагогіка розробляє умови

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

раціональної організації педагогічного процесу, правильного режиму навчання, виховання, освіти, зміст і методи фізичного, трудового виховання та ін.

Вчення І.П. Павлова про вищу нервову діяльність озброює педагогіку розумінням фізіологічних механізмів засвоєння знань, формування умінь, навичок, звичок, допомагає науково обґрунтувати умови і способи навчально-виховної діяльності.

Особливе значення для педагогіки має її зв'язок з *психологією*. Спираючись на знання закономірностей і механізмів психічного розвитку людини, її особистісного формування, психологічних зв'язків і залежностей, характерних для педагогічного процесу, педагогіка обґрунтовує ефективні шляхи і способи, які призводять до бажаних змін у внутрішньому світі й поведінці людини. Кожний розділ педагогіки знаходить опору у відповідному розділі психології: дидактика, наприклад, опирається на теорію пізнавальних процесів і розумового розвитку; теорія виховання базується на психології особистості; теорія управління навчальним закладом – на психології управління. Інтеграція наук призвела до виникнення суміжних галузей – педагогічної психології і психопедагогіки.

На основі знань з *генетики* про залежність спадковості дитини від її генотипу, досить складну природу генетичної мутації, функціонально-спрямовану дію генів і хромосом, високу пластичність дитячого організму, педагогіка критично переоцінює чимало сталих положень про закономірності людського розвитку, намагається обґрунтувати оптимальні умови для всебічного розвитку кожної дитини, формування її особистості.

Для всебічного наукового обґрунтування педагогічного процесу педагогіка використовує здобутки *історії і літератури, географії й*

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

антропології, медицини та екології, економіки й археології, кібернетики, математики та інших наук.

Пройшовши довгий шлях розвитку, педагогіка перетворилася сьогодні в розгалужену систему педагогічних наук.

Загальна педагогіка – базова наукова дисципліна, яка вивчає основні закономірності процесу спрямованого особистісного розвитку, розробляє загальні основи педагогічного процесу у навчальних закладах усіх типів. Вона складається з чотирьох **розділів**: *загальні засади педагогіки, теорія навчання (дидактика), теорія виховання, теорія управління навчальним закладом.*

Щодо поділу педагогічних наук за галузями, то їх нараховується близько двадцяти. Це самостійні науки, що мають свій предмет, методи дослідження, понятійно-категорійний апарат. Вони спираються певною мірою на структуру та принципи загальної педагогіки і є «дочірними» науками.

Такими є:

вікова педагогіка – дошкільна, шкільна педагогіка, педагогіка дорослих, що вивчає вікові аспекти навчання і виховання, які визначають специфіку навчально-виховної роботи з певними віковими групами. Вікова педагогіка охоплює всю систему загальної середньої освіти: різні типи загальноосвітніх шкіл, професійно-технічні училища, середні спеціальні навчальні заклади, вечірні (змінні, заочні) школи;

корекційна педагогіка – спеціальна наука, що досліджує навчання і виховання дітей з певними вадами: *сурдопедагогіка* (навчання і виховання глухонімих, глухих та туговухих дітей), *тифлопедагогіка* (навчання і виховання сліпих та слабкозорих дітей), *олігофренопедагогіка* (навчання і виховання розумово відсталих дітей), *логопедія* (навчання і виховання

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

дітей з порушенням мовлення), *виправно-трудова педагогіка* (перевиховання неповнолітніх і дорослих злочинців);

окремі методики – предметні дидактики, які досліджують специфіку застосування загальних закономірностей навчання до викладання окремих навчальних предметів у закладах освіти всіх типів;

історія педагогіки і освіти – наука, що вивчає розвиток педагогічних ідей і освітньої практики видатними вітчизняними і зарубіжними педагогами в різні історичні епохи;

галузєва педагогіка (вищої школи, військова, медична, інженерна, спортивна, виробнича і под.) – вивчає галузеві аспекти освіти, які визначають специфіку навчально-виховного процесу в тих чи інших умовах, розкриває його закономірності;

порівняльна педагогіка – наука про порівняння систем народної освіти в різних країнах (порівняно з вітчизняною);

соціальна педагогіка – наука, яка вивчає вплив на педагогічний процес конкретних соціальних інститутів: сім'ї, школи, підліткового чи молодіжного об'єднання, закладів культури, спорту тощо; розглядає особистість як фокус системи соціально-педагогічного впливу, як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин.

2.5. Філософські основи педагогіки

Ми вже знаємо, що методологічною основою педагогіки є філософія. Сьогодні одночасно співіснують різні філософські напрями, які виступають у ролі методології педагогіки: *екзистенціалізм, неотомізм, неопозитивізм, прагматизм, неопрагматизм, біхевіоризм, діалектичний матеріалізм* та інші.

Філософія – це наука про загальні закони розвитку природи, суспільства і мислення, загальна методологія наукового пізнання.

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

Екзистенціалізм (від лат. *existencia* – існування). Основне поняття екзистенціалізму – існування – індивідуальне буття людини, заглибленої в своє «Я». Зовнішній світ є таким, яким його сприймає внутрішнє «Я» кожного. Об'єктивні знання і об'єктивні істини відсутні. Екзистенціалізм визнає особистість найвищою цінністю світу. Головні положення: кожна особистість неповторна, унікальна, особлива. Кожна людина є носієм своєї моральності; суспільство намагається уніфікувати особистість і цим наносить величезну шкоду її моральній самостійності. Теорія виховання не знає об'єктивних закономірностей, їх немає; у кожної людини своє суб'єктивне бачення світу і вона сама творить свій світ таким, яким хоче його бачити.

Центром виховного впливу представники сучасної екзистенціалістичної педагогіки Дж. Кнеллер, Г. Гоулд, Е. Брейзах (США), У. Баррей (Великобританія), М. Марсель (Франція), О.Ф. Больнов (ФРН), Т. Моріта (Японія) та ін. вважають підсвідомість: настрої, почуття, імпульси, інтуїцію людини. Свідомість, інтелект, логіка, на їх погляд, мають другорядне значення. Потрібно підводити особистість до самовираження, природної індивідуальності, почуття свободи. Учитель повинен надати право кожному йти своїм шляхом, менше давати настанов, більше виявляти дружню участь тощо.

Заперечуючи об'єктивні знання, екзистенціалісти виступають проти програм і підручників у школах. Оскільки зміст речей і явищ визначає сам учень, учитель повинен надати йому повну свободу для його засвоєння. При цьому головну роль відіграє не розум, а почуття, мрія, віра. Екзистенціалізм є філософською основою індивідуалізації навчання.

Неотомізм – релігійне філософське вчення, що отримало свою назву від імені католицького богослова Хоми (Томи) Аквінського (1225-1274).

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

Визначні представники сучасного неотомізму – Ж. Марітен (Франція), У. Каннінгам, У. Макгакен (США), М. Казотті, М. Стефаніні (Італія) та ін.

Основні положення педагогіки неотомізму визначаються «подвійною природою» людини: людина є єдністю матерії і духу, тому вона одночасно й індивід, і особистість; як індивід, людина – матеріальна, тілесна істота, яка підкоряється всім законам природи і суспільства; як особистість, вона володіє безсмертною душею, піднімається над усім земним і підкоряється лише Богу; наука безсила визначити цілі виховання, це може зробити лише релігія, яка знає справжню відповідь про суть людини, її життя; головне – душа, тому виховання повинно будуватися на пріоритеті духовного начала.

Неотомісти доводять стрижневу роль релігії у вихованні молоді. Вони різко критикують падіння моральних устоїв, вказують на ріст злочинності, жорстокості, наркоманії, що призводять до деструкції суспільства. Система навчання і виховання, на їхню думку, повинна бути позбавлена зайвої раціональності і спрямована на розвиток «досвідомого», намагання наблизитися до Бога.

Неотомістська стратегія сьогодні домінує у вихованні в Австрії, Голландії, Бельгії, Швеції, Іспанії та інших країнах.

Неопозитивізм – філософсько-педагогічний напрям, який намагається осмислити комплекс явищ, породжених науково-технічною революцією. Сучасний педагогічний неопозитивізм називають «новим гуманізмом». Найвидатнішими його представниками є П. Херс, Дж.Вільсон, Р.С. Пітере, Л.Кольберг та ін.

Основні положення педагогіки неопозитивізму: виховання повинно бути очищене від світоглядних ідей, бо соціальне життя в умовах науково-технічного прогресу потребує «раціонального мислення», а не ідеології. Повна гуманізація системи виховання, бо саме вона є головним засобом

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

ствердження справедливості як вищого принципу відносин між людьми у всіх сферах суспільного життя. Необхідно припинити маніпуляцію поведінкою особистості, створити умови для її вільного самовираження. Це допоможе людині здійснити осмислений вибір у конкретній ситуації і тим самим попередити небезпеку формування уніфікованих форм поведінки. Основну увагу необхідно приділити розвитку інтелекту, формуванню людини, що мислить раціонально.

Вплив раціональності ідей педагогіки неопозитивізму відчутний у перебудові виховних систем багатьох країн, у тому числі й нашої.

Прагматизм (від гр. «*πράγμα*» – справа, діло) – філософський напрям, який виник на рубежі XIX-XX ст. Швидкі темпи розвитку науки, техніки, промисловості підірвали основи абсолютного ідеалізму, який вже не міг протистояти матеріалізму.

Засновники прагматичної філософії Ч. Пірс (1839-1914) і У. Джемс (1842-1910) заявили про створення нової філософії, що стоїть поза ідеалізмом і матеріалізмом. Ідеї ранніх прагматистів розвинув американський філософ і педагог Дж. Дьюї (1859-1952). Він звів їх у систему, яку назвав інструменталізмом. Основні положення цієї системи: школа не повинна бути відірваною від життя, навчання – від виховання; навчання і виховання повинні здійснюватися не в теоретико-абстрактних формах, а шляхом виконання конкретних практичних справ; у навчально-виховному процесі необхідно спиратися на активність учнів, всебічно її розвивати й стимулювати. В основі навчально-виховного процесу повинні лежати інтереси як мотиви учіння дитини та інше.

Опираючись на базове поняття *прагматизму* «досвід», Дж. Дьюї оголосив індивідуальний досвід дитини основою навчального процесу.

Головна суть **неопрагматичної** концепції виховання – самоствердження особистості. Її прихильники (А. Маслоу, А. Комбс,

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

Е. Келлі, К. Роджерс і ін.) підсилюють особистісну спрямованість виховання. «Джерела росту і гуманності особистості, – пише А. Маслоу, – знаходяться тільки у самій особистості, вони аж ніяк не створені суспільством. Останнє може лише допомогти або перешкодити росту гуманності людини подібно до того як садівник може допомогти або перешкодити росту куща троянд, але він не може спрогнозувати, щоб замість куща троянд виріс дуб». Освіта, на їхню думку, зводиться до процесу «самовиявлення» інстинктів і нахилів, закладених у дитині від природи.

Незважаючи на критику багатьох положень, неопрагматизм залишається провідним напрямом американської педагогіки й усе більше поширюється в інших країнах заходу.

Біхевіоризм (від англ. *behavior* – поведінка) – психолого-педагогічна концепція технократичного виховання, яке базується на новітніх досягненнях науки про людину, використанні сучасних методів дослідження її інтересів, потреб, здібностей, факторів, що детермінують поведінку.

Біля джерел класичного біхевіоризму перебував відомий американський філософ і психолог Дж. Уотсон. Він збагатив науку положенням про залежність поведінки (реакції) від подразника (стимула), подав цей зв'язок у вигляді формули $S - R$. **Необіхевіористи** Б.Ф. Скіннер, К. Халл, Е. Толмен, С. Прессі та ін. доповнили це положення, в результаті чого формула набула вигляду «стимул – реакція – підкріплення».

Головна ідея необіхевіоризму стосовно виховання полягає в тому, що людська поведінка є керованим процесом. Вона зумовлена застосованими стимулами і потребує позитивного підкріплення. Для того, щоб викликати певну поведінку, потрібно дібрати дієві стимули і правильно їх застосувати. При цьому не мають значення бажання, мотиви, характер,

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

здібності людини; значення мають лише дії – відповідні реакції на застосовані стимули. Швидкість досягнення потрібної поведінки регулюється факторами позитивного чи негативного підкріплення, забезпечується повторенням дій.

Діалектичний матеріалізм – філософське учіння про найзагальніші закони руху і розвитку природи, суспільства і мислення. Він зародився у 40-х роках XIX століття, широкого поширення набув у XX столітті, особливо в країнах соціалізму. Найвідомішими його представниками були К. Маркс і Ф. Енгельс, які поширили матеріалізм на розуміння історії суспільства, обґрунтували роль суспільної практики у пізнанні, органічно поєднали матеріалізм і діалектику.

Важливе місце у філософії діалектичного матеріалізму посідають закони діалектики: перехід кількісних змін у якісні, єдність і боротьба протилежностей, заперечення заперечень.

Діалектико-матеріалістична педагогіка виходить з того, що особистість є об'єктом і суб'єктом суспільних відносин. Її розвиток детермінований зовнішніми обставинами і природною організацією людини. Провідну роль у розвитку особистості відіграє виховання. Виховання є складним соціальним процесом, що має історичний і класовий характер. Особистість і діяльність людини знаходяться у єдності: особистість проявляється і формується в діяльності.

Як система філософських поглядів, як напрям суспільної думки, **гуманізм** оформився в епоху Відродження на противагу феодально-церковній ідеології, яка стверджувала думку про нікчемність людської природи, схвалювала аскетизм і презирство до «тлінних благ» і «плотських задовольень». Гуманісти розуміли людину як частину природи та самоцінність її особистості і вимагали повного задоволення її «земних» потреб, у тому числі й потреби реалізації притаманних їй здібностей і

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

можливостей. До гуманізму ввійшли всі вищі цінності, які виробило людство протягом тривалого і суперечливого шляху свого розвитку і які одержали назву загальнолюдських: любов до людини, свобода, справедливість, гідність людської особистості, працелюбність, досконалість, милосердя, доброта, благородство та інші. Ідеї гуманізму не можуть бути виділені з релігійних, історичних чи ідеологічних посилянь. Рівень розвитку гуманістичного світогляду цілком залежить від накопиченого людського досвіду з питань реалізації транскультурних норм спільного життя: співробітництва, благочинності, чесності, терпимості до інших, дотримання закону і под. Гуманістичні цінності є фундаментальними. Вони не можуть розглядатися у соціальній структурі як щось вторинне. Все це означає, що гуманізм є окремою і глобальною філософською системою.

Філософський рівень методології педагогіки є однією з найактуальніших проблем сьогодення.

І. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

Із запропонованих відповідей оберіть правильну або правильні, обгрунтувавши свій вибір. Не поспішайте обирати відповідь, не проаналізувавши уважно всі інші. Пам'ятайте, що одне слово, вжите недоречно, здатне істотно змінити суть сказаного.

1. Що таке педагогіка?

- а) педагогіка – це наука про підготовку підростаючого покоління до життя
- б) педагогіка – це мистецтво впливу вихователя на вихованця з метою формування його особистості
- в) педагогіка – це наука, яка вивчає закономірності розвитку людини в умовах педагогічного процесу
- г) педагогіка – наука про виховання людини
- д) педагогіка – наука про виховання як спеціально організовану виховну діяльність.

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

2. Що визначило розвиток педагогіки як науки?

- а) біологічний закон збереження роду
- б) розвиток і ускладнення виробництва, накопичення наукових знань
- в) турбота батьків про щастя дітей
- г) об'єктивна необхідність у спеціальній підготовці людини до життя і праці
- д) підвищення ролі виховання у суспільному житті.

3. Предметом педагогіки є:

- а) виховна діяльність, яка здійснюється в навчально-виховних закладах
- б) підготовка підростаючого покоління до життя
- в) розкриття механізмів і закономірностей оволодіння знаннями, уміннями й навичками; засвоєння людиною соціально-культурного досвіду
- г) процес спрямованого розвитку і становлення людської особистості в умовах її навчання, виховання й освіти
- д) розробка правил, порад, рекомендацій щодо реалізації виховання.

4. Завдання, які ставляться перед педагогічною наукою:

- а) вивчення проблем виховання, навчання, освіти людей
- б) дослідження механізмів, закономірностей засвоєння людиною суспільного розвитку
- в) пізнання закономірностей і законів педагогічного процесу
- г) розробка порад, правил і рекомендацій щодо реалізації навчального процесу
- д) розробка теорії, перетворення її в практичні технології.

5. Оберіть пункт, у якому перераховуються основні методологічні принципи сучасної педагогіки.

- а) системний підхід.
- б) особистісний, діяльнісний, діалогічний, культурологічний, національний, антропологічний підхід.
- в) принцип активності і самодіяльності вихованця, принцип єдності навчання і виховання, принцип гармонізації родинного і суспільного виховання.
- г) принцип науковості, принцип свідомості й активності, принцип систематичності і послідовності.

II. Дослідницьке завдання

1. Науковий статус педагогіки довгий час брався під сумнів. У передмові до своєї книги «Людина як предмет виховання» (1867 р.) К.Д. Ушинський підкреслював, що педагогіка «... не є зібранням положень

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

науки, а тільки зібранням правил виховної діяльності». І далі: «Педагогіка – не наука, а мистецтво: найбільш широке, складне, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв». *Педагогіка є наукою чи мистецтвом?*

2. Важливим завданням, що стоїть перед педагогічною наукою нашої країни на сучасному етапі, є розробка наукових основ відродження та розбудови національної системи освіти. Про що йдеться? Адже К.Д. Ушинський писав:

«Кожний освічений народ тільки тоді має значення в науці, коли збагачує її істинами, які залишаються такими для всіх народів. І, навпаки, яку користь науці міг би принести народ, якби створив свою особливу науку, незрозумілу для інших народів?... Як незрозумілі вислови: французька математика, англійський закон тяжіння, німецький закон хімічної спорідненості, – так само не має змісту й вислів: російська наука...».

III. Практичні завдання

1. Складіть таблицю, записавши до неї імена, дати, назви робіт видатних педагогів за зразком:

Імена	Дати	Твори
Я. А. Коменський	1592-1670	«Велика дидактика»

2. Підготуйте стенд «Система педагогічних наук», дотримуючись такої логіки:

	Система педагогічних наук
Загальна педагогіка	
Вікова педагогіка	
Соціальна педагогіка	
Професійна педагогіка	
Спеціальна педагогіка	
Інші галузі	

3. Спробуйте написати кількома рядками рекомендації «Вибір методів наукового дослідження» при вивченні: особистості учня; досвіду роботи вчителя.

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

4. Підготуйте схему «Класифікація педагогічних цінностей» і дайте їм характеристику.

IV. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь.

1. Педагогіка – це:
  - а) наука, яка вивчає закономірності розвитку особистості та визначає шляхи її виховання*
  - б) мистецтво впливу вихователя на вихованця з метою формування його особистості*
  - в) наука, яка вивчає закономірності розвитку людини в умовах педагогічного впливу*
  - г) усі варіанти правильні*

2. Що складає предмет педагогіки?
  - а) виховна діяльність, яка здійснюється у навчально-виховних закладах*
  - б) підготовка підростаючого покоління до життя*
  - в) розкриття закономірностей і механізмів оволодіння знаннями, навичками, вміннями; засвоєння людиною соціально-культурного досвіду*
  - г) процес цілеспрямованого розвитку і формування людської особистості в умовах її навчання, виховання й освіти*

3. Визначте завдання педагогічної науки.
  - а) вивчення проблем виховання, навчання, освіти людей*
  - б) дослідження механізмів, закономірностей засвоєння людиною суспільного досвіду*
  - в) пізнання закономірностей і законів педагогічного процесу*
  - г) розробка порад, правил і рекомендацій щодо реалізації навчального процесу*

4. Основні функції педагогічного процесу:
  - а) освітня, розвивальна, виховна і психологічна підготовки*
  - б) освітня, розвивальна, виховна*
  - в) освітня, організаційна, рекомендаційна*
  - г) правильної відповіді немає*

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

5. У якій групі вказані всі галузі педагогіки, що складають її систему?
- а) філософія, соціологія, шкільна гігієна, педагогіка, психологія, анатомія і фізіологія людини*
  - б) основи педагогіки, дидактика, теорія виховання, школознавство*
  - в) педагогічна психологія, педагогічна соціологія, театральна педагогіка, виправно-трудова педагогіка, військова педагогіка*
  - г) загальна педагогіка, вікова педагогіка, спеціальна педагогіка, методика викладання окремих дисциплін, історія педагогіки, порівняльна педагогіка*
6. Який із варіантів доводить, що педагогіка є наукою?
- а) педагогіка – це сукупність теоретичних і прикладних наук*
  - б) педагогіка має чітко визначений, відокремлений і зафіксований власний предмет*
  - в) педагогіка – це теорія навчання і виховання*
  - г) педагогіка – це галузь педагогічної науки, що досліджує питання методики викладання окремих навчальних дисциплін*
7. З якими науками педагогіка має тісний взаємозв'язок?
- а) філософією, психологією, фізіологією людини, генетикою*
  - б) психологією, фізіологією, астрологією*
  - в) фізіологією людини, генетикою, медициною*
  - г) генетикою, етнографією, краєзнавством*
8. Що складає методологічну основу педагогіки?
- а) філософія*
  - б) процес виховання*
  - в) синтез психологічних та педагогічних понять*
  - г) діалектико-матеріалістична педагогіка*

Рекомендована література

1. Веретенко Т. Г. Загальна педагогіка : навчальний посібник для студ. ВНЗ / Т. Г. Веретенко. — К. : Професіонал, 2004. — С. 11.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : навч. посібник. Дopusнено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с. — (Альма-матер). — С. 12—17.
3. Галузинський В. М, Євтух М. Б. Педагогіка: теорія й історія / В.М.Галузинський, М.Б.Євтух. — К., 1995. — 237 с.

Тема 2. Предмет і завдання педагогіки

4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні - інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г.Кремень. — К. : Грамота, 2005. — 448 с.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : Практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 429 с. — (Навчально-методичний комплекс з педагогіки) — С. 17, 31—35, 54—57.
6. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — С.43—50.
7. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М.В.Левківський. — К. : «Центр навчальної літератури», 2003. — 359 с.
8. Любар О. О. Історія української педагогіки : навч. посібн. / О.О.Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т.Федоренко; за ред. М.Г.Стельмаховича. — К., 1999. — 355 с.
9. Максимюк С. П. Педагогіка : навчальний посібник. Реком. МОНУ для студ.ВНЗ / С. П. Максимюк. — К. : Кондор, 2009. — С. 40—51.
10. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. — видан. 5-е допов. і перероблене. — К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2009. — С. 21—24.
11. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посібник / С.С. Пальчевський. — К. : Каравела, 2012. — 496 с. — С. 6—16.
12. Фізеші О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство : Навчальний посібник / О.Й.Фізеші. — К. : Кондор-Видавництво, 2015. — 390 с.
13. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. // Освіта України. — 2002. — 23 квітня. — 43 с.
14. Бондар В. Педагогіка і філософія: взаємодія і взаємозв'язок / В.Бондар // Вища освіта України. — 2002. — №3. — С. 12—16.
15. Вовк Л. П. Проблема педагогічних цінностей в історії освіти і думки / Л.П.Вовк // Проблеми змісту педагогічної підготовки в контексті аксеологічної освіти. — К., 2005. — С. 4—11.
16. Муратова І. Розвиток особистості як педагогічне завдання освіти / І. Муратова // Вісник Київського національного торговельно- економічного університету. — 2010. — №5. — С.67—79.
17. Фурман А. Педагогіка як сфера мислєдїяльності: функції, предмет, метод / А. Фурман // Освіта і управління. — 2010. — №1. — С.30—44.

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

ТЕМА 3. МЕТОДИ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Теоретичні аспекти методів науково-педагогічного дослідження

3.2. Класифікація методів науково-педагогічного дослідження

3.3. Соціологічні методи дослідження

3.4. Соціометрія

3.5. Тестування як метод педагогічного дослідження

3.6. Математичні методи

3.7. Логіка (етапи) психолого-педагогічного дослідження

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Поняття про методологію педагогічних досліджень. Рівні методології педагогіки та їх компоненти. Вимоги до науково-педагогічних досліджень (суспільна актуальність; наукова новизна; теоретична і практична значущість; наукова об'єктивність і достовірність; доступність висновків і рекомендацій). Види наукових досліджень: фундаментальні дослідження, прикладні дослідження, практичні розробки. Пріоритетні напрями педагогічних досліджень (дослідження методологічних засад теорії і практики навчально-виховного процесу; роль ідей видатних українських вчених, педагогів у розвитку національної школи та розбудові сучасної системи освіти; розроблення змісту освіти, дослідження тенденцій його розвитку; розроблення теорії і практики підручника; розроблення й упровадження нових особистісно-орієнтованих технологій навчання).

Методи педагогічного дослідження. Логіка (етапи) педагогічного дослідження.

Проведення педагогічного дослідження на прикладі вивчення особистості учня/студента та класного колективу (академічної групи).

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

3.1. Теоретичні аспекти методів науково-педагогічного дослідження

Поняття «метод» (грец. – *methodos*) використовувалося в стародавньому світі як синонім до виразів «шлях дослідження, спосіб пізнання». Сучасна філософія трактує його як форму практичного і теоретичного освоєння дійсності, систему засобів, прийомів, принципів та

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

підходів, які може застосовувати конкретна наука для пізнання свого предмета.

Метод науково-педагогічного дослідження – спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Для отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта навчання й виховання підбирають оптимальний комплекс методів – методика дослідження.

Методика дослідження – процедура, послідовність здійснюваних пізнавальних і перетворюючих дій, операцій та впливів, спрямованих на вирішення дослідницьких завдань.

Добираючи методики дослідження, важливо дотримуватися таких вимог:

– застосовувати поєднання методів, яке б відкривало різнобічні відомості про розвиток особистості, колективу, іншого об'єкта виховання чи навчання;

– використовувані методи мають забезпечити одночасно вивчення діяльності, спілкування та інформованості особистості;

– методи мають відображати динаміку розвитку певних якостей як у віковому плані, так і протягом певного проміжку часу;

– використовувати такі методи, які дають змогу одержати відомості про учня з багатьох джерел, від найкомпетентніших осіб, які постійно спілкуються з ним.

Існує ряд класифікацій методів наукового дослідження. Найбільш загальним є поділ методів на дві групи:

1. *Емпіричні методи*, які використовуються для нагромадження фактичного матеріалу за досліджуваною проблемою; вони служать для

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

фіксації явищ, їх опису, виявлення помітних зв'язків між досліджуваними явищами та процесами. Донедавна всі автори об'єднували емпіричні методи в єдину групу. Останнім часом у науковій літературі спираються на класифікацію В.І. Загв'язінського, який поділяє емпіричні методи на дві підгрупи:

– *робочі, часткові методи*, до яких відносять: вивчення літератури, документів і результатів діяльності; спостереження; опитування (усне і письмове); метод експертних оцінок; тестування;

– *комплексні, загальні методи*, які будуються на основі використання одного чи кількох часткових методів: обстеження, моніторинг, вивчення результатів і продуктів діяльності школярів, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, дослідна педагогічна робота, педагогічний експеримент.

Теоретичні методи – спрямовані на створення теоретичних узагальнень та формулювань закономірностей досліджуваних явищ. Група цих методів включає в себе *аналіз та синтез, індукцію та дедукцію, моделювання, узагальнення, формалізацію, абстрагування* та ін.

Відповідно до *логіки педагогічного дослідження* методи поділяють на такі три основні групи:

– *методи нагромадження фактів* – призначені для збирання емпіричних даних (вивчення літературних джерел, документів та продуктів діяльності, спостереження, опитування тощо);

– *методи узагальнення та осмислення зібраних фактів* – аналіз та синтез, порівняння та аналогія, моделювання та ін;

– *методи перевірки та уточнення положень і попередніх висновків* – експериментальна робота як сукупність методів.

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

3.2. Класифікація методів науково-педагогічного дослідження

Сучасна педагогіка використовує такі методи науково-педагогічних досліджень: *педагогічне спостереження, бесіда, інтерв'ю, експеримент, вивчення продуктів діяльності, соціологічні методи, соціометричні методи, тестування* тощо.

У педагогічних дослідженнях застосовується, як правило, не один окремий метод, а їх сукупність.

Метод педагогічного спостереження – це організоване дослідження педагогічного процесу в природних умовах. Він є найпоширенішим методом дослідження проблем виховання і навчання. Сутність його полягає в умисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психолого-педагогічних явищ.

Метод спостереження має цілеспрямований характер, підпорядковується меті дослідження. Головними його *вимогами* є: чіткість, систематичність, різнобічність, достатня кількість зафіксованих фактів, своєчасність, об'єктивність, економність техніки запису, ретельне, вдумливе й копітке опрацювання зібраного матеріалу, урахування всіх впливів на перебіг досліджуваних явищ, відокремлення істотних, стійких, повторюваних фактів від другорядних та випадкових елементів, неупередженість у тлумаченні матеріалу, в оцінюванні фактів і висновків щодо них. Розрізняють спостереження *пряме, опосередковане та самоспостереження*.

Пряме спостереження – вид спостереження, під час якого дослідник, безпосередньо бере участь у досліджуваному процесі, діє разом з учасниками дослідження. Характер залученості може бути різним: в одних випадках дослідник повністю зберігає інкогніто, й інші учасники ніяк його не виокремлюють у колективі; в інших – спостерігач не приховує своїх дослідницьких цілей. Залежно від дослідницьких завдань вибудовується

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

система стосунків спостерігача з іншими учасниками дослідження. Цей тип спостереження здебільшого використовують під час вивчення дітей у процесі їх навчання й виховання.

Опосередковане спостереження – вид спостереження, що не передбачає безпосередньої участі дослідника у процесі, який вивчають. Воно ефективніше, ніж пряме спостереження, оскільки дає змогу фіксувати природну поведінку дітей, унеможлиблює вплив педагога на них.

Самоспостереження – процес споглядання внутрішніх психічних процесів з одночасним спостереженням за їх зовнішніми виявами. Воно є унікальним методом «проникнення» усередину психічних процесів та явищ. Водночас пов'язане з певними труднощами, оскільки дані самоспостереження повинні бути не інтерпретованими, а сутнісними у тій послідовності, в якій вони виникають. А словесний вияв почуттів та переживань у цей момент має бути чітким та максимально спонтанним. Цінність отриманих даних залежить від щирості дитини, безпосередності, звільненості від додаткових впливів на неї. Дані самоспостережень враховують при висловлюваннях учнів про способи вирішення навчальних та інших завдань, оцінюванні успіхів і невдач у навчальній та іншій діяльності, ставленні до людей, своїх здібностей, читацьких інтересів, смаків, ідеалів, життєвих планів. Фактичні дані самоспостережень аналізують разом з даними спостережень.

Спостереження охоплює елементи теоретичного мислення (задум, методичні прийоми осмислення і контроль результатів), а також кількісні та якісні методи їх аналізу.

Методика спостереження передбачає:

1) вибір ситуації та об'єкта, узагальнення теоретичних уявлень про них, конкретизацію цілей;

Тема 3. *Методи педагогічного дослідження*

2) побудову програми спостереження (з'ясування ознак явища, що підлягає спостереженню), одиниць спостереження, способу і форми фіксації результатів (запис, протокол, таблиці, кіно-, фото-, аудіо-, відеореєстрація);

3) опис способу обробки отриманих даних.

Бесіда, інтерв'ю. *Besida* – метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовників інформацію, що цікавить учителя, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань.

Бесіда потребує особливої душевної чуйності, уміння слухати й одночасно вести розмову у передбаченому руслі, розпізнавати емоційні стани співбесідника, миттєво реагуючи на будь-які зміни, фіксувати зовнішні прояви внутрішнього стану (жести, міміку, пози тощо).

Для ефективного проведення бесіди необхідно визначити мету, розробити план, з'ясувати, які питання є основними, а які додатковими, створити сприятливу, доброзичливу атмосферу для відвертої розмови, беручи до уваги вікові та індивідуальні особливості співбесідників, виявляти педагогічний такт, запроваджувати бесіду.

На початку бесіди основне завдання полягає в налагодженні первинного контакту зі співбесідником. Тому нерідко дослідник формулює спершу запитання, відповіді на які не дають пов'язаної з темою дослідження інформації, але залучають співрозмовника до зацікавленого обміну думками. Ініціатор бесіди має подбати, щоб запитання були короткими, логічними, зрозумілими.

Дані про явище, що цікавить, можна одержати при відповідях на прямо поставлені запитання (Що знає досліджуваний про той чи інший об'єкт? Яке ставлення до нього? тощо), так і опосередковано (наприклад, при обговоренні прочитаної книги). Результати бесіди доцільно порівняти з даними, отриманими за допомогою інших методів.

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

Відповідно до мети подальшої співпраці вчителя та учнів виділяють такі *види* бесіди:

– *експеримент* (залучення до співробітництва). Передбачає настроювання співрозмовника на специфіку експерименту, перелік основних дій, надання інструкцій;

– *експериментальна бесіда* (перевірка гіпотези). Використовують у ситуаціях, коли кожний окремих елемент діяльності передбачає повну змістову завершеність попереднього;

– *інтерв'ю* – метод отримання інформації за допомогою усного опитування.

Інтерв'ю допомагає одержати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів; дає змогу вести спостереження за їх психологічними реакціями. Воно ефективне у тих випадках, коли дослідник впевнений в об'єктивності відповідей опитуваного. Під час інтерв'ю дослідник ставить сформульовані наперед запитання у певній послідовності й записує відповіді на них. При проведенні інтерв'ю слід подбати про усунення або хоча б зниження впливу «третьох» осіб, присутність яких може змінити психологічний контекст інтерв'ю, спричинити нещирі відповіді респондента.

За ступенем формалізованості інтерв'ю бувають:

а) *вільні* – не регламентовані темою, формою бесіди; тривала бесіда за загальною програмою без чіткої деталізації питань;

б) *стандартизовані* – близькі за формою до анкети із закритими запитаннями.

Спілкування інтерв'юера і респондента регламентоване детально розробленим питальником (бланк інтерв'ю, анкета) й інструкцією інтерв'юера, який зобов'язаний дотримуватись послідовності й точності під час формулювання запитань;

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

в) *напівстандартизоване інтерв'ю*. Поєднує в собі особливості двох попередніх.

Межі між видами інтерв'ю рухливі й залежать від мети складності проблеми та етапу дослідження. Ступінь свободи учасників інтерв'ю залежить від переліку та форми запитань, змістовий рівень – від інформаційної насиченості та складності відповідей.

Певна ситуація передбачає використання відповідного різновиду інтерв'ю. *Діагностичне інтерв'ю* – спосіб отримання інформації про властивості особистості, який допомагає проникнути у її внутрішній світ та зрозуміти проблеми. *Клінічне інтерв'ю* – вид терапевтичної бесіди за необхідності надання психолого-педагогічної допомоги. При цьому дослідника цікавить не тільки безпосередній зміст відповідей респондента (факти, погляди, почуття, асоціації тощо), а й його поведінка (тон, жести, рухи та ін.). *Фокусоване інтерв'ю* – короткочасна бесіда, мета якої полягає в отриманні інформації про конкретну проблему, процес, явище, реакцію респондента на задану дію. *Панельне інтерв'ю* – багаторазове інтерв'ю одних і тих самих респондентів з одних і тих самих питань через певні проміжки часу. *Групове інтерв'ю* – запланована бесіда, під час якої дослідник прагне викликати дискусію в групі.

На інтерв'ю впливають місце, конкретні обставини, тривалість його проведення. Респонденти краще погоджуються на коротке інтерв'ю.

Достовірність і надійність одержаної інформації залежить і від особистості дослідника, його ерудиції, спостережливості, дисциплінованості, моральної та фізичної витривалості, знання теми і техніки проведення інтерв'ю.

Результати інтерв'ю порівнюють з даними, отриманими за допомогою інших методів (анкет, спостережень, пілотажних досліджень тощо).

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

Психолого-педагогічний експеримент – метод, що забезпечує спостереження за змінами психологічних характеристик дитини в процесі педагогічного впливу на неї.

Експеримент дає змогу реєструвати факти, розкривати закономірності, механізми, динаміку, тенденції психічного розвитку, становлення особистості, виявляти можливості для оптимізації цього процесу. Саме цей метод сприяє поєднанню психологічних досліджень з педагогічним пошуком.

Психолого-педагогічний експеримент передбачає такі *етапи*:

1. *Констатувальний експеримент* першого порядку. Спрямований на з'ясування характеристик та властивостей досліджуваного явища. У ньому беруть участь основна і контрольна групи. Основну групу задіюють у всіх процедурах експерименту. Контрольна група є еталоном, за яким оцінюють розвиваючий та формуючий ефект експерименту. Завдяки цьому дослідження відбувається в паралельному режимі.

2. *Формувальний експеримент*. Здійснюється за допомогою експериментальної моделі розвиваючих і формуючих впливів на предмет дослідження. Поєднує в собі різні процедури: навчальні, ігрові, практичні тощо. Важливою при цьому є аналітична модель «розвиваючого ефекту» експерименту – своєрідний «ідеальний образ» сподівань дослідника щодо його результатів.

3. *Констатувальний експеримент* другого порядку. На цьому етапі організують «контрольне» дослідження, залучивши основну та контрольну групи учасників. Його мета – фіксація показників із досліджуваного об'єкта після закінчення процедури формуючих впливів. Показники контрольної вибірки використовують як еталон для з'ясування формуючого ефекту, досягнутого при роботі з основною групою. Далі

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

результати дослідження аналізують та використовують для обґрунтування закономірностей розвитку психологічних особливостей досліджуваних.

За місцем проведення розрізняють *лабораторний і природний педагогічний експеримент*. *Лабораторний експеримент* відбувається в штучних умовах, коли експериментатор моделює всі необхідні для його проведення умови. Він дає змогу точно враховувати досліджувані зовнішні впливи (силу, тривалість, послідовність подразників або їх комбінацій) та реакції-відповіді (дії, висловлювання) людини на ці подразники. Експеримент завжди доповнюють певними методичними засобами, що дає змогу розширити його можливості й підвищити ефект від дослідження загалом.

Природний експеримент запропонований російським психологом О.Ф. Лазурським (1874-1917). Дослідження відбувається у спеціальних умовах, відповідно до його мети, а досліджувані процеси протікають природно та послідовно, без втручання експериментатора. Він поєднує у собі позитивні риси спостереження і лабораторного експерименту, однак, порівняно з лабораторним, є менш точним і тому доповнюється ним.

Педагогічний експеримент дає змогу відокремити досліджуване явище від інших, цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців, повторювати окремі педагогічні явища приблизно в таких же умовах. Дані експерименту обробляють, перевіряють за результатами спостережень та інших методів дослідження.

Вивчення продуктів діяльності – метод дослідження, за якого використовують систему процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз і тлумачення продуктів діяльності людини.

Поєднує кілька дослідницьких та аналітичних процедур, які розрізняють за особливістю предмета пізнання. До таких процедур належать:

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

Аналіз особистих документів (листів, фотографій, щоденників, автобіографій, особових справ, зошитів). Дає матеріал для психодіагностики, дослідження життєвого шляху особистості, її ставлення до навчання, рівень засвоєння знань, сформованості умінь та навичок.

Аналіз офіційних матеріалів групової, колективної та масової комунікації (записів розмов, дискусій, нарад, статутів, наказів, оголошень, розпоряджень, законів, правил, газет, радіо-, телепередач, реклами). Застосовується для вивчення соціальних процесів, явищ та їх впливу на особистість, стан навчально-виховної роботи в школі.

Аналіз продуктів діяльності (творчих, професійних, поведінкових, суспільних, самоорієнтованих тощо). Як метод психолого-педагогічного дослідження широко використовується у дослідницькій, прикладній діяльності педагогів і психологів. Його ефективність залежить від уміння дослідника знаходити в документах навчально-виховного закладу та матеріалах діяльності вихованців головне, характерне, глибоко аналізувати їх, бачити за ними реальні факти й дії педагогів та учнів.

3.3. Соціологічні методи дослідження

Останнім часом у педагогіці активно використовують соціологічні методи дослідження: *анкетування, визначення рейтингу, узагальнення незалежних характеристик.*

Анкетування – це метод збору фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально складеною програмою. Його застосовують для одержання інформації про типовість певних явищ навчально-виховного процесу. Анкетне опитування проводять для з'ясування біографічних даних, поглядів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок та особистісних рис опитуваних. Залежно від характеру інформації та способів її отримання використовують такі *типи* анкетного опитування:

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

- *суцільне* (охоплюються великі групи населення) та *вибіркове* (здійснюють опитування певної групи учасників);
- *усне* (за типом інтерв'ю) та *письмове* (робота з бланковими анкетами);
- *індивідуальне* та *групове*;
- *очне* (безпосереднє опитування) та *заочне* (поштою, телефоном тощо).

Анкета є набором запитань, кожне з яких логічно пов'язане з головним завданням дослідження. Важливими для анкети є її композиція (розташування запитань), мова і стиль їх формулювання, оформлення, рекомендації щодо заповнення анкети. Починається вона зі вступної частини, в якій зазначають, хто, з якою метою проводить опитування, вміщують інструкцію щодо заповнення, зосереджують увагу на способі повернення заповненої анкети. Вступний текст повинен задати учням настрій співробітництва. Вона має забезпечувати отримання правдивих відповідей як стосовно опитуваного, так і щодо проблеми, які є предметом дослідження.

За формою анкети бувають:

- *відкриті* – анкети, в яких інструкція не обмежує способу відповіді на запитання (Напишіть назву професії, яку б Ви обрали);
- *закриті* – анкети, що мають варіанти відповідей, з яких потрібно вибрати одну (альтернативні) (Чи згодні Ви з твердженням, що професія вчителя є однією з кращих? а) безумовно згоден; б) згоден; в) не певен; г) не згоден), які допускають вибір декількох варіантів відповідей – «питання-меню» (неальтернативні);
- *напіввідкриті* – передбачають не тільки можливість скористатися однією з наведених відповідей, але й запропонувати свою;

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

– *полярні* – анкети, що виявляють стандартизований набір якостей особистості, ступінь виразності яких може бути оцінений за 4-5 бальною шкалою (уважно проаналізуйте досвід роботи учителів та оцініть рівень розвитку у них педагогічних якостей: «5» – якість притаманна вчителю вищою мірою; «4» – помітно виражена; «3» – мало виражена; «2» – не виражена; «0» – не вдалося її виявити).

За змістом питання анкети поділяють на:

– *прямі*, коли зміст запитань і об'єкт інтересу збігаються (Чому Ви обрали педагогічну професію?);

– *непрямі*, коли зміст запитань та об'єкт інтересу дослідника різні (З ким із своїх товаришів Ви б хотіли сидіти за партою?).

За функціями питання анкети поділяють на: *основні* (спрямовані на збір інформації про зміст досліджуваного явища), *неосновні* (запитання-фільтри, спрямовані на з'ясування основного запитання, перевірку щирості відповідей).

Підвищенню достовірності служить і забезпечення можливості учневі ухилитися від відповіді, дати невизначену відповідь. Для цього в анкеті передбачають такі варіанти відповідей: «мені важко відповісти», «буває по-різному» тощо. Важливо, щоб *запитання не мали у своїх формулюваннях явних або неявних підказок*. При формулюванні оціночних запитань і варіантів відповідей обов'язково стежать за збалансованістю позитивних і негативних суджень.

При створенні анкети важливо щоб: питання точно характеризували явище, а очікувані відповіді на них були достовірними; питання були як прямими, так і непрямими, як закритими, так і відкритими; вони не містили підказок, а також неоднозначного розуміння їх змісту; давали достатній простір для відповідей; містили контрольні комбінації: прямі, опосередковані запитання, особисті, безособові запитання; передбачали

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

попередню перевірку ступеня розуміння запитань на невеликій кількості учнів і коригування змісту анкети.

Надійність даних анкетного опитування перевіряють повторним опитуванням за тією ж процедурою тих самих осіб (визначається стійкість інформації), а також контролем даних анкетного опитування за допомогою інших методів.

Перевага анкетування в тому, що воно є порівняно економним методом збору даних, дає змогу їх аналізувати й обробляти за допомогою статистики. Особливо ефективний цей метод при масових опитуваннях.

Метод рейтингу полягає в оцінюванні діяльності, її окремих аспектів компетентними експертами, здатними вирішувати творчі завдання, контролювати процес експертизи, виявляти наукову об'єктивність, аналітичність, широту і конструктивність мислення, самокритичність, мати власну думку і вміти її обстоювати. За допомогою рейтингу відбувається первинна класифікація соціально-психологічних об'єктів за ступенем вираження загальної для них властивості – експертних оцінок.

Рейтинг є основою для побудови найрізноманітніших шкал оцінок. Використовують його при оцінюванні популярності окремих учнів, значущості їх моральних якостей, престижності професій тощо. Наприклад: «Вкажіть по порядку, кому з Вашого колективу Ви довірили б серйозну справу передусім, у другу чергу, у третю чергу і т. д.?».

Метод узагальнених незалежних характеристик розроблений російським психологом К. Платоновим. Він передбачає узагальнення відомостей про учнів, одержаних з різних джерел (вчителі, батьки, особи, що спостерігали за учнями у важливих для дослідника ситуаціях, однолітки, друзі), зіставлення цих відомостей, їх осмислення.

При зіставленні незалежних характеристик необхідно зважати на ймовірність існування розбіжностей в оцінках, зумовлені необ'єктивністю,

Тема 3. *Методи педагогічного дослідження*

поспішністю, непрофесійністю суджень «експертів». В такому разі з'ясовують причини розбіжностей, аналізують чинники, що зумовили їх.

Різновидом даного методу є *педагогічний консилиум*, який передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів (за певною програмою єдиними критеріями), оцінювання конкретних якостей особистості, з'ясування причин можливих відхилень в їх поведінці, вироблення засобів щодо запобігання недоліків. Дає змогу оцінювати не тільки наявний рівень розвитку конкретних рис особистості, але й їх динаміку.

3.4. Соціометрія

Соціометрія – галузь соціології, яка вивчає міжособистісні взаємини у малих групах кількісними методами, зосереджуючись на внутрігрупових симпатіях і антипатіях; прикладна наука, метод вивчення структури й рівня міжособистісних емоційних зв'язків у групі.

Запровадив її американський соціальний психолог і педіатр Джакоб Морено (1892-1974), маючи на меті не лише вивчення, а й розв'язання проблем у групі. Сучасна соціометрія найчастіше послуговується двома методами – *анкетуванням та опитуванням*, складеними так, щоб на підставі навіть анонімних відповідей можна було скласти соціоматрицю, яка відобразила б особливості стосунків (симпатії, антипатії) у групі. Соціометричне опитування суттєво відрізняється від інших видів соціологічного опитування передусім тим, що його цікавить не характеристика респондента, а характеристика взаємин між респондентами.

Цей метод застосовують для дослідження міжособистісних стосунків і міжгрупових відносин з метою їх поліпшення. Він дає змогу вивчити особливості неформальних (неофіційних) стосунків, одержуючи

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

соціологічну інформацію, яку іншим шляхом дістати майже неможливо. Грамотне його використання є передумовою для ґрунтовних теоретичних висновків про функціонування і розвиток груп, досягнення очікуваних результатів у формуванні колективів, підвищенні ефективності їх діяльності.

Процедурно соціометрія є поєднанням методики опитування та алгоритмів для спеціального математичного обчислення первинних вимірювань. Взаємини між членами колективу з'ясовують на основі процедур: *вибір* (бажання індивіда до співробітництва з іншим індивідом); *відхилення* (небажання співпрацювати з іншим); *опускання* (залишення одним індивідом іншого поза власною увагою).

Запитання соціометричної анкети містять так звані *соціометричні критерії*. Вербально його формулюють так: «Кого б Ви обрали ...?», «Чий думці Ви віддасте перевагу в ситуації...?», «Хто зумів би Вас переконати ...?» та ін. Соціометричний критерій має: націлювати учасника дослідження на вибір або відхилення іншого учасника групи; бути зрозумілим та цікавим для учасників дослідження; містити в собі пропозиції щодо вибору або відхилення, які формували б у членів групи позитивний емоційно-психологічний ефект; не допускати обмежень щодо вибору одних та відхилення інших учасників групи.

Соціометричні критерії поділяють на два основні *класи*:

1) *комунікативні критерії* (соціометричні тести). Використовують для опису, виміру реальних або уявних взаємин у групі, з'ясування ставлення кожного члена групи до свого оточення. («Кого б Ви запросили на день народження?»);

2) *гностичні критерії* (тести соціальної перцепції; лат. *perceptio* – сприймання, у психології – сприйняття). Спрямовані на відображення уявлень людини про своє місце і роль у групі, хто саме її може обрати для

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

вирішення конкретного завдання, а хто – відхилити. («Хто з Вашого класу, на Вашу думку, хотів би запросити Вас на день народження?»).

В обох випадках критерії сформульовані у позитивній формі, тобто орієнтовані на з'ясування вибору. Але існують і заперечні критерії, які фіксують негативне ставлення однієї людини до іншої.

У соціометрії поширені *дихотомічні* (грец. *dichotomia* – поділ на дві частини) критерії, які дають змогу більш точно з'ясувати взаємини в групі. Наприклад: «Кого з членів Вашого класу Ви запросили б на день народження (позитивна частина критерію), а кого б ні?» (заперечна частина критерію).

За соціометричними критеріями можна визначати розуміння людиною закономірностей щодо взаємин у групі, бачення нею процесів спілкування між учасниками цієї групи.

У процесі соціометричного дослідження складають *соціограму* – графічне відображення математичної обробки результатів, отриманих за допомогою соціометричного тесту. Соціограма наочно відображає взаємні симпатії та антипатії, наявність соціометричних «зірок» (осіб, яких обирає більшість опитуваних), «паріїв» (осіб, від яких усі відвертаються) та проміжні ланки між цими полюсами.

Вона дає змогу побачити структуру взаємин у групі, робити припущення щодо стилів лідерства, ступеня організованості групи загалом.

Соціометрію використовують разом з іншими методами, оскільки вона не розкриває мотивів взаємин у групі, а лише відображає їх загальну картину.

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

3.5. Тестування як метод педагогічного дослідження

Тестування – метод діагностики із застосуванням стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень. До нього вдаються для стандартизованого визначення індивідуальних відмінностей особистості.

Тестові методи використовують у трьох *сферах*:

- 1) в освіті;
- 2) при виборі професії та професійній підготовці;
- 3) при психологічному консультуванні й психотерапії. Вони дають змогу з певною ймовірністю визначити рівень розвитку в індивіда психологічних властивостей (пам'яті, мислення, уяви та ін.), особистісних характеристик, ступінь готовності до певної діяльності, засвоєння знань і навичок тощо. *За функціональною ознакою* (призначення тестів щодо предмета дослідження) розрізняють:

– *тести інтелекту* – методики психологічної діагностики, призначені для виявлення розумового потенціалу індивіда;

– *тести досягнень* – методики, за допомогою яких визначають ступінь конкретних знань, навичок, умінь особистості;

– *особистісні тести* – методики психодіагностики, за допомогою яких визначають різні якості особистості та її характеристики: уподобання, цінності, ставлення, емоційні, мотиваційні та міжособистісні властивості, типові форми поведінки;

– *проективні тести* – методики, скеровані на виявлення певних психічних властивостей людини. Вони передбачають стимули, реагуючи на які, людина виявляє найхарактерніші свої якості. Для цього досліджуваній особі пропонують витлумачити події, відновити ціле за деталями, надати сенс неоформленому матеріалу, створити оповідання за малюнком із невизначеним змістом.

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

3.6. Математичні методи

Використовують їх для кількісного аналізу фактичного матеріалу, отриманого у процесі дослідження.

Вони надають процесу дослідження чіткості, структурованості, раціональності, ефективності при опрацюванні великої кількості емпіричних даних. У педагогічних дослідженнях широко використовують такі їх види:

– *метод реєстрування* – виявлення певної якості в явищах та її кількості (наприклад, кількості запізень на уроки);

– *метод ранжування* – класифікація даних у певній послідовності (спадання чи зростання показників), визначення місця в цьому ряду (наприклад, складання списку учнів залежно від рівня успішності тощо);

– *метод моделювання* – створення і дослідження моделей. Є засобом теоретичного дослідження психологічних явищ через уявне створення життєвих ситуацій, в яких може відбуватися діяльність людини, змодельованої системи; допомагає пізнати закономірність поведінки людини у певних ситуаціях;

– *статистичні методи* – методи математичної статистики, що використовуються для опрацювання експериментальних даних з метою підвищення обґрунтованості висновків.

У педагогії та психології вони представлені:

а) *описовою статистикою* (табулювання, графічний вираз та кількісне оцінювання даних);

б) *теорією статистичного висновку* (передбачення результатів за даними обстеження вибірок);

в) *теорією планування експериментів* (виявлення та перевірка причинних зв'язків між змінними).

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

Завдяки математичним методам описують кількісні характеристики педагогічних явищ, визначають оптимальні умови управління процесом навчання і виховання.

Ефективні тільки при масовому характері досліджуваних явищ, їх типовості, вимірюваності.

3.7. Логіка (етапи) психолого-педагогічного дослідження

При організації та проведенні психолого-педагогічного дослідження необхідно дотримуватися певної послідовності дій:

1. *Визначення проблеми дослідження.* Вона має бути актуальною, значимою, відображеною у темі дослідження. Розпочинаючи психолого-педагогічне дослідження з'ясовують його об'єкт, предмет та мету.

2. *Грунтовне і всебічне вивчення наукових фактів, положень, висновків.* Спрямоване на з'ясування під час вивчення літературних джерел головної ідеї, позиції автора та особливостей наукового доробку з досліджуваної проблеми. Важливо простежити логіку полеміки автора з іншими дослідниками, особливості його аргументації, виробити власну думку щодо його позиції, сформулювати завдання для глибшого вивчення проблеми.

3. *Вивчення шкільної практики.* Передбачає аналіз літератури про досвід школи, з'ясування проблем, які змушений вирішувати вчитель, типових недоліків у його роботі.

4. *Формулювання гіпотези дослідження.* Гіпотезу дослідження (наукове передбачення його результатів) потрібно формулювати так, щоб виявити положення, які потребують перевірки у процесі дослідження.

5. *Виконання експериментальної роботи.* Передбачає: взаємодію з предметом дослідження, з'ясування його ознак, властивостей; вибір

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

методики, процедури дослідження; організацію експериментальної роботи за обраною методикою.

6. *Зіставлення експериментальних даних з масовою практикою.* Порівняння одержаних результатів дослідної роботи з існуючими в шкільній практиці, опублікованими в науковій, психолого-педагогічній літературі.

7. *Узагальнення результатів дослідження, формулювання наукових висновків, доведення або спростування гіпотези.* Використовують спеціальні методи (контент-аналіз – для узагальнення змістовної інформації), кореляційний, факторний та інші види аналізу – для узагальнення інформації переважно кількісного характеру та підтвердження закономірних зв'язків між явищами).

8. *Оформлення результатів дослідження, втілення їх у життя.* Подання результатів та висновків дослідження найбільш інформативним способом (графічне, схематичне моделювання, ілюстративне відображення), планування та організація перетворюючих, розвиваючих впливів на сутність досліджуваних явищ.

I. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Розкрийте сутність поняття «методологія педагогіки».
2. Які компоненти є основними в педагогічному дослідженні?
3. В чому полягає логіка педагогічного дослідження?
4. Наведіть приклад об'єкта та предмета педагогічного дослідження.
5. Схарактеризуйте основні групи методів педагогічного дослідження.
6. Наведіть приклади емпіричних методів педагогічного дослідження.
7. Які теоретичні методи педагогічного дослідження Вам відомі?

II. Дослідницькі завдання

1. У чому суть методологічних основ педагогічного дослідження і їхньої реалізації в педагогічній психології?

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

2. Який взаємозв'язок методології, методів і методик дослідження в педагогічній науці?
3. Назвіть основні етапи психолого-педагогічного дослідження.
4. Дайте характеристику основним спеціальним методам педагогічної психології.
5. Дайте загальну характеристику методу спостереження й сформулюйте основні вимоги до його застосування в педагогіці.
6. Назвіть основні види експерименту в педагогічній діяльності й дайте їхню порівняльну характеристику.

III. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь

1. Метод науково-педагогічного дослідження, який полягає в оцінці тих чи інших сторін діяльності компетентними суддями (експертами):
  - а) метод рейтингу*
  - б) математичні методи*
  - в) моделювання*
  - г) педагогічний експеримент*

2. Метод науково-педагогічного дослідження, який полягає у вивченні структури і стилю взаємин в колективі:
  - а) педагогічний експеримент*
  - б) метод соціометрії*
  - в) моделювання*
  - г) математичні методи*

3. Метод науково-педагогічного дослідження, який полягає в описуванні педагогічних явищ за допомогою кількісних характеристик, а також у використанні кібернетичних моделей для визначення оптимальних умов управління процесом навчання і виховання:
  - а) математичний метод*
  - б) метод аналізу результатів діяльності учня (студента)*
  - в) моделювання*
  - г) педагогічний експеримент*

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

4. Метод науково-педагогічного дослідження, який полягає у вивченні певного педагогічного явища в спеціально створених і контрольованих умовах:

- а) метод аналізу результатів діяльності учня (студента)*
- б) педагогічний експеримент*
- в) метод соціометрії*
- г) метод рейтингу*

5. Що складає рушійну силу процесу розвитку особистості?

- а) природні задатки дитини*
- б) вимоги дорослих*
- в) протиріччя між потребами особистості та можливостями для їх досягнення*
- г) думка про майбутнє*

6. Вікова періодизація чеського педагога Я.А. Коменського включає:

- а) дитинство, отрочтво, змужніння*
- б) немовлячий вік, переддошкільний, дошкільний, молодший шкільний вік, підлітковий, юнацький*
- в) дитинство, отрочтво, юність, змужніння*
- г) молодший шкільний вік, підлітковий, юнацький*

7. Вставте пропущені поняття:

- а) .....– це безпосереднє спілкування з особами, яких дослідник вивчає в природних умовах*
- б) .....– це спеціально організоване сприймання педагогічного процесу в природних умовах*
- в) .....– це метод збирання фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально розробленою програмою*
- г) .....– це розрахована на обнародування бесіда з конкретною особою, що дає змогу показати погляди цієї людини на певне важливе питання, подію*

8. Визначте вид інтерв'ю.

- а) вид терапевтичної бесіди за необхідності надання психолого-педагогічної допомоги – .....*
- б) запланована бесіда, під час якої дослідник прагне викликати дискусію в групі – .....*
- в) короткочасна бесіда, мета якої полягає в отриманні інформації про конкретну проблему, процес, явище, реакцію респондента на задану дію – .....*
- г) багаторазове інтерв'ю одних і тих самих респондентів з одних і тих самих питань через певні проміжки часу – .....*

Тема 3. Методи педагогічного дослідження

Рекомендована література

1. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — 4-е изд., стер. / В.И.Загвязинский, Р.Атаханов. — М. : Академия, 2007. — 208 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка : Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Допущено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — С. 26—36, 40—53.
3. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — 448 с.
4. Максимюк С. П. Педагогіка : навчальний посібник / С.П. Максимюк. — К. : Кондор, 2009. — 667 с.
5. Методология и методы психолого-педагогических исследований / [авт.— сост. Е.В. Иванов]. — В. Новгород : НовГУ, 2005. — 11 с.
6. Методология и методы психолого-педагогических исследований: гуманитарно-целостный подход : учеб. для студентов и магистрантов пед. вузов : в 2 ч / Н.М. Борытко, А.В. Моложавенко, И.А. Соловцова. — Волгоград : Изд-во ВГИПК РО, 2005. — 131 с.
7. Методы и методология психолого-педагогического исследования. Краткий курс / П.И.Образцов. — М. : Просвещение, 2004. — 272 с.
8. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посібн. для студ. вищих педагогічних закладів освіти / М.М.Фіцула. — Вид. 3-тє, перероб., доп. — Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. — 232 с.
9. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посібн. / В.В.Ягупов. — К. : Либідь, 2002. — 560 с.
10. Гупан Н. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень / Н. Гупан // Рідна школа. — 2013. — № 4—5. — С.53—56.
11. Мельнікова Н. Науково-дослідна експериментальна робота педагогічних працівників: методичний супровід / Н. Мельнікова // Методист. — 2012. — №11. — С. 40—45.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

ТЕМА 4. ДИДАКТИКА – ТЕОРІЯ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ

4.1. Поняття про дидактику

4.2. Основні дидактичні концепції

4.3. Навчання і розвиток у гуманістичній дидактиці

4.4. Особистісно орієнтоване навчання

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Теорія освіти і навчання – дидактика: суть, історія розвитку, сучасні проблеми. Дидактика як галузь педагогіки. Основні завдання дидактики. Правове поле освіти. Відображення в змісті Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Концепції розвитку освіти до 2010 р. та Програми розвитку освіти в Україні на 2006-2010 рр. стратегії розвитку національної освіти.

Суть процесу навчання. Процес навчання як система, його цілі, зміст. Стимулювання процесу навчання. Організація, регулювання та контроль навчально-пізнавальною діяльністю учнів.

Закономірності і принципи навчання. Історія проблеми. Класифікація закономірностей навчання, поняття про принцип, правило. Система дидактичних принципів.

Зміст освіти в національній школі. Поняття про зміст освіти. Фактори, що визначають зміст освіти. Теорії організації змісту освіти. Наукові вимоги до формування змісту освіти. Реалізація змісту освіти в сучасній школі. Державні стандарти освіти. Навчальні програми.

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

4.1. Поняття про дидактику

У першій частині нашого посібника підкреслювалась думка про особливе значення освіти в процесі становлення особистості. Важливим аспектом освіти є оволодіння учнем тією складовою культури, яка містить у собі знання, практичні уміння і навички, а також способи творчої діяльності. Сформульоване завдання вирішується у процесі навчання шляхом з'ясування питань: яким повинен бути процес навчання, як його потрібно здійснити і використати для розвитку особистості? Теоретична

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

розробка цих питань зумовила розвиток особливої наукової дисципліни – **дидактики**.

Вважається, що термін «дидактика» запропонував німецький педагог В. Ратке (1571-1635). Першою фундаментальною працею з теорії навчання була «Велика дидактика» Я. А. Коменського (1592-1670), написана у 1632 р. і опублікована в 1657 р. Видатний чеський педагог не випадково назвав дидактику Великою, оскільки вона містить універсальну теорію «вчити всіх усьому».

Традиційно дидактика відповідає на два питання: «Що вчити?» (зміст освіти) і «Як вчити?» (процес навчання). Сучасна наука намагається з'ясувати також питання «Для чого вчити?».

Дидактика (від гр. *didacticos* – той, хто повчає і *didasko* – той, хто вивчає) – складова загальної педагогіки, яка досліджує навчання на найбільш загальному рівні – теоретичному. Це педагогічна теорія, яка науково обґрунтовує зміст освіти, виявляє закономірності, які діють у процесі навчання, розкриває принципи навчання, визначає зміст, методи і організаційні форми навчального процесу.

Об'єктом дидактики є навчання як особливий вид діяльності, спрямований на передачу новим поколінням соціального досвіду, його засвоєння, творче відтворення, тобто - навчання у всьому його обсязі. Надбанням учня стає та частина культури, яка входить до змісту освіти і складає змістову сторону навчання.

Головною у діяльності, спрямованій на соціалізацію особистості, з позицій педагогіки, є відношення між двома видами діяльності – викладанням і учінням, що виступають в єдності. Інші відношення (учень – навчальний матеріал, учень – інші учні, учень – книга й інші) стають дидактичними настільки, наскільки вони об'єднуються цим відношенням. Наприклад, книга стає підручником, якщо вона включається в

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

процес навчання і стає засобом діяльності учителя й учня. Звідси, предметом дидактики є система відношень:

- суб'єкт викладання – суб'єкт учіння;
- суб'єкт учіння – навчальний матеріал;
- взаємовідношення між суб'єктами учіння;
- основні закономірності між усіма компонентами навчального процесу.

Дидактика розглядає змістову і процесуальну сторони навчання в їх єдності. Наприклад, знання вивчаються не ізольовано, не самі по собі, а разом із методами передачі і засвоєння.

Крім завдання описувати і пояснювати процес навчання й умови його реалізації, завданням дидактики також є перетворення та удосконалення практики. Дидактика розробляє більш досконалу організацію процесу навчання, нові навчальні системи і технології навчання.

Дидактика, як загальна педагогічна теорія навчання, розглядає загальні положення й закономірності, властиві навчанню всіх предметів. Ці закономірності знаходять відображення у викладанні конкретних навчальних дисциплін. Водночас викладання кожного предмета має свою, надзвичайно суттєву специфіку. Так, вивчення біології, хімії, фізики, математики докорінно відрізняється від навчальної роботи з таких предметів, як історія і література. Ще більш специфічним є вивчення музики чи проведення навчальних занять з фізичної культури і праці. На цій підставі виділяються окремі дидактики або *предметні методики*.

Дидактика і предметні методики різняться сферою дослідження. Дидактика займається розробкою загальнотеоретичних основ процесу навчання, а предметні методики – дослідженням організації навчання з окремих предметів, використовуючи при цьому теоретичні ідеї дидактики.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Природно, що дидактика і методика тісно взаємопов'язані і взаємозалежні. Дидактика спирається на практику викладання окремих навчальних предметів, вивчає передовий досвід, цікаві знахідки вчителів, аналізує й осмислює їх із загальнопедагогічних позицій, розробляє наукові основи організації практичної педагогічної діяльності: визначає зміст, оновлює і розвиває форми та методи навчальної роботи, конструює педагогічні технології, збагачує і поширює передовий досвід навчання. Встановлені дидактикою закономірності, висновки та рекомендації використовуються предметними методиками для поліпшення процесу навчання.

Отже, дидактика виконує дві головні *функції*:

- 1) *теоретичну* (головним чином, діагностичну, прогностичну);
- 2) *практичну* (нормативну, інструментальну).

4.2. Основні дидактичні концепції

Дидактична концепція (лат. *conceptio* – система поглядів, те чи інше розуміння явищ, процесів) – система поглядів на процес навчання. Психолого-педагогічні концепції часто називають дидактичними системами. *Дидактична система* – це сукупність компонентів, що утворюють єдину цілісну структуру, спрямовану на досягнення мети навчання. До системи входять: *ціль, зміст освіти, дидактичні процеси, організаційні форми, методи, засоби, принципи навчання*.

У педагогіці існувало чимало дидактичних концепцій. Кожна концепція складається з кількох напрямів, педагогічних теорій. Залежно від розуміння суті процесу навчання здійснено поділ концепцій на *традиційну, педоцентричну і сучасну систему навчання*.

У *традиційній системі* стрижневу роль відіграє викладання (діяльність учителя), в *педоцентричній* – учіння (діяльність дитини).

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Сучасна дидактична система виходить з того, що обидві сторони – викладання й учіння – складають діяльність навчання.

В основі традиційної дидактичної системи лежать дидактичні концепції Я.А. Коменського, Й. Песталоцці і особливо Й.Ф. Гербарта та дидактика німецької класичної гімназії.

Німецький філософ і педагог Й. Ф. Гербарт (1776-1841) критично переосмислив класно-урочну систему Я. А. Коменського і створив «нову наукову систему педагогіки», яка використовується в Європі донині. Метою школи, за Гербартом, є формування інтелектуальних умінь, уявлень, понять, теоретичних знань. Водночас Гербарт сформулював *принцип навчання, що виховує*. Суть його полягає у тісному поєднанні знань із розвитком почуттів і волі учнів. Увівши це поняття, він зосереджував увагу на одночасному розвитку волі, характеру і розуму, заперечував відокремлення виховання від навчання. Морально сильна особистість формується організацією навчання і порядком у навчальному закладі.

У процесі навчання, що виховує, на думку Гербарта, повинні виникати різноманітні інтереси учнів (емпіричний – до навколишнього світу, критичний – до причин появи життєвих реалій, естетичний – до прекрасного, симпатичний - до близьких, соціальний – до всіх людей), тобто має здійснюватися те, що сьогодні називають мотивацією навчальної діяльності учнів.

Для досягнення визначеної цілі процес навчання, за Гербартом, має складатися з чотирьох формальних *етанів* (ступенів), які визначають його структуру:

- 1) *ступінь ясності*: виділення матеріалу і поглиблений його розгляд;
- 2) *ступінь асоціації*: встановлення зв'язків між новими та старими знаннями;

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

3) *ступінь системи*: виведення правил, формулювання понять, законів;

4) *ступінь методу*: розуміння теорій, застосування їх до нових явищ, ситуацій.

Структурними елементами навчання є *виклад, розуміння, узагальнення, застосування в нестандартних ситуаціях*. Логіка процесу навчання полягає у просуванні від уявлення про навчальний матеріал до його розуміння й узагальнення.

Чотири ступені є обов'язковими, незалежно від рівня і предмета навчання.

На початку ХХ століття ця система зазнала критики за вербалізм, книжність, інтелектуалізм, відірваність від потреб дитини. Критикували її за те, що метою навчання, згідно з цією теорією, є передавання готових знань без залучення дитини до розумової активності (активним у навчальному процесі повинен бути насамперед учитель, а учні повинні «сидіти тихо, бути уважними, виконувати розпорядження вчителів»), за авторитарність, пригнічення самостійності і обов'язкових для всіх «формальні етапи».

Педоцентрична дидактика (прогресивістська, реформаторська, навчання шляхом роблення) американського філософа, психолога й педагога Дж. Дьюї (1859-1952). Назву «педоцентрична» вона має тому, що Дж. Дьюї запропонував будувати процес навчання, виходячи з *потреб, інтересів і здібностей дитини*. Метою навчання повинен бути розвиток загальних і розумових здібностей, різноманітних умінь дітей.

На противагу авторитарній дидактиці гербартистів педоцентрична дидактика акцентує на розвитку власної активності учнів і доходить висновку, що зв'язок навчання з життєвими потребами дає набагато кращі

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

результати, ніж «вербальне» (словесне, книжне) навчання, засноване на запам'ятовуванні знань.

Дж. Дьюї розробив *концепцію «повного акту мислення»*, згідно з якою мислити людина починає тоді, коли зустрічається з труднощами, подолання яких має для неї важливе значення. У кожному «повному акті мислення» виділяються такі *етапи* (ступені): відчуття труднощів; вияв і визначення їх, висування замислу вирішення (формулювання гіпотези); формулювання висновків, що випливають із передбаченого вирішення (логічна перевірка гіпотези); наступні спостереження та експерименти, які дозволяють визнати чи відкинути гіпотезу. Пізніше за «труднощами» закріпилася назва *«проблема»*. Дьюї вважав, що правильно побудоване навчання має бути проблемним. Уроки слід будувати на основі «повного акту мислення», тобто так, щоб учні могли відчути конкретну трудність; визначити її (виявити проблему); сформулювати гіпотезу її подолання; отримати вирішення усієї проблеми або її частини; перевірити гіпотезу за допомогою спостережень чи експериментів.

На думку представників педоцентричної педагогіки, навчання повинно мати *самостійний, природний, спонтанний характер*. Його необхідно будувати не у вигляді викладу, заучування і відтворення готових знань, а у вигляді відкриття. Учні отримують знання у ході власної спонтанної діяльності. Звідси і з'явилася назва *«навчання шляхом дроблення»*.

Формуючи стратегію навчання, Дьюї та його послідовники більше опиралися на спонтанні інтереси й ситуативну активність учнів. Тому навчальні програми визначали лише загальні контури освіти, а деякі навчальні предмети з'являлися лише в старших класах. У результаті така освіта *обмежувалася вузьким колом проблем, була неповною і несистематичною*.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Крім цього, «прогресивістська» дидактика Дьюї мала й інші недоліки. Практика відкидає універсальні моделі ступенів навчання (як за Гербартом, так і за Дьюї), що стосуються всіх навчальних предметів і всіх рівнів навчальної роботи, оскільки останні набувають формального характеру. Навчання не може бути ні «цілком проблемним» (за Дьюї), ні «цілком вербальним» (за Гербартом), ні іншим монічним процесом. Негативно позначається на рівні та якості знань учнів і те, що вони не беруть участі в процесі закріплення знань, розвитку певних умінь.

Таким чином, перед дидактикою виникла дилема: шляхом директивного навчання дати системну, загальну, фундаментальну освіту високого академічного рівня, втративши при цьому індивідуальність, психологічну своєрідність і розвиток особистості, або надати дитині ініціативу в навчанні, відштовхуючись від її потреб, використовуючи навчання через роблення, – і втратити системність у знаннях учнів, знизити рівень освіти в школі, що спостерігається в освітній системі США.

Наступні пошуки в дидактиці були спрямовані на те, щоб зберегти все краще з попередніх дидактичних систем і знайти нове вирішення актуальних проблем. Дидактику, яка зайнялася цими пошуками, назвали *новою*. Серед нових напрямків заслуговує на увагу *концепція навчання «шляхом здійснення відкриттів»*, розроблена відомим американським психологом і педагогом Дж. Бруннером. Згідно з нею учні пізнають світ, набувають знань шляхом власних відкриттів. При цьому вони напружують усі пізнавальні сили, розвивають продуктивність мислення, самостійно роблять узагальнення, набувають умінь та навичок їх практичного застосування.

У 80-90-ті рр. ХХ ст. проблеми навчання і освіти в Радянському Союзі досліджували відомі теоретики дидактики М.М. Скаткін, Ю.К. Бабанський, І.Я. Лернер, В.В. Краєвський, В.С. Ледньов та ін., педагоги і психологи

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

О.М. Арсен'єв, Б.П. Єсіпов, Л.В. Занков та ін. Вітчизняні учені А.М. Алексюк, В.І. Бондар, В.О. Онищук, І.П. Підласий, О.Я. Савченко, Г.С. Костюк та ін.

У другій половині 80-х років актуальні проблеми дидактики стали розробляти вчителі-новатори, методисти Ш.О. Амонашвілі, І.П. Волков, М.П. Гузик, Є.М. Ільїн, В.О. Караковський, СМ. Лисенкова, В.Ф. Шаталов та ін.

Сучасна дидактична система. Принципові положення, які визначають загальну організацію, відбір змісту, вибір форм і методів сучасного навчання, обумовлені загальною методологією педагогічного процесу. Водночас, відображаючи всі суттєві властивості педагогічного процесу (двосторонність, єдність змістової і процесуальної сторін, спрямованість на всебічний розвиток особистості), навчання має певні відмінності.

Навчання учня є специфічним видом пізнання об'єктивного світу. Специфіка полягає у тому, що учень пізнає суб'єктивно нове, тобто він не відкриває наукових істин, а засвоює вже накопичені наукою уявлення, поняття, закони, теорії, факти. Якщо шлях пізнання вченого пролягає через експеримент, наукові роздуми, спроби і помилки, теоретичні обґрунтування та ін., то пізнання учня завдяки майстерності вчителя відбувається швидше і легше. Новий матеріал спеціально адаптується до його вікових та індивідуальних можливостей. Цілеспрямованому і повноцінному пізнанню сприяє і вплив учителя (безпосередній чи опосередкований). Все це означає, що навчання учня є таким процесом пізнання, який управляється учителем.

Сучасна дидактична система характеризується розумним поєднанням педагогічного управління з власною ініціативою і самостійністю учнів. Учитель керує навчально-пізнавальною діяльністю школярів, організовує і

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

веде її, одночасно стимулюючи активну самостійну роботу. При цьому він використовує здобутки традиційної і педоцентричної системи, уникаючи крайнощів.

У розумінні суті пізнавальної діяльності учня сучасна дидактика стоїть на позиціях матеріалістичної теорії пізнання, згідно якої віддзеркалене не залежить від нашої свідомості і визначається сходженням *від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики*. Процес навчання вона трактує як органічне поєднання у пізнанні, навчальній діяльності чуттєвого сприймання, розуміння і засвоєння знань, перевірки набутих знань і вмінь на практиці. Висуваючи вимогу паралельного розвитку і одночасної взаємодії почуттів, мислення і практичної діяльності, сучасна дидактична система намагається ліквідувати типове для гербартианства і прогресивізму протиріччя між теорією і практикою, знаннями і вміннями, між здібностями до опису дійсності і здібностями до її перетворення і, врешті, між обсягом знань, які учень отримує повністю від учителя, і знаннями, здобутими самостійно.

Зміст освіти у сучасній дидактичній системі будується в основному як предметний. Поглиблюються процеси *інтеграції навчальних курсів*. Інтегративні курси є як у молодших, так і в старших класах. Здійснюється *диференціація навчальних планів, програм, курсів*.

Необхідність комплексної реалізації всіх складових змісту освіти і спрямованість педагогічного процесу на всебічний розвиток особистості учня обумовили три *функції навчання: навчальну, виховну і розвивальну*.

Навчальна функція полягає в засвоєнні школярами системи наукових знань, умінь і навичок, досвіду творчої діяльності. Знання у педагогіці визначаються як розуміння, збереження у пам'яті і відтворення фактів науки, понять, правил, законів, теорій. Згідно з навчальною функцією вони повинні стати надбанням особистості, ввійти до структури її досвіду.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Найповніша реалізація цієї функції має забезпечити повноту, систематичність, усвідомленість, міцність і дієвість знань. Це потребує такої організації процесу навчання, щоб із змісту навчального предмета, який відображає відповідну галузь наукового знання, не випадали елементи, які є важливими для розуміння головних ідей і суттєвих причинно-наслідкових зв'язків. Знання у процесі навчання мають бути представлені в певній упорядкованій системі, щоб учні одержали обсяг і структуру знань та вміли використовувати їх у навчальних і практичних ситуаціях.

Сучасна дидактика вважає, що кінцевим результатом реалізації навчальної функції є дієвість знань, свідоме оперування ними, здатність використати попередні знання для одержання нових і вирішення життєвих проблем. Ця функція передбачає спрямованість навчання на формування умінь і навичок, як спеціальних (з предмета), так і загальних.

Уміння, як зазначалося раніше, розуміють як оволодіння способами (прийомами, діями) діяльності, здатність застосовувати знання. *Спеціальні уміння* належать до способів діяльності в певних галузях науки, навчального предмета (наприклад, робота з картою, уміння розв'язати задачу, написати твір, провести дослід та ін.). *Загальні* – до способів діяльності у всіх галузях науки, всіх навчальних предметів (уміння будувати план, конспектувати, рецензувати, працювати з довідниками, готувати доповідь, аргументувати свої рішення і под.).

Виховна функція полягає в тому, що у процесі навчання формуються ціннісні орієнтації особистості, її ставлення до навколишнього світу, мотиви соціальної поведінки і діяльності, особистісний світогляд.

Виховна функція органічно впливає із змісту освіти, форм і методів навчання, а реалізується шляхом спілкування учителя з учнями.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Навчання виховує, але не автоматично і не завжди в потрібному напрямку. Тому реалізація виховної функції потребує аналізу і відбору навчального матеріалу з точки зору його виховного потенціалу; такої побудови процесу навчання і спілкування, яка стимулює сприймання навчальної інформації учнями, активне оцінне ставлення до неї, формує інтереси, потреби, гуманістичну спрямованість особистості.

При цьому слід мати на увазі, що виховання учнів здійснюється і поза школою, і після закінчення школи. Тому повне підпорядкування процесу навчання цілям виховання призводить до відриву навчання від життя. Необхідно залишити учням право, свободу і самостійність в аналізі дійсності і виборі системи поглядів. Представники деяких напрямів у педагогіці, зокрема, екзистенціалізму, вважають, що школа не повинна формувати погляди учнів, а давати лише інформацію для їх вільного вибору. Безперечно, з цим не можна цілком погодитися. Аналіз філософських основ педагогіки переконує, що кожна освітня система прямо чи опосередковано формує світоглядні ідеї учня.

Розвивальна функція навчання означає, що в процесі навчання, засвоєння знань відбувається розвиток учня. Ця функція реалізується більш ефективно за умови спеціальної спрямованості взаємодії учителя і учня на всебічний розвиток особистості. Спеціальна спрямованість навчання на розвиток особистості учня закріплена терміном «розвиваюче навчання». Здійснення розвивальної функції передбачає: розвиток мовлення, мислення, ціннісно-мотиваційної, емоційно-вольової і діяльнісно-поведінкової сфер особистості. Тобто, розвиваючий характер навчання – це орієнтація на розвиток особистості як цілісної психічної системи.

4.3. Навчання і розвиток у гуманістичній дидактиці

Останнім часом теоретики і практики вітчизняної освіти все більше уваги приділяють проблемам взаємозв'язку навчання і розвитку особистості. Вони вважають, що поза навчанням не може бути повноцінного розвитку особистості; навчання стимулює, веде за собою розвиток і водночас опирається на нього.

Ідея провідної ролі навчання у розвитку особистості належить Л.С. Виготському. Він виділив *два рівні розумового розвитку дитини. Перший* – рівень актуального розвитку як наявний рівень підготовленості учня. Цей рівень характеризується тим, які завдання він може виконати цілком самостійно. *Другий*, більш високий рівень – зона найближчого розвитку, тобто те, що дитина не може виконати самостійно, але з чим вона може впоратись з невеликою допомогою. Те, що сьогодні дитина виконує з допомогою дорослого, вважає Л. С. Виготський, завтра вона буде виконувати самостійно; те, що входило до зони найближчого розвитку, у процесі навчання переходить на рівень актуального розвитку.

Поняття «навчання», як ми вже зазначали, з позиції дидактики означає взаємодію викладання і учіння. Таке розуміння передбачає, що зміст освіти (зміст навчального матеріалу) як компонент процесу навчання, є одночасно засобом викладання і об'єктом засвоєння. Тому питання про співвідношення навчання і розвитку є фактично питанням про те, *який зміст і за яких умов впливає на розвиток.*

Навчання, що передбачає лише засвоєння знань, умінь і навичок, є недостатнім для розвитку. Л. С. Виготський пов'язує розвиток з «дійсним засвоєнням», коли учень самостійно застосовує здобуте знання в практичній діяльності.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Розвиток як результат навчання – це готовність до самостійної організації своєї розумової та інших видів діяльності відповідно до поставлених завдань різного рівня складності.

Розвитку учнів сприяє лише таке навчання, в якому значне місце надається самостійній роботі учнів і методам навчання, що враховують як зміст, так і операції з ним. Так, засвоєння знань, побудованих у вигляді висновку, повинно бути спрямоване не лише на інформацію, закладену в цих знаннях, а й на ті розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування тощо), які важливі для засвоєння структури цих знань. Розкриття учителем структури знань створює в учнів орієнтовну основу дій, а неодноразове відтворення висновку формує у них узагальнене уміння і готовність до самостійного його застосування. Так само учень засвоює і узагальнення, систематизацію та інші розумові дії.

Аналогічним шляхом здійснюється *навчання творчій діяльності*, її пізнавальним структурам. Для цього використовується зміст навчального матеріалу, визначений програмою, а за потреби - спеціально побудовані навчальні завдання. Засвоюючи досвід творчої діяльності, характерні для нього процедури (вміння виявляти проблеми, формулювати гіпотези, розв'язувати проблеми), учні вчаться видозмінювати ті стереотипи мислення, які раніше були сформовані в ході набуття навичок і умінь, відмовлятися від них, конструювати нові підходи до осмислення раніше засвоєного змісту.

Навчання знанням, розумовим операціям, за допомогою яких набуваються ці знання, творчій діяльності викликає внутрішні зміни в особистості: в її мисленні, потребах, мотивах, цінностях і под. Відповідно змінюються всі основні сфери особистості: ціннісно-мотиваційна, емоційно-вольова, діяльнісно-поведінкова. Новоутворення, які виникають у свідомості учня і свідчать про його перехід до нового рівня мислення,

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

нових способів діяльності і форм поведінки, нового рівня активності і самостійності, є проявами якостей суб'єкта навчальної та інших видів діяльності, здатного до саморегуляції. Виникнення в учня якостей суб'єкта діяльності є інтегральним результатом навчання.

У роботах, присвячених проблемі *розвиваючого навчання* (Є.М. Кабанова-Меллер, Д.М. Богоявленський, П.Я. Гальперін, Н.Ф.Тализіна, З.І. Калмикова, С.О. Смирнов та ін.), висувалися різноманітні принципи і шляхи її вирішення. На сьогодні теорія розвиваючого навчання ще не стала єдиною науковою концепцією. Вона складається з різних напрямів, які ґрунтуються на оригінальних, експериментально перевірених ідеях їхніх засновників. Так, на думку Є.М. Кабанової-Меллер, Д.М. Богоявленського, основне завдання розвиваючого навчання полягає у *формуванні в учнів прийомів розумової діяльності*; за переконанням П.Я. Гальперіна, Н.Ф. Тализіної, – в *поетапному формуванні розумових дій*; З.І.Калмикова вважає розвиваючим таке навчання, яке *формує продуктивне, тобто творче мислення*.

На сьогодні системно розроблено дві основні концепції розвиваючого навчання – Л.В.Занкова і В.В.Давидова.

Концепція Л.В. Занкова. Експериментальне дослідження під керівництвом Л.В. Занкова проводилося з кінця 50-х років ХХ століття з метою розвитку ідей і положень Л.С.Виготського про співвідношення навчання і загального розвитку учнів.

Зусилля колективу Л.В. Занкова були спрямовані на розробку дидактичної системи навчання молодших школярів з метою їх загального психічного розвитку.

Система розвиваючого навчання, згідно концепції Л.В. Занкова, ґрунтується на таких *принципах*:

- навчання на високому рівні труднощів;

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

- швидкий темп у вивченні програмового матеріалу;
- провідна роль теоретичних знань;
- усвідомлення учнями процесу учіння;
- цілеспрямована і систематична робота над розвитком усіх учнів, у тому числі і найслабших.

Принцип навчання на високому рівні труднощів характеризується, на думку Л.В. Занкова, не тільки тим, що навчання перевищує «середню норму» труднощів, а насамперед тим, що розкриває духовні сили дитини, дає їм простір і напрям. Труднощі - це перепона. Відповідно зміст і методика навчання добираються так, щоб викликати активну пізнавальну діяльність у процесі оволодіння навчальним матеріалом. Проблема полягає у пізнанні взаємозалежності явищ, їх внутрішніх зв'язків, у переосмисленні відомостей і створенні їх складної структури в свідомості учня.

Принцип швидкого темпу у вивченні програмового матеріалу передбачає відмову від тупцювання на місці, від одноманітного повторення пройденого матеріалу. При цьому найголовнішим є безперервне поповнення знань, збагачення розуму школяра різностороннім змістом, створення сприятливих умов для глибокого осмислення інформації, яка пропонується.

Принцип провідної ролі теоретичних знань, які виступають могутнім засобом розвитку учнів і основою оволодіння вміннями і навичками.

Обмежене формування абстрактного мислення у молодших школярів призводить до гальмування їхнього розвитку.

Принцип усвідомлення учнями процесу учіння не збігається із загальноприйнятим принципом свідомості. Потрібно навчити учня усвідомлювати не тільки об'єкт діяльності – відомості, знання, вміння, а й

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

процес оволодіння знаннями, власну діяльність, пізнавальні способи й операції.

Принцип цілеспрямованої і систематичної роботи над розвитком усіх учнів, у тому числі і найбільш слабких. Л.В. Занков пояснює це тим, що зазвичай на слабких учнів звалюється лавина тренувальних вправ. Згідно з традиційною методикою ця міра необхідна для подолання неуспішності учнів. Досвід Л.В. Занкова показав протилежне: перевантаження учнів, що не встигають, тренувальними вправами не сприяє їхньому розвитку, а навпаки, збільшує їхнє відставання. Для того, щоб слабкі учні успішно оволоділи знаннями, необхідно забезпечити зрушення у їхньому загальному розвитку. Це потребує особливої уваги до формування мотивів учіння.

Запропонована Л.В. Занковим дидактична система виявилась ефективною для всіх етапів організації процесу навчання. Однак, незважаючи на її продуктивність у загальному розвитку учня, вона залишається до цього часу нереалізованою. У 60-70-их рр. ХХ століття були спроби впровадити її у масову шкільну практику, але вони не мали успіху, бо вчителі виявилися не підготовленими до забезпечення нових програм відповідними педагогічними технологіями.

Концепція В.В. Давидова–Д.Б. Ельконіна. У 60-их рр. ХХ ст. був утворений науковий колектив під керівництвом психологів В.В. Давидова і Д.Б. Ельконіна. Основне завдання колективу – встановлення ролі і значення молодшого шкільного віку у розвитку дитини.

Учені виявили, що традиційне початкове навчання не забезпечує повноцінного розвитку більшості молодших школярів. Воно спрямоване не на створення необхідних зон найближчого розвитку, а на тренування і закріплення тих психічних функцій, які виникли і почали розвиватися ще у дошкільному віці (чуттєве спостереження, еkleктичне мислення,

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

утилітарна пам'ять та інше). Тому вчені зробили висновок про необхідність організації навчання, здатного створити необхідні зони найближчого розвитку, які з часом перетворювалися б у необхідні новоутворення.

Нове навчання повинно орієнтуватися не тільки на ознайомлення з фактами, а й на пізнання відношень між ними, причиново-наслідкових зв'язків, на перетворення самих відношень в об'єкт вивчення. Це забезпечить виникнення і розвиток таких нових психічних новоутворень, як: абстрактно-теоретичне мислення; здатність до довільного (тобто усвідомленого і цілеспрямованого) управління поведінкою; активність і суб'єктність учня в навчальній діяльності.

Вихідне концептуальне положення розвиваючого навчання В.В. Давидова і Д. Б. Ельконіна формулюється так: *основою такого навчання є зміст навчальних предметів*. Навчальну діяльність учнів передбачається будувати відповідно до способу викладу наукових знань, коли мислення учнів нагадує мислення вченого, який звертається до змістового абстрагування, узагальнення, теоретизування.

В основі теоретичної свідомості і мислення людини, відзначає В.В. Давидов, лежить змістове узагальнення. Людина, яка аналізує певну систему предметів, що перебувають на стадії розвитку, може виявити генетичні витoki цієї системи, її суттєву основу. Виділення і фіксація цієї основи і є змістовим узагальненням даної системи. Опіраючись на це узагальнення, людина здатна мисленнєво простежити погодження окремих і одиничних особливостей системи.

В основі розвиваючого навчання учнів (за В.В. Давидовим–Б.Д. Ельконіним) лежить теорія формування навчальної діяльності і її суб'єкта в процесі засвоєння теоретичних знань шляхом виконання *аналізу, планування і рефлексії*. Тобто, йдеться не про засвоєння учнем знань і умінь взагалі, а саме про засвоєння, яке здійснюється у формі специфічної

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

навчальної діяльності. У процесі її реалізації учень оволодіває теоретичними знаннями. Він йде від конкретного образу до формування абстрактного поняття. При цьому наступне теоретичне відтворення конкретного здійснюється зворотним шляхом – рухом думки від абстрактного до конкретного.

Наведемо приклад. У початковій школі діти одержують уявлення про рослини, поширені у певній місцевості: дерева і кущі лісу, парку, саду, про овочеві і польові культури, вчать їх відрізняти за зовнішніми ознаками, дізнаються, як людина використовує їх. Результатом першого ступеня ознайомлення із рослинним світом є пізнання чуттєво-конкретного. Після цього діти починають детально вивчати окремі органи рослини, їх будову, функції. На цьому ступені пізнання формуються абстракції, які відображають окремі сторони цілого, – будову, функції, закономірності життя насінини, кореня, стебла, листка, квітки. Рослина тут вирвана із загального природного зв'язку з усіма іншими групами рослини і розглядається статично, а не історично. На наступному етапі, спираючись на раніше сформовані абстракції, у мисленні теоретично відтворюється увесь світ у його історичному розвитку. Це вже не чуттєво-конкретне, а понятійно-конкретне мислення, відтворене на основі абстракцій і пізнавальних закономірностей.

У формуванні повноцінної навчальної діяльності молодший школяр систематично вирішує навчальні завдання. Навчальне завдання реалізується за допомогою системи дій. Останні потребують орієнтації на відношення предметів, які існують і вивчаються. Тому при засвоєнні теоретичних знань виникають умови розвитку розумових дій як важливих компонентів теоретичного мислення.

Учень початкових класів виконує власну навчальну діяльність спочатку разом з іншими учнями і за допомогою вчителя. Вони

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

підтримують один одного у прийнятті і вирішенні задачі, проводять діалоги і дискусії про вибір кращого шляху пошуку, тобто на перших етапах навчальна діяльність виконується колективним суб'єктом. Поступово її починає самостійно здійснювати кожен учень, який стає індивідуальним суб'єктом. Для цього він повинен знати про свої обмежені в чомусь можливості, намагатися й уміти подолати цю обмеженість. Це означає, що дитина повинна аналізувати власні дії і знання, оцінювати їх.

Набуття потреби в навчальній діяльності, відповідних мотивів сприяє зміцненню бажання вчитися. Саме бажання і уміння вчитися і характеризує молодшого школяра як суб'єкта навчальної діяльності.

Концепція особистісно розвиваючого навчання В.В. Давидова–Б.Д. Ельконіна спрямована передусім на розвиток творчості.

Принциповою новизною концепцій навчання Л.В. Занкова, В.В. Давидова і Д.Б. Ельконіна є те, що в них уперше засвоєння і розвиток розглядаються не як два процеси (хоча і тісно пов'язані між собою, але різні за своїми джерелами, механізмами, закономірностями), а як дві взаємозумовлені сторони єдиного процесу зміни учня. Саме такий підхід створює реальну можливість переходу від традиційних моделей навчання до моделі навчання, яка забезпечує розвиток учня як суб'єкта учіння.

Обидві системи розвиваючого навчання сьогодні забезпечені навчальними програмами й підручниками і знайшли широке застосування в школі, зокрема, початковій. Спроби застосування принципів розвиваючого навчання в середній ланці і в старшій школі поки що не одержали масового поширення.

Наявність теоретично обгрунтованих і експериментальне перевірених моделей дали можливість їх авторам розробити методи і форми організації розвиваючого навчання в умовах масової школи, створити його технологію.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Завдяки цьому розвиваюче навчання стало відкритим для рядового вчителя. При бажанні і наполегливості кожен учитель може оволодіти технологією розвиваючого навчання і стати його майстром. Саме акцент на майстерність учителя, а не на його мистецтво, робить розвиваюче навчання здобутком масової загальноосвітньої школи. Звичайно, це не обмежує творчі можливості. Багато вчителів, які працювали декілька років у межах цих концепцій, знайшли себе і створили унікальні авторські зразки.

Розвиваюче навчання формує спочатку здібність учителя до педагогічної творчості, потім нахили до нього і нарешті – потребу в ньому. Це дає підстави сподіватися, що в міру засвоєння розвиваючого навчання учителями педагогічна творчість стане нормою роботи і дозволить вирішити складні проблеми вітчизняної школи.

4.4. Особистісно орієнтоване навчання

Особистісно орієнтоване навчання спрямоване на вирішення ключових проблем гуманізації загальної середньої освіти: підвищення престижу шкільної освіти; розвитку в учнів стійкого інтересу до пізнання, бажання та вміння самостійно вчитися; подолання труднощів, викликаних генетично та соціально обумовленими відмінностями в рівні розвитку дітей; формування основ базової культури особистості.

Метою особистісно орієнтованого навчання є виявлення суб'єктного досвіду кожного учня та надання психолого-педагогічної допомоги в становленні його індивідуальності, в життєвому самовизначенні, самореалізації.

Термін «*суб'єктний досвід*» означає досвід життєдіяльності, набутий дитиною до школи в конкретних умовах родини, навколишнього середовища, в процесі сприймання та розуміння нею світу людей і речей. Суб'єктний досвід називають особистим, індивідуальним, життєвим,

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

стихійним тощо. У цих назвах відображені різні джерела придбання цього досвіду, різні його аспекти. Термін «суб'єктний» встановлює належність досвіду конкретній людині. Водночас він не дає оцінку його істинності, науковості, несуперечності з позицій суспільно-історичного пізнання.

Якщо традиційна освіта наближає кожного учня до параметрів особистості з попередньо заданими якостями, то особистісно орієнтоване навчання виходить з визнання унікальності суб'єктного досвіду самого учня як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності. У навчальному процесі відбувається «зустріч» того, що вивчається, та суб'єктного досвіду, його «окультурювання», збагачення.

Головними завданнями особистісно орієнтованого навчання є:

- розкриття індивідуальних пізнавальних можливостей кожного учня;
- розвиток його індивідуальних пізнавальних здібностей;
- допомога йому в самопізнанні, самоактуалізації, самореалізації, самовизначенні;
- формування культури життєдіяльності, яка дає можливість продуктивно будувати власне життя.

Особистісно орієнтоване навчання має давню історію і декілька інших назв: гуманістична педагогіка, екзистенціалізм, неопрагматизм, неопедоцентризм, вільне виховання (США, Європа, 70-ті рр. ХХ ст.), педагогіка співробітництва (СРСР, 80-ті рр. ХХ ст.). Усі ці близькі концепції об'єднує назва «ліберальна педагогіка», на противагу авторитарній і технократичній.

Ліберальний підхід до освіти в США і Європі започаткували ідеї Дж. Дьюї та інших педагогів-реформаторів початку ХХ століття. Дж. Дьюї критикував традиційну школу за авторитарну позицію вчителя, за зневагу до особистості учня. Він заклав, як вже зазначалося, основи

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

педоцентризму: педагогіка всі свої категорії (цілі, зміст, методи, форми навчання) повинна визначати, виходячи з інтересів, потреб дитини. Центральною фігурою навчального процесу повинен бути учень, а не вчитель чи шкільний предмет.

З середини ХХ століття набуває поширення новий напрям в психології – *гуманістична психологія*. Її представники (Р. Берне, А. Маслоу, К. Роджерс та інші) розглядають особистість як складну, індивідуальну цілісність, неповторність і найвищу цінність, яка має потребу в *самоактуалізації* – реалізації своїх можливостей (А. Маслоу). Особистість учня здатна розвивати свої природні ресурси, розум і серце, допитливість, робити вибір, обирати рішення і відповідати за них, виробляти власні цінності в процесі навчальної та іншої діяльності (К. Роджерс).

У світлі викладеного представники гуманістичної психології пропонують будувати навчання на інших (порівняно з традиційною і технократичною школою) принципах. Головним вважають *принцип «розвиваючої допомоги»*. Суть його виявляється в тому, щоб не робити за дитину, не вказувати їй, що робити, не вирішувати її проблеми, а допомогти їй усвідомити себе і пробудити власну активність та внутрішні сили, щоб вона сама робила вибір, знаходила рішення і відповідала за них. Тому завдання вчителя, вважає К. Роджерс, не диктувати готове і, можливо, не потрібне учневі знання, а розбудити його власну пізнавальну активність, яка виявляється у виборі цілей, змісту, методів роботи, поведінки і цінностей. Учитель, вважає К. Роджерс, стимулює і полегшує самостійну діяльність учня. Для цього замість авторитарного, невільного навчання (когнітивний тип навчання), у якому процес учіння зводиться до засвоєння навчальної програми і знань, відібраних учителем, слід ввести інший тип навчання – *«дослідне учіння»*, при якому учні вчаться у вільній

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

самостійній діяльності, на власному досвіді, в процесі дискусій і прийняття рішень. Метою дослідного учіння є розвиток самосвідомості особистості, її самореалізація. Знання, шкільна програма слугують засобом розвитку.

Створення такого учіння потребувало зміни позиції вчителя; створення атмосфери «свободи учіння» в класі; використання методів, які стимулюють активність учня і його розвиток.

Позиція учителя у дослідному учінні – це позиція консультанта і багато в чому психотерапевта, який здійснює «розвиваючу допомогу».

Атмосфера «свободи учіння» характеризується тим, що учні вільно обговорюють проблеми, не бояться робити помилки, взаємодіють в учінні один з одним, бачать в учителі джерело досвіду, знань, старшого члена групи.

До методів, які стимулюють «свободу учіння», належать: постановка проблем для вирішення їх в реальних, а не навчальних умовах; використання різних джерел знання: людей, досвіду, книг, аудіовідеотехніки тощо; метод контрактів; організація роботи в групах різного складу, організація учіння як дослідження, експеримент, спеціальні заняття з самопізнання, міжособової взаємодії. Для створення атмосфери «відкритого учіння» педагоги цього напряму пропонують використовувати й емоційно забарвлені методи (ігрові), і раціональні («навчальні пакети», програмовані посібники).

Цінністю концепцій представників гуманістичної психології є передусім увага до внутрішнього світу дитини, розвитку особистості учня шляхом учіння; по-друге, пошук нових методів, форм і засобів навчання. Проте абсолютизація окремих сторін, зокрема визначення змісту і методів навчання, виходячи виключно з інтересів і спонтанної діяльності учнів, позбавляє процес навчання систематичності, знижує рівень освіти. Це визнають і самі західні педагоги.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Близькою до позицій педоцентричної педагогіки Заходу була *педагогіка співробітництва* учителів - новаторів (70-80 рр. ХХ століття), головними ідеями яких були:

- зміна позиції учителя з авторитарної на демократичну («співробітництво»);
- вирішення в процесі учіння завдань навчання, розвитку і виховання;
- використання методів і форм учіння, які стимулюють пізнавальну активність і самостійність учнів та їхній розвиток.

Досвід учителів-новаторів показав продуктивність ідеї поєднання спеціального дидактичного керівництва діяльністю учня з гуманною установкою на найважливішу цінність – особистість дитини.

Побудова особистісно орієнтованої системи навчання базується на таких вихідних положеннях:

- пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як активного носія суб'єктного досвіду, що склався задовго до впливу спеціально організованого навчання в школі (учень не стає, а від самого початку є суб'єктом пізнання);
- для конструювання та реалізації навчального процесу потрібна особлива робота вчителя з виявлення суб'єктного досвіду кожного учня;
- в освітньому процесі відбувається «зустріч» суспільно-історичного досвіду, що задається навчанням, та суб'єктного досвіду учня;
- взаємодія двох видів досвіду учня повинна відбуватись не шляхом витиснення індивідуального, наповнення його суспільним досвідом, а шляхом їх постійного узгодження, використання всього того, що накопичене учнем у його власній життєдіяльності;
- розвиток учня як особистості (його соціалізація) відбувається не тільки шляхом оволодіння нормативною діяльністю, а й через постійне

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

збагачення, перетворення суб'єктного досвіду як важливого джерела власного розвитку;

– головним результатом учіння повинні бути сформовані на основі засвоєння знань і умінь пізнавальні здібності школяра.

Особистісно орієнтована модель навчання сьогодні розробляється багатьма вченими. З-поміж значної кількості теоретичних концепцій особистісно орієнтованого навчання передусім виокремлюються *психолого-дидактична концепція І.С. Якиманської* та *дидактична модель особистісно орієнтованої освіти В.В. Серикова*, які на нашу думку, найбільше відповідають новим потребам освіти.

І.С. Якиманська розглядає процес учіння як індивідуально значущу діяльність окремого учня, в якій реалізується його суб'єктний досвід (досвід, здобутий дитиною самостійно, поза навчальним процесом). Роль навчання полягає в тому, щоб виявити особливості цього досвіду (особистісні смисли, цінності, відношення), збагатити його науковим змістом, та необхідно створити умови для розвитку індивідуальності учня. Тому основою технології особистісно орієнтованого навчання є принцип суб'єктивності освіти, який реалізується в таких *дидактичних вимогах* до змісту навчального процесу:

– навчальний матеріал (характер його подачі) повинен забезпечити виявлення змісту суб'єктного досвіду учня;

– спрямованість викладу знань не тільки на розширення їх обсягу, структурування, інтегрування, узагальнення предметного змісту, а й на перетворення наявного досвіду кожного учня;

– постійне узгодження досвіду учня з науковим змістом нових знань;

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

- активне стимулювання учня до самооцінної освітньої діяльності з метою забезпечення можливостей самоосвіти, саморозвитку, самовираження в ході оволодіння знаннями;
- створення можливості вибору при виконанні завдань, вирішенні задач;
- стимулювання учнів до самостійного вибору і використання найбільш значущих для них способів опрацювання навчального матеріалу;
- виділення загально-логічних і специфічних прийомів навчальної роботи з урахуванням їх функцій в особистісному розвитку;
- забезпечення контролю й оцінки не тільки результату, а, головним чином, процесу учіння, тобто тих трансформацій, які здійснює учень, засвоюючи навчальний матеріал;
- забезпечення побудови, реалізації, рефлексії, оцінки учіння як суб'єктної діяльності.

Основною формою навчання в концепції І.С.Якиманської є особистісно орієнтований урок, який концентрує всі вищезгадані *положення організації особистісно значущого учіння:*

- використання різноманітних методів і форм організації навчальної діяльності, які дозволяють розкрити суб'єктний досвід учнів;
- створення атмосфери зацікавленості кожного учня у роботі класу;
- стимулювання учнів до висловлювань, використання різних способів виконання завдань, право на помилку, одержання неправильних відповідей і под.;
- використання на уроці дидактичного матеріалу, який дозволяє учневі вибрати найбільш значущі для нього вид і форму навчального змісту;

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

– оцінювання діяльності учня не тільки за кінцевим результатом (правильно-неправильно), а й у процесі його досягнення, заохочення намагань учня знаходити власний спосіб роботи (вирішення задачі), аналізувати способи роботи інших учнів у ході уроку, обирати і використовувати найраціональніші;

– створення на уроці педагогічних ситуацій спілкування, яке дає можливість кожному учневі виявити ініціативу, самостійність, вибірковість у способах роботи; створення ситуацій для природного самовираження учня.

Концепція І.С. Якиманської показує можливості виникнення і дії внутрішніх механізмів розвитку, які створюються самим учнем у процесі учіння і самостійної пізнавальної діяльності (наприклад, спосіб учіння, спосіб самореалізації та інші). Очевидно, ці механізми мають значно більший ступінь дієвості, ніж ті, які виникають під впливом зовнішніх педагогічних чинників і перетворюються у внутрішній план особистості.

В основу *моделі особистісно орієнтованої освіти*, розробленої В.В. Сериковим, покладено теорію особистості С.Л. Рубінштейна, згідно з якою суть особистості виявляється в здатності займати певну позицію («особистості характерний такий рівень психічного розвитку, який дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою і діяльністю»). Ідея концепції - створення умов для повноцінного прояву і розвитку таких *функцій особистості учня: вибіркової* (здатності людини до вибору), *рефлексії* (особистість повинна оцінювати власне життя), *буття*, що полягає в пошуках сенсу життя та творчості, *формульованої* (формування образу «Я»), *відповідальності* («Я відповідаю за все»), *автономності особистості* (у міру розвитку вона дедалі більше стає вивільненою від інших факторів).

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

Прояву особистих здібностей в освітньому процесі сприяють спеціально створені *особистісно орієнтовані ситуації* (навчальні, пізнавальні, життєві) - ситуації, в яких затребуються прояви особистісних функцій. Наприклад, дитина потрапляє у ситуацію, коли потрібно шукати смисл, подумати про себе, побудувати модель свого життя, обрати творчий варіант вирішення проблеми, дати критичну оцінку факторам і под. У цій ситуації виникає задача, яку не можна вирішити на знаннево-репродуктивному рівні, тобто немає правил, однозначних істин, простих рішень. Орієнтація на попередній смисл виявляється неефективною. Тоді відбувається явище, яке психологи називають *«ревізією смислу»*. Дитина сама вишукує проблему, протиріччя, знаходить причину і джерела власної помилки, намагається самостійно пояснити явища і под. У такій ситуації формується її суб'єктний досвід. Зміст особистісно орієнтованої освіти повинен включати різні види такого досвіду.

В.В. Сериков розробив *педагогічну технологію створення особистісно орієнтованих ситуацій*. Ця технологія ґрунтується на ідеї реалізації трьох основних характеристик особистісно орієнтованої ситуації: *життєвого контексту, діалогічності та рольової взаємодії її учасників*.

У нових концепціях особистісно орієнтованого навчання підсилюється гуманістична спрямованість процесу навчання; розглядається особистість, яка, крім соціальних якостей, наділена суб'єктними властивостями (її незалежність, здатність до вибору, рефлексії, саморегуляції і под.); особистість виступає системоутворюючим началом педагогічного процесу; головними цілями освіти стає створення умов для розвитку індивідуально-особистісних здібностей, властивостей; поряд з інтеріоризацією (перетворенням зовнішніх впливів у внутрішній план особистості) важливого значення набуває персоналізація, прагнення

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

до самоактуалізації, самореалізації та інші внутрішні механізми індивідуального саморозвитку.

I. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Що називається дидактикою? Оберіть з наведених відповідей правильну. Обґрунтуйте помилковість інших відповідей.

а) дидактика – це наука про закономірності формування особистості дитини

б) дидактикою називається розділ педагогіки про освіту і виховання підростаючого покоління

в) дидактика – окрема наука про закономірності розвитку особистості

г) дидактика – це галузь педагогіки, яка розробляє теорію освіти і навчання

д) дидактика - частина педагогіки, що вивчає процес виховуючого навчання

е) дидактика – це теорія, яка дає наукове обґрунтування змісту, принципів, методів і організаційних форм навчання

2. Що є предметом загальної дидактики? Оберіть найбільш правильну відповідь.

а) теорія навчання окремого предмета

б) психологічний розвиток особистості в процесі навчання

в) усебічний розвиток особистості в процесі навчання

г) взаємозв'язок викладання й учіння

д) принципи, цілі, зміст, процес навчання, освіта

е) усі відповіді правильні

3. Які завдання дидактики?

а) описувати і пояснювати процес навчання

б) вивчення проблем освіти і навчання людей у сучасному світі

в) дослідження закономірностей і механізмів психічного розвитку особистості у процесі навчання

г) пізнання закономірностей процесу навчання

д) удосконалення форм і методів навчання, розробка навчальних технологій, нових систем навчання

4. Розподіліть відповіді за групами, які характеризують:

1 – традиційну, 2 – педоцентричну, 3 – сучасну дидактичну системи:

а) навчання зводиться до передачі готових знань учням; б) навчання зводиться до спонтанної діяльності учнів; в) навчання розуміють як

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

взаємопов'язану діяльність викладання–учіння, за якої учитель опирається на активність учнів; 2) структура процесу навчання близька до наукового пошуку: виявлення проблеми - її вирішення; 3) процес навчання будується так, щоб сформувати систему знань, забезпечити виховання і розвиток особистості; 4) структуру процесу навчання утворюють: повідомлення, розуміння, узагальнення і застосування знань.

II. Дослідницьке завдання

Що визначає характер сучасної дидактичної системи? Оберіть відповіді, які репрезентують найсуттєвіші фактори й умови.

- а) прогрес науки і техніки
- б) мета і зміст освіти, визначені державою та суспільством
- в) закономірності й механізми психічного розвитку особистості
- г) світові тенденції освіти
- д) зростання обсягу та складності знань
- е) тісний зв'язок освіти і культури
- ж) принципи реформування освіти
- з) перехід від індустріального до постіндустріального суспільства XXI століття
- и) об'єктивна потреба в підготовці людини до життя і праці
- к) потреба у здійсненні особистісно і соціально значущої продуктивної діяльності

III. Практичні завдання

1. Заповніть таблицю за такою зразком.

Імена видатних дидактів	Дати	Дидактичні ідеї
Я.А.Коменський	1552—1670	«Золоте правило» дидактики, принцип природовідповідності, новий зміст освіти, класно-урочна система

2. Проаналізуйте свій шкільний досвід, враження від практики в школі. Елементи яких дидактичних систем збереглися в сучасній українській школі? Спробуйте представити результати вашого аналізу за допомогою діаграми, схеми, таблиці.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

3. Якби Вам довелося визначати стратегію освіти в країні, то що б ви порекомендували педагогам використати з цих систем?

4. Проаналізуйте різні концепції особистісно орієнтованого навчання. Спробуйте заповнити таблицю за такою схемою:

Мета навчання

Принципи навчання

Зміст навчання

Методи навчання

IV. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь.

1. Дидактика – це:

- а) теорія навчання і освіти*
- б) теорія навчання і виховання*
- в) теорія навчання*
- г) галузь педагогічної науки, що досліджує питання методики викладання окремих навчальних дисциплін*

2. Освіта – це:

- а) процес і результат, що фіксує засвоєння встановленого обсягу наукових і спеціальних знань, навичок і вмінь, ціннісноорієнтованої, комунікативної та творчої діяльності*
- б) передавання теоретичних знань, практичних навичок і вмінь*
- в) спеціально організована діяльність людей щодо опанування певного обсягу наукових знань, практичних навичок і вмінь*
- г) правильної відповіді немає*

3. Принципи навчання – це:

- а) основні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи роботи навчального закладу*
- б) спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності викладачів та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання*
- в) сукупність методів, спрямованих на передачу і засвоєння знань, формування умінь і навичок*
- г) планове та систематичне оволодіння навчальними дисциплінами*

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

4. Основні категорії дидактики:

- а) процес навчання, викладання, учіння*
- б) зміст освіти та методи навчання*
- в) організація навчальної роботи*
- г) використання інноваційних технологій для розвитку особистості*

5. У якій групі перераховані словесні методи навчання?

- а) бесіда, робота з книгою, лекція*
- б) розповідь, пояснення, бесіда, лекція, дискусія, диспут*
- в) робота з книгою, лабораторні роботи, ілюстрування*
- г) правильної відповіді немає*

6. Основні дидактичні концепції:

- а) традиційна, педоцентрична та сучасна*
- б) когнітивна, аксіологічна, гносеологічна*
- в) креативна, розвивальна*
- г) міжнародна, функціональна, методична*

7. Що означає термін «суб'єктний досвід»?

- а) набутий в життєвих ситуаціях*
- б) набутий в колективному середовищі*
- в) набутий дитиною до школи в конкретних умовах родини навколишнього середовища, в процесі сприймання та розуміння нею світу людей і речей*
- г) набутий за допомогою традиційної освіти*

8. Що сприяє прояву особистих здібностей в освітньому процесі?

- а) додаткові творчо-розвивальні вправи*
- б) індивідуальна робота*
- в) спеціально створені особистісно орієнтовані ситуації (навчальні, пізнавальні, життєві)*
- г) дитина сама вишукує проблему, протиріччя, знаходить причину і джерела власної помилки, намагається самостійно пояснити явища*

V. Питання для самоконтролю

1. Що таке дидактика ?
2. Які завдання дидактики?
3. Що є об'єктом і предметом дидактики?
4. Які функції виконує дидактика?
5. У чому єдність і відмінність дидактики і предметної методики?

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

6. Що таке дидактична концепція, система?
7. Дайте характеристику традиційній дидактичній системі.
8. Схарактеризуйте педоцентричну дидактичну систему.
9. Дайте характеристику сучасній системі навчання.
10. У чому суть навчальної функції навчання?
11. У чому суть виховної функції навчання?
12. У чому суть розвивальної функції навчання?
13. У чому суть дидактичної концепції Л.В. Занкова?
14. У чому суть концепції розвиваючого навчання В.В.Давидова-Д.Б.Ельконіна?
15. Що таке особистісно орієнтоване навчання?
16. Яка мета і завдання особистісно орієнтованого навчання?
17. Як здійснюється побудова особистісно орієнтованого навчання?
18. Як пропонують будувати навчання представники гуманістичної психології? У чому переваги і недоліки їхнього підходу?

Рекомендована література

1. Бондар В. Дидактика / В.Бондар. — К., 2005. — С. 6—43.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : Навч. посібн. Допущено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с. — (Альма-матер). — С. 234—261.
3. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Допущено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — С. 86—97.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : Практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 429 с. — (Навчально-методичний комплекс з педагогіки) — С. 62—130, 146—238.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — 448 с.
6. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник / С.П. Максимюк. — К. : Кондор, 2009. — С. 71—90.
7. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. — видан. 5-е допов. і перероблене. — К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2009. — С. 156—165.
8. Нісімчук А. Педагогіка : Підручник / А. Нісімчук. — К. : Атіка, 2007. — С. 40—66.
9. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посібн. / С.С. Пальчевський. — К. : Каравела, 2012. — С. 170—330.

Тема 4. Дидактика – теорія освіти і навчання

10. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи [Текст] / О.Я.Савченко. — К. : Генеза, 2002. — 368 с.

11. Фізеші О. Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство : навч. посібник. Рек. МОНУ для студ. ВНЗ / О. Й. Фізеші ; Мукачівський державний університет. — К. : Кондор, 2014. — 390 с.

12. Голубнича Л. О. Становлення і розвиток дидактики в зарубіжній педагогічній науці [Електронний ресурс] / Л. О. Голубнича // Педагогіка та психологія. — 2013. — Вип. 44. — С. 126—136. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2013_44_16.

13. Нікітіна О. Дидактичні ідеї Я. Коменського як джерело формування навчальної діяльності молодших школярів [Електронний ресурс] / О. Нікітіна // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. — 2012. — Ч. 3. — С. 231—238. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2012_3_34.

ТЕМА 5. МЕТОДИ, ФОРМИ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

5.1. Поняття про методи і прийоми навчання

5.2. Класифікація методів навчання

5.3. Поняття про форму організації навчання

5.4. Урок – основна форма організації навчання

5.5. Нетрадиційні уроки

5.6. Підготовка до уроку та його самоаналіз

5.7. Поняття про засоби навчання

5.8. Комп'ютер у навчанні

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Поняття про методи, прийоми та засоби навчання. Класифікація методів навчання. Методи організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності. Методи стимулювання і мотивації учіння. Методи контролю і самоконтролю. Бінарні методи навчання. Ситуаційний метод. Вибір методів навчання.

Поняття про форми навчання. Урок як основна форма навчання, типи і структура уроків. Підготовка до уроку. Самоаналіз уроку. Нестандартні уроки. Допоміжні форми навчання.

Тема 5. *Методи, форми і засоби навчання*

Інноваційні педагогічні технології. Сутність і особливості педагогічної технології. Класифікація педагогічних технологій. Інноваційна діяльність педагога.

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

5.1. Поняття про метод і прийоми навчання

Відповідь на питання «Як навчати?» виводить нас на одну із найважливіших категорій педагогіки – категорію **методів навчання**.

Метод (від гр. *methodos*) – шлях до чогось, спосіб пізнання явищ природи і суспільства. *Метод навчання* – шлях навчально-пізнавальної діяльності учнів до результатів, визначених завданнями навчання.

Процес навчання реалізується взаємодією учителя (викладання) і учня (учіння). Учитель виконує різноманітні дії, які допомагають учням засвоїти навчальний матеріал, сприяє активізації навчального процесу, учень сприймає, осмислює, запам'ятовує тощо цей матеріал. Метод при цьому виступає як упорядкована взаємодія. Це дозволяє зробити висновок про те, що під **методом навчання** слід розуміти спосіб упорядкованої, взаємозв'язаної діяльності учителя й учнів, спрямованої на розв'язання завдань навчання.

Метод навчання є одним з найважливіших компонентів навчального процесу. Він є сполучною ланкою між визначеною ціллю і кінцевим результатом. Мету навчання методи реалізують повною мірою, оскільки вони виконують *мотиваційну, навчальну, розвивальну, виховну, організаційну функції*. Без відповідних методів діяльності неможливо реалізувати ціль і завдання навчання, досягнути відповідних результатів.

У процесі навчання зв'язок методу з іншими компонентами взаємозворотний: метод є похідним від цілі, завдань, змісту, форм навчання; водночас він суттєво впливає на можливості їх практичної

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

реалізації. Навчання прогресує настільки, наскільки дозволяють йому рухатись уперед застосовані методи.

У структурі методу виділяються прийоми. **Прийом** – це елемент методу. Елементи методів є не звичайною сумою окремих частин цілого, а системою, об'єднаною логікою дидактичного завдання. Якщо певний спосіб навчання педагог використовує на уроці тільки для того, щоб зосередити увагу на якомусь питанні змісту матеріалу, то цей спосіб відіграватиме роль дидактичного прийому, а там, де спосіб навчання використовується для з'ясування суті питання, для розкриття змісту матеріалу, то це вже буде не прийом, а метод. Метод є способом діяльності, що охоплює весь її шлях. Прийом – це окремий крок, фазова дія в реалізації методу.

Головне в навчанні не тільки те, що повідомляється, а й те, як повідомляється. Найзвичайніші щоденні предмети, об'єкти, явища, які майстерно прищеплюються дитині, у стократ корисніші для неї в майбутньому, ніж високі істини, погано викладені й анітрохи не пристосовані до понять.

Метод навчання має дві складові частини: *об'єктивну і суб'єктивну*. *Об'єктивна частина методу* обумовлена тими постійними положеннями, які обов'язково присутні в будь-якому методі, незалежно від того, який учитель його використовує. У ній відображені найзагальніші вимоги законів і закономірностей, принципів і правил, а також ціль, завдання, зміст, форми навчальної діяльності. *Суб'єктивна частина методу* обумовлена особистістю педагога, його творчістю, майстерністю; особливостями учнів, конкретними умовами. Питання про співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в методі вирішене не до кінця: одні автори вважають, що метод є лише об'єктивним утворенням, інші, навпаки, – творінням педагога. Безперечним є те, що об'єктивна частина дозволяє

Тема 5. *Методи, форми і засоби навчання*

дидактам розробити теорію методів, рекомендувати педагогам шляхи їх ефективної реалізації. З іншого боку, саме методи є сферою прояву високого педагогічного мистецтва.

5.2. Класифікація методів навчання

Метод навчання є досить складним утворенням, має багато сторін, за кожною з яких методи можна групувати в системи. На цій підставі створюються класифікації методів. **Класифікація методів навчання** – це впорядкована за певною ознакою їх система. Дидактами розроблено десятки класифікацій методів навчання. Поширеними і визнаними класифікаціями методів навчання до 70-х рр. ХХ століття були такі:

- *за рівнем активності учнів*: методи пасивні й активні (Є.Я. Голант);
- *за джерелом одержаних знань*: словесні, наочні, практичні (С.І. Петровський, Є.Я. Голант, Д.О. Лоркіпанідзе);
- *за дидактичними цілями*: методи набуття нових знань, формування умінь і навичок та застосування знань на практиці; перевірки й оцінки знань, умінь і навичок (М.О. Данілов, Б.П. Єсіпов).

У 80-х рр. ХХ ст. розробка загальнодидактичних методів навчання здійснювалася у поєднанні з активним розвитком теорії змісту освіти, кожний структурний компонент якого, відображаючи культуру суспільства (знання, вміння, навички; досвід творчої діяльності; досвід ставлень особистості), має, як відомо, різні функції та різні рівні засвоєння: усвідомлене сприймання, осмислення, запам'ятовування і відтворення; застосування за зразком або у подібній ситуації, творче застосування знань і способів діяльності.

Відповідно до цього була створена класифікація методів навчання *за рівнем включеності у продуктивну (творчу) діяльність* (М.М. Скаткін, І.Я. Лернер). Залежно від рівня включеності учнів у продуктивну творчу

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

діяльність, зростання ступеня самостійності учнів до класифікації віднесені такі методи: *пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький*. Ці методи відповідають різним рівням самостійної пізнавальної діяльності учнів.

1. Пояснювально-ілюстративний метод – учитель пропонує готову інформацію, учні її сприймають і запам'ятовують.

2. Репродуктивний метод – учень виконує дії за зразком учителя.

3. Метод проблемного викладу знань є перехідним від виконавчої до творчої діяльності. Метод має такі ознаки:

- учитель показує шлях дослідження проблеми, розкриваючи її вирішення з початку до кінця.

- учні, спостерігаючи за ходом міркувань, одержують приклад вирішення пізнавальних труднощів.

- учитель загострює суперечності між раніше здобутими знаннями і новими фактами, процесами, які учні спостерігають.

- учень не в змозі пояснити ці факти, процеси через брак знань. Виникає потреба в нових знаннях, яку він прагне задовольнити;

- учень використовує способи вирішення проблем у власній пошуковій роботі, виявляючи при цьому активність і самостійність власної думки в межах формально-логічного мислення.

4. Частково-пошуковий (евристичний) метод має такі характерні ознаки:

- знання учням не пропонуються в «готовому» вигляді, їх потрібно здобувати самостійно;

- учитель організовує не повідомлення чи виклад нових знань, а пошук їх за допомогою різноманітних засобів;

- учні під керівництвом учителя самостійно мислять, вирішують пізнавальні завдання, які виникають, створюють і вирішують проблемні

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

ситуації, аналізують, порівнюють, узагальнюють, роблять висновки і т.д., в результаті чого у них формуються усвідомлені міцні знання.

Отже, навчальна діяльність розвивається за схемою: учитель – учні – учитель – учні і т. д. Частину знань повідомляє учитель, частину учні здобувають самостійно, відповідаючи на поставлені питання чи вирішуючи проблемні завдання. Тому метод називають частково-пошуковим.

5. Дослідницький метод зводиться до того, що:

- учитель разом з учнями формує проблему, вирішенню якої присвячується проміжок навчального часу;
- знання учням не повідомляються;
- учні самостійно здобувають знання у процесі вирішення (дослідження) проблеми, порівняння різних варіантів одержаних відповідей. Засоби для досягнення результатів також визначають самі учні;
- діяльність учителя зводиться до оперативного управління процесом вирішення проблемних завдань.

Навчальний процес характеризується високою інтенсивністю, учіння супроводжується підвищеним інтересом, одержані знання вирізняються глибиною, міцністю, дієвістю.

Перевага методу – творче засвоєння знань. Недоліки – значні витрати часу та енергії учителів і учнів.

Серед відомих класифікацій вирізняється системним підходом класифікація методів навчання Ю. К. Бабанського. Він вперше виділив особливу групу методів – *методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності*. Ці методи використовуються кожним педагогом і суттєво впливають на ефективність процесу навчання. Оскільки, на думку Ю.К. Бабанського, будь-яка діяльність завжди має три складових –

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

організацію, стимулювання і контроль, то і методи навчання поділяються на три великі групи :

1. *Методи організації навчально-пізнавальної діяльності* – словесні, наочні, практичні; індуктивні, дедуктивні, метод аналогій; проблемно-пошуковий, евристичний, дослідницький, репродуктивні методи (інструктаж, пояснення, тренування); самостійна робота з книгою, з приладами та ін.

2. *Методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності* – пізнавальні ігри, навчальні дискусії, методи заохочення й осудження в учінні, висунення навчальних вимог.

3. *Методи контролю й самоконтролю*: усний і письмовий контроль, лабораторний, машинний контроль, методи самоконтролю.

У педагогічній літературі відомі підходи до класифікації методів, коли одночасно враховуються дві або й три ознаки. Так, В. О. Онищук за основу класифікації запропонував взяти *дидактичні цілі й відповідні їм види діяльності учнів*. У результаті була одержана така класифікація методів навчання: *комунікативний метод*, метою якого є засвоєння готових знань шляхом повідомлення нового матеріалу – бесіда, робота з текстом, оцінка роботи; *пізнавальний метод*, мета якого – сприймання, осмислення і запам'ятовування нового матеріалу; *перетворювальний метод*, мета – засвоєння і творче застосування умінь і навичок; *систематизуючий метод*, мета – узагальнення і систематизація знань; *контрольний*, мета – виявлення якості засвоєння знань, умінь і навичок та їх корекція.

Н.М. Верзілін запропонував класифікацію методів *за джерелом знань і логікою навчального процесу*, А. М. Алексюк – *за джерелом знань і рівнем самостійності учнів у навчанні*, В. Ф. Паламарчук і В.І. Паламарчук – *за джерелом знань, рівнем пізнавальної активності і самостійності учнів, логічним шляхом навчального пізнання*.

Тема 5. *Методи, форми і засоби навчання*

У сучасних умовах реформування загальної середньої освіти, переорієнтації процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його основних компетенцій, пошуки нових підходів до визначення системи методів та їх класифікації продовжуються. Досить цікавою, на наш погляд, є класифікація *методів продуктивного навчання*, запропонована дидактом А. В. Хуторським.

В основу класифікації автор поклав *види освітньої діяльності*, які дозволяють учням: 1) пізнавати навколишній світ (когнітивна), 2) створювати при цьому освітню продукцію (креативна), 3) організовувати освітній процес (оргдіяльнісна). Тому класифікація включає три групи методів, які забезпечують продуктивну особистісно орієнтовану освіту:

– *когнітивні методи навчання* (методи навчального пізнання): методи емпатії (вживання), смислового бачення, образного бачення, символічного бачення, евристичних запитань, порівняння, евристичного спостереження, фактів, дослідження, конструювання понять, конструювання правил, гіпотез, прогнозування, помилок, конструювання теорій;

– *креативні методи навчання* (методи зорієнтовані на створення учнями власних освітніх продуктів) – придумування, «Якби...», образної картини, гіперболізації, аглютинації, «мозковий штурм», синектики, морфологічного ящика, інверсії;

– *методи організації учіння* (поділяються на методи учнів, учителів і керівників освіти). Методи учнів – це метод навчального цілепокладання, учнівського планування, створення учнівських освітніх програм, нормотворчості, самоорганізації навчання, взаємонавчання, рецензій, контролю, рефлексії, самооцінки.

Наявність різних класифікацій методів засвідчує, що метод навчання є багатовимірним утворенням, виконує різні функції (навчальну,

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

розвивальну, виховну, спонукальну (мотиваційну), контрольну-коригуючу). Тому його можна розглядати з різних точок зору. Це й спонукає багатьох дослідників відмовитися від штучного відокремлення методів у групи і перейти до простого перерахування, розкриття суті і особливостей застосування в різних умовах навчання.

5.3. Поняття про форму організації навчання

Відповідь на питання «Як навчати?» виводить нас на ще одну важливу категорію педагогіки – категорію *форм організації навчання*. Якщо поняття «метод» характеризує змістову або внутрішню сторону навчального процесу (нам відомо, що метод навчання виступає в ролі способу засвоєння учнями нових знань, умінь, навичок, розвитку психічних функцій, особистісних якостей), то поняття «*форма організації навчання*» має інший смисл. Слово «*форма*» у перекладі з латинської означає «*зовнішній вигляд, обрис*». Тому *форма у навчанні* означає зовнішню сторону упорядкованої, взаємопов'язаної діяльності учителя і учнів, спрямованої на розв'язання завдань навчання.

Форми організації навчання *класифікуються* за різними *критеріями*:

– *за кількістю учнів* – індивідуальні форми навчання, мікрогрупові, групові, колективні, масові форми навчання;

– *за місцем навчання* – шкільні форми: урок, робота в майстерні, на пришкольній дослідній ділянці, в лабораторії тощо; позашкільні форми: екскурсія, домашня самостійна робота, заняття на підприємстві;

– *за часом навчання* – урочні і позаурочні: факультативи, предметні гуртки, вікторини, конкурси, олімпіади, предметні вечори та інші;

– *за дидактичною метою* – форми теоретичного навчання (лекція, факультатив, гурток, конференція), комбінованого, або змішаного

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

навчання (урок, семінар, домашня робота, консультація), практичного (практикуми) і трудового навчання (праця в майстернях, у спеціальних класах, на пришкільних ділянках тощо);

– за тривалістю часу навчання – класичний урок (45 хв.), спарені заняття (90 хв.), спарені скорочені заняття (70 хв.), а також уроки «без дзвінків».

3 історії розвитку організаційних форм навчання. Загальні форми організації навчання часто називають *організаційними системами навчання*. У різні періоди розвитку суспільства перевага надавалася тим чи іншим організаційним системам навчання.

Найстаршою формою, яка бере свій початок у глибокій давнині, є *індивідуальна форма навчання*. Суть її полягає в тому, що учитель спілкується з учнем «сам на сам» у будинку вчителя або учня, учень виконує завдання індивідуально. Прикладом безпосередніх та індивідуальних контактів учителя з учнем у сучасних умовах є репетиторство.

Головною цінністю індивідуального навчання є те, що воно повністю індивідуалізує зміст, методи і темпи навчальної діяльності дитини; має можливості для здійснення систематичного й оперативного контролю за ходом і результатами діяльності учня; дозволяє своєчасно вносити необхідні корекції як у діяльність учня, так і у діяльність учителя. Все це забезпечує високі результати навчання.

Водночас ця форма є неекономічною, що обмежує її застосування у широкій педагогічній практиці. Функція вчителя зводиться здебільшого до визначення завдання і перевірки виконання його учнем. Це призводить до певної обмеженості впливу вчителя. Недоліком є й те, що в процесі індивідуального навчання учень не може взаємодіяти зі своїми

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

ровесниками, що негативно впливає на розвиток комунікативних умінь, процес соціалізації.

Починаючи з XVI століття значення індивідуального навчання зменшується і поступається *індивідуально-груповій формі організації навчального процесу*, за якої вчитель працює не з одним учнем, а з групою різновікових дітей, неоднакових за рівнем підготовки. Тому вчитель змушений був проводити навчальну роботу з кожним учнем окремо: по черзі перевірити засвоєння знань, пояснювати новий матеріал, давати індивідуальні завдання. У цей час інші учні самостійно працювали над власними завданнями. Це дозволяло учням приходити до школи будь-коли, незалежно від пори року.

Ця форма навчання, як і індивідуальна, вже наприкінці XVI – на початку XVII століття не задовольняла потреб суспільства як в якісному плані підготовки молоді до участі у вирішенні соціально-значущих завдань (учні одержували лише найпростіші навички читання, письма і рахунку), так і в кількісному плані – переважна більшість дітей залишалася неохопленою навчанням.

Бурхливий розвиток виробництва, мистецтва, науки в епоху Відродження спричинив необхідність масового навчання дітей. Виникла концепція *групового навчання*. Принципово новим у груповій формі навчання було те, що вчитель почав займатися зі стабільною групою учнів одночасно. Контури групового навчання окреслив німецький педагог Й. Штурм. Теоретично обґрунтував і широко популяризував його Я.А. Коменський (1633). Уперше групова форма навчання була застосована у братських школах України і Білорусії (XVI ст.). Згодом ця форма стала називатися *класно-урочною системою навчання*.

Особливостями класно-урочної форми є: постійний склад учнів приблизно одного віку і рівня підготовки (клас); кожний клас працює

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

відповідно до свого річного плану (планування навчання); навчальний процес здійснюється у вигляді окремих взаємопов'язаних елементів (уроків); кожний урок присвячується лише одному предмету (монізм); уроки постійно чергуються (розклад); керівна роль належить учителю (педагогічне управління); застосовуються різні види і форми пізнавальної діяльності учнів (варіативність діяльності).

Класно-урочна форма організації навчання має істотні переваги над іншими формами, зокрема індивідуальною: більш чітка організаційна структура; економність, оскільки учитель працює одночасно з великою групою учнів; сприятливі умови для взаємного навчання, колективної діяльності, виховання і розвитку учнів. Проте, є і недоліки: орієнтація на «середнього» учня, відсутність умов для проведення індивідуальної навчально-виховної роботи з учнями та інші.

На сьогодні класно-урочна форма організації навчання переважає у школах світу, незважаючи на те, що дидактичним поняттям «клас», «урок» вже близько 400 років.

Наприкінці XIX століття розпочалися активні пошуки шляхів удосконалення класно-урочної системи. Вони проводилися у *двох напрямках*: пошуку нових систем навчання і шляхів удосконалення, модифікації і модернізації класно-урочної системи згідно з новими вимогами суспільства і досягненнями психолого-педагогічної науки.

Першу спробу модернізації класно-урочної системи організації навчання здійснили у 1798 році англійський священик А. Белл і вчитель Дж. Ланкастер, основною метою якої було збільшення кількості учнів, яких навчає один учитель. Це було обумовлено потребою великого машинного виробництва у значній кількості кваліфікованих робітників. Для підготовки робітників необхідно було збільшити кількість шкіл, а, отже, і контингент учителів, які б навчали значно більшу кількість учнів.

Тема 5. *Методи, форми і засоби навчання*

Так виникла *белл-ланкастерська система взаємного навчання*. Автори системи застосували її одночасно в Англії та Індії. Вони спробували використати у ролі викладачів самих учнів. Старші учні під керівництвом учителя вивчали матеріал самостійно, а потім, отримавши відповідні інструкції, навчали своїх молодших товаришів. Таким чином, один учитель за допомогою учнів-посередників міг навчати 200-300 дітей різного віку. Проте ця система не набула широкого поширення, оскільки недоліки в організації не забезпечували необхідного рівня підготовки учнів.

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття особливої актуальності набуває питання індивідуалізації навчання учнів з різним рівнем розумового розвитку. З'являються відповідні форми вибіркового навчання. Так, у США була заснована *батавська система*, яка пропонувала розподіляти всі заняття на дві частини. Перша частина – проведення звичайних уроків, на яких учитель працює з усім класом. Друга частина – індивідуальні заняття з тими учнями, які не встигають і відчувають труднощі в засвоєнні матеріалу, або з тими, хто бажає поглибити знання із виучуваного матеріалу.

Мангеймська система була створена одночасно з батавською, але в Європі. Названа так за назвою міста Мангейм, де вона вперше була застосована. Засновником цієї системи був німецький педагог Йозеф Зіккенгер (1858-1930). Він запропонував створити чотири класи не за віковою ознакою, а на основі здібностей учнів, створюючи основні класи для дітей, які мають середні здібності; класи для учнів малоздібних, які «зазвичай не закінчують школу»; допоміжні класи – для розумово відсталих дітей; класи «перехідні» – для найздібніших учнів, які можуть продовжувати навчання у середніх навчальних закладах. Набір у класи здійснювався на основі тестування, характеристик учителів і результатів іспитів. Передбачалося, що учні зі слабших класів згодом зможуть

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

переходити до класів вищого рівня. На жаль, такого не відбувалося, бо система підготовки, що існувала, не давала змогу слабким учням досягати високого рівня знань.

Елементи мангеймської системи збереглися і сьогодні в практиці роботи сучасної школи Англії, Австралії і США. Так, в Англії ця система слугує основою для створення шкіл, контингент учнів яких комплектується на основі тестування випускників початкових класів; в Австралії існують класи для більш і менш здібних учнів; у США практикуються класи для тих, хто повільно навчається, і здібних учнів.

На початку ХХ століття у Європі та США було апробовано чимало систем навчання, спрямованих на забезпечення індивідуальної активної самостійної навчальної діяльності учнів. Найбільш радикальною серед них була форма навчання, що отримала назву *«Дальтон-план»*. Уперше вона була застосована у 1905 році учителькою Оленою Паркхерст в американському місті Дальтон. В історію педагогіки ця система також увійшла під назвою *«лабораторна»*, або *«системою майстерень»*, оскільки замість класів у школі створювалися лабораторії і предметні майстерні.

Головна ідея системи полягала в тому, що успіх навчальної діяльності залежав від пристосування темпу роботи в школі до можливостей кожного учня, його здібностей; центральною в навчанні була самостійна навчальна діяльність учнів, а не діяльність викладання; класи замінювалися лабораторіями або предметними майстернями, уроки відмінялися; учень працював у лабораторіях або в майстернях індивідуально, виконуючи отримане від учителя завдання; учитель постійно знаходився в цих лабораторіях чи майстернях, допомагаючи учням.

На початку навчального року вчитель знайомив учнів з річним планом роботи школи, який містив завдання з окремих предметів, розподілені за місяцями. Учні письмово зобов'язувалися виконати визначені для них

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

завдання і працювали над ними в лабораторіях, де можна було користуватися необхідними посібниками, матеріалами і приладами, а також отримувати консультації від учителя-спеціаліста. Єдиного для всіх розкладу занять не було. Загально групова робота проводилася протягом однієї години в день. Решту часу учні використовували на індивідуальне вивчення матеріалу і звіт за виконання кожної теми перед учителем відповідного предмета. Для того, щоб стимулювати роботу учнів, надати їм можливість порівнювати свої досягнення з досягненнями товаришів, учитель складав спеціальні таблиці (екрани успішності), в яких щомісяця відзначав виконання завдань.

Опираючись на виконаний учнями навчальний план, їх переводили з класу в клас. Одні учні могли за рік оволодіти навчальним матеріалом за два чи три класи, інші навчалися в тому самому класі два, а то й більше років.

У 20-ті рр. ХХ ст. Дальтон-план був поширений в практиці роботи шкіл СРСР під назвою «*бригадно-лабораторна система*». Відмінність полягала в тому, що навчальні завдання виконувала група (бригада) учнів. Вони працювали самостійно в лабораторіях, одержували консультації вчителів, а звітували всією групою. Незабаром виявилось, що така організація навчання призводить до *зниження рівня підготовки учнів, зменшення відповідальності за результати своєї діяльності*. Учні не могли без пояснення вчителя, без його допомоги і контролю засвоювати матеріал. Їх знання були фрагментарними, не охоплювали всього обсягу необхідної інформації про природу, суспільство, техніку і культуру. Через це Дальтон-план не прижився в жодній країні світу.

Проте, це не означає, що Дальтон-план не мав позитивних сторін. Очевидними його перевагами було те, що він дозволяв пристосувати темп навчання до реальних можливостей учнів, привчав їх до самостійності,

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

розвивав ініціативу, пошуки раціональних методів роботи, відповідальність. У 50-х рр. ХХ ст. у США з'явилася нова система навчання у вигляді *плану Трампа*, розробленого професором педагогіки Ллойдом Трампом.

Суть плану Трампа як системи полягає в тому, щоб максимально стимулювати індивідуальне навчання за допомогою гнучкості форм його організації. Вона поєднує три форми навчальної взаємодії учителя з учнями: індивідуальну роботу, роботу з групами учнів від 10-15 осіб, лекційні заняття для великих груп від 100 до 1500 осіб. Лекції з використанням сучасних технічних засобів (телебачення, ЕОТ та ін.) для великих груп читають висококваліфіковані викладачі, професори. Малі групи обговорюють матеріали лекції, проводять дискусії, доповнюють те, що було почуте на лекції. Заняття в малих групах проводить рядовий учитель або кращий учень групи. Індивідуальна робота у шкільних кабінетах, лабораторіях реалізовується частково за обов'язковими завданнями вчителя, частково за вибором учня. Навчальний час розподіляється так: на заняття у великих групах – 40%, на роботу в малих групах – 20%, на індивідуальну роботу – 40%. Система потребує злагодженої роботи вчителя, чіткої організації, матеріального забезпечення.

Таким чином, історія розвитку організаційних форм навчання свідчить про повсюдні спроби удосконалити класно-урочну та інші системи навчання у напрямку індивідуалізації і диференціації навчання.

Нові орієнтації й цінності сучасної освіти обумовили необхідність розуміти учня як індивідуальну дійсність і як індивідуальну можливість.

Глибоке знання індивідуальних особливостей учня необхідне для вирішення двох завдань, взаємопов'язаних між собою:

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

1) індивідуалізації – підтримки і розвитку одиничного, особливого, своєрідного як потенціалу особистості;

2) соціалізації – адаптації у соціальному середовищі і самореалізації особистості в ньому.

Індивідуалізація навчання – це система засобів, яка сприяє усвідомленню учнем своїх сильних і слабких можливостей навчання, підтримці і розвитку самобутності з метою самостійного вибору власних смислів навчання. Індивідуалізація сприяє розвитку самосвідомості, самостійності й відповідальності.

Педагогічна підтримка полягає у спільному з учнем визначенні його інтересів, цілей, можливостей і шляхів подолання перешкод (проблем), які заважають йому досягати позитивних результатів у навчанні (О.С. Газман). Підґрунтям педагогічної підтримки є взаємини рівноправності, рівноцінності, поваги й довір'я між учителем і учнем.

Індивідуалізація передбачає:

– індивідуально орієнтовану допомогу учням в усвідомленні власних потреб, інтересів, цілей навчання;

– створення умов для вільної реалізації завданих природою здібностей і можливостей;

– підтримку школяра у творчому самовтіленні;

– підтримку учня у рефлексії.

Отже, педагогічна підтримка використовується з метою допомоги учням у вирішенні *проблем: діагностичної, пошукової, діяльносної, рефлексивної*. Звісно, вона не може замінити процес навчання – основний шлях одержання поколінням, що підростає, соціального досвіду, створюваного людством протягом тисячоліть. У цьому випадку здійснюється індивідуальний підхід, суть якого полягає в управлінні

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

розвитком учня, що базується на глибокому знанні рис його особистості і умов життя. Педагогіка індивідуального підходу передбачає пристосування форм і методів педагогічного впливу до індивідуальних особливостей школяра з метою забезпечення запроєктованого рівня розвитку особистості.

Під *диференціацією* розуміють таку форму індивідуалізації, коли учні, схожі за певними індивідуальними особливостями, об'єднуються в групи для окремого навчання. У педагогічній літературі є два терміни: «*зовнішня диференціація*» і «*внутрішня диференціація*».

Терміном «*зовнішня диференціація*» позначають таку організацію навчального процесу, за якої для задоволення різнобічних інтересів, здібностей і нахилів учнів створюються спеціальні диференційовані класи, школи. Термін «*внутрішня диференціація*» застосовують до такої організації навчального процесу, за якої розвиток індивідуальності здійснюється в умовах роботи вчителів у звичайних класах.

Зовнішня диференціація навчання здійснюється за двома напрямками:

1) шляхом створення класів і шкіл на основі спеціальних здібностей, інтересів і професійних нахилів учнів (профільні та спеціалізовані навчальні заклади, класи з поглибленим вивченням окремих предметів);

2) шляхом створення шкіл і класів за певним рівнем загального розумового розвитку учнів і стану здоров'я учнів (школи для обдарованих дітей та підлітків, школи для дітей з відхиленням у здоров'ї, класи вирівнювання).

Диференціація розпочинається здебільшого на старшому ступені середньої загальноосвітньої школи та у 8-9 класах спеціалізованих шкіл, ліцеїв, гімназій, коледжів, колегіумів. Виділяють такі профілі диференціації: науковий (філологічний, фізико-математичний, біолого-технічний, біолого-хімічний, історико-суспільствознавчий та

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

інші); прикладний (агрохімічний, сільськогосподарський, хіміко-технічний, економічний, фізико-технічний та інші), художньо-естетичний (музичний, образотворчий, вокальний, акторський, хореографічний та інші); спортивний (за видами спорту).

В Україні профільне навчання введено з 2001-2002 навчального року. Його метою є врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів і створення умов для здобуття загальноосвітньої, профільної та початкової допрофесійної підготовки.

Умови для профільного навчання в старшій школі забезпечуються за рахунок змін у цілях, змісті, структурі та організації навчального процесу. Профіль навчання охоплює базові загальноосвітні предмети, що становлять інваріантну складову змісту середньої освіти (вони є обов'язковими для всіх профілів); профільні загальноосвітні предмети (що є обов'язковими для учнів, які обрали даний профіль навчання) та курси за вибором, які поглиблюють і розширюють профільні предмети.

5.4. Урок – основна форма організації навчання

Основною організаційною формою навчання в сучасній школі є **урок** – форма організації навчання, за якої заняття проводить учитель з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу.

Урок має такі *особливості*:

- є завершеною та обмеженою в часі частиною навчального процесу, під час якого розв'язуються певні навчально-виховні завдання;

- кожен урок включається в розклад і регламентується в часі та за обсягом навчального матеріалу;

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

- на відміну від інших форм організації навчання є постійною формою, що забезпечує систематичне засвоєння учнями знань, умінь і навичок;
- відвідування уроків обов'язкове для всіх учнів, тому вони вивчають систему знань, поділених поурочно, в певній логіці;
- є гнучкою формою організації навчання, яка дає змогу використовувати різні методи, організовувати фронтальну, групову та індивідуальну навчальну діяльність учнів;
- спільна діяльність учителя й учнів, а також спілкування великої сталої групи учнів (класу) створює можливості для згуртування колективу дітей;
- сприяє формуванню пізнавальних якостей особистості (активності, самостійності, інтересу до знань), а також розумовому розвитку учнів;
- логічність і емоційність усіх етапів навчально-пізнавальної діяльності;
- діагностика, прогнозування, проектування і планування кожного уроку.

Кожний урок реалізує *триєдине завдання*: навчити, розвинути, виховати. За цим критерієм загальні вимоги до уроку конкретизуються дидактичними, розвивальними і виховними вимогами.

До *дидактичних (освітніх) вимог* належать:

- а) чітке визначення освітніх завдань кожного уроку;
- б) раціональне визначення змісту уроку з урахуванням соціальних і особистісних потреб;
- в) впровадження новітніх технологій пізнавальної діяльності;
- г) раціональне поєднання різноманітних форм і методів навчання;
- г) творчий підхід до побудови структури уроку;
- д) поєднання різних форм організації навчальної діяльності учнів;

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

є) забезпечення оперативного зворотного зв'язку; дієвого контролю і оцінювання.

До *розвивальних вимог* належать:

а) формування і розвиток в учнів позитивних мотивів навчально-пізнавальної діяльності, творчої ініціативи й активності;

б) вивчення й урахування рівня розвитку та психічних властивостей учнів, проектування «зони найближчого розвитку»;

в) стимулювання нових якісних змін в інтелектуальному, емоційному, соціальному розвитку учнів.

Виховні вимоги до уроку включають:

а) визначення виховних можливостей навчального матеріалу, діяльності на уроці;

б) постановку і формування виховних завдань, зумовлених метою і змістом навчальної роботи; інтересами учнів, їх суб'єктивним досвідом;

в) формування в учнів життєво необхідних якостей: старанності, відповідальності, ретельності, охайності, самостійності, працездатності, уважності, чесності та ін.;

г) формування світоглядної, моральної, правової, політичної, художньо-естетичної, трудової, економічної, екологічної, фізичної культури;

г) співробітництво і партнерство з учнями, зацікавленість у їхніх успіхах.

Крім перерахованих вимог до уроку, в педагогічній літературі виділяються й інші вимоги: *організаційні, психологічні, управлінські, санітарно-гігієнічні, етнічні* та ін.

Серед *засобів вирішення завдань уроку* важливими є:

– використання форм і методів навчальної діяльності, які дозволяють виявити суб'єктивний досвід учня;

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

- стимулювання школяра до висловлювань без побоювання помилитися чи дати хибну відповідь;
- створення умов, які б дозволяли йому виявляти ініціативу, самостійність, творчість;
- заохочення прагнень знаходити свій спосіб роботи;
- створення атмосфери зацікавленості кожного учня в результатах роботи групи, класу;
- оцінка навчальних досягнень в процесі навчальної діяльності, а не тільки за кінцевим результатом.

Для того, щоб бути *суб'єктом* навчальної діяльності учень повинен оволодіти її *етапами*:

На етапі *орієнтування у навчальному матеріалі* (тема, завдання уроку, стимулювання учіння) учень надає особистісного смислу новій інформації і власній діяльності, пов'язаній із засвоєнням нового навчального матеріалу, проявляє активність (мотивування).

На етапі *визначення цілі* він визначає або бере участь у визначенні конкретної цілі навчальної діяльності, яку передбачено реалізувати протягом уроку (цілепокладання).

На етапі *проектування* учень бере участь у плануванні наступної роботи, урахує свої можливості, необхідні, на його думку, для успішного досягнення цілі (орієнтування).

На етапі *організації виконання плану уроку* він обирає спосіб навчальної діяльності: усний чи письмовий, переказ тез чи розгорнута відповідь, в узагальнюючому вигляді чи на конкретних прикладах, індивідуально чи в групі тощо; намагається більш повно використати свої можливості, здібності, суб'єктний досвід, пов'язаний з вирішенням

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

аналогічних завдань в минулому; здійснює прояв свого «Я» (самоактуалізація, самореалізація).

На етапі *контрольно-оцінювальному* він залучається до контролю за розвитком навчальної діяльності (взаємоконтролю у групі, самоконтролю), самостійно або спільно з іншими учнями та вчителем порівнює отриманий результат з критеріями державного стандарту, закладеними у навчальній програмі (самоконтроль, самооцінка).

Позитивне ставлення до завдань діяльності на уроці, присвоєння цих завдань у взаємодії з учителем, участь у розробці плану реалізації завдань уроку, звернення до власних можливостей, пошук доцільного способу навчальної діяльності, прагнення своєчасно позбутися зайвих помилок і удосконалити свої дії, критично оцінити їх є найважливішими педагогічними умовами становлення учня як суб'єкта, здатного свідомо, самостійно, творчо і відповідально здійснювати навчально-пізнавальну діяльність на уроці.

Формування основних компетенцій школярів на уроці забезпечує відповідність етапів засвоєння нового навчального матеріалу, стадій роботи над проблемою (проектом) і методів навчання. Узагальнимо цю інформацію у формі таблиці (табл.5.4.1).

Таблиця 5.4.1

Відповідність етапів засвоєння нового навчального матеріалу, стадій роботи над проблемою і методів навчання

Етап засвоєння нового матеріалу	Стадія роботи над проблемою (проектом)	Методи навчання
Мотивація, визначення мети	Постановка мети	Розповідь, бесіда, лекція
Планування	Обговорення варіантів	Бесіда

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

Продовження табл. 5.4.1

Програмування (побудова орієнтовної схеми дій)	Самостійна робота, продумування ходу і способів діяльності	Самостійна робота, «мозковий штурм», практикум
Діяльність	Дослідження	Самостійна робота, практикум, екскурсія, практична робота, лабораторна робота
Рефлексія і аналіз власних дій, мотивів, вчинків, їх порівнян- ня з діями, вчинками інших учнів)	Узагальнення і висновки	Консультація
Оцінка	Аналіз успіхів і помилوک	Бесіда, консультація
Корекція	Корекція	

У дидактиці існує кілька підходів до класифікації уроків залежно від узятих за основу ознак. За способами проведення виокремлюють уроки-лекції, уроки-бесіди, уроки-диспути, уроки самостійної роботи учнів та ін. За етапами навчальної діяльності – вступні уроки, уроки первинного ознайомлення з матеріалом, уроки формування понять, виведення законів і правил, уроки застосування знань на практиці, уроки повторення й узагальнення матеріалу, контрольні уроки, комбіновані уроки.

Найвдалішою в сучасній теорії та практиці навчання є класифікація, в основу якої покладено дидактичну мету і місце уроку в загальній системі уроків (Б. Єсіпов, М. Махмутов, В. Онищук). Перебуваючи на однакових позиціях, ці автори пропонують різну кількість типів уроків. За класифікацією В. Онищука, розрізняють такі *типи*:

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

- урок засвоєння нових знань;
- урок формування вмінь і навичок;
- урок застосування знань, умінь і навичок;
- урок узагальнення і систематизації знань;
- урок перевірки, оцінювання та корекції знань, умінь і навичок;
- комбінований урок.

Кожен тип уроку має свою структуру (елементи, етапи), послідовність (в якій послідовності ці елементи входять у заняття), зв'язок (як вони пов'язані між собою).

В. Онищук запровадив поняття «*мікро- і макроструктури уроку*». *Макроелементи* визначаються завданнями уроку певного типу. Такими, на його думку, є етапи засвоєння знань: *сприймання, осмислення, узагальнення, систематизація*. Оскільки логіка засвоєння знань та сама, то макроструктура уроків цього типу однакова. До *мікроелементів* структури уроку належать засоби і способи розв'язання дидактичних завдань на кожному його етапі.

Час і місце, відведені на кожен структурний елемент уроку, визначаються побудовою уроку. Структура уроку повинна забезпечувати успішне розв'язання його навчально-виховних завдань, активізацію пізнавальної діяльності учнів, відповідати характерові навчального матеріалу, дидактичним і методичним засобам, які використовує вчитель. Отже, визначаючи структуру уроку, вчитель повинен враховувати тему і зміст, найдоцільніші методичні засоби і прийоми, конкретні умови, в яких відбуватиметься урок, рівень підготовленості учнів тощо.

Майже в усіх типах уроків наявні такі *структурні елементи*: вступна частина, перевірка домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення нового матеріалу, повідомлення домашнього завдання, закінчення уроку.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

1. *Вступна частина.* Цей елемент уроку повинен забезпечити сприятливу зовнішню обстановку, психологічний настрій учнів для нормальної роботи. Попередня організація класу передбачає взаємне вітання вчителя і учнів, перевірку відвідування, зовнішнього стану приміщення, робочих місць, робочої пози та зовнішнього вигляду учнів, організацію уваги.

2. *Перевірка домашнього завдання.* Ця частина уроку складається з перевірки письмового завдання, яку здійснюють різними методами залежно від поставленої мети, й усної перевірки знань, яку проводять за допомогою розглянутих раніше методів.

3. *Вивчення нового матеріалу.* Тут передбачається або повідомлення вчителя за допомогою словесних методів навчання, або самостійна робота учнів з підручниками, навчальними посібниками та ін. Під час пояснення нового матеріалу вчитель мусить подбати, щоб усі учні бачили й чули його (можна сидіти, якщо втомився), він не повинен ходити по класу, говорити слід голосно, чітко, розмірено. Мова його має бути зрозумілою для відповідного віку. Пояснення має спиратися на попередній досвід учнів, виокремлення істотного в матеріалі, без захоплення другорядним. Водночас слід стежити за послідовністю викладу, використовувати ілюстративний матеріал.

Вивчення нового матеріалу дає змогу учням набувати різноманітних умінь і навичок. Структура їх формування має свої особливості. Головними її компонентами є розбір і засвоєння правила, покладеного в основу дії навички, подолання труднощів у її застосуванні, удосконалення дії навички, закріплення досягнутого рівня дії навички та використання її на практиці, досягнення майстерності в її використанні.

Тема 5. *Методи, форми і засоби навчання*

Найважливішим засобом формування вмінь і навичок є вправи. Вони мають бути цілеспрямованими, систематичними, тривалими, різноманітними і постійними.

4. *Закріплення нового матеріалу.* Цей елемент має на меті встановлення міцного зв'язку між щойно набутими знаннями і засвоєними раніше, перевірку правильності утворення наукових понять, вироблення вміння застосовувати знання на практиці. Досягають цього завдяки різноманітним вправам та самостійній практичній роботі учнів.

5. *Повідомлення домашнього завдання.* Вчитель повинен продумувати його зміст, щоб воно було конкретним, посильним для учнів. Домашнє завдання не можна давати наспіх, коли пролунав дзвоник з уроку. На повідомлення і пояснення домашніх завдань відводять спеціальний час.

6. *Закінчення уроку.* Цей структурний елемент оголошується і відбувається за вказівкою вчителя.

До основних компонентів кожного типу уроку належать:

а) *урок засвоєння нових знань:* перевірка домашнього завдання, актуалізація і корекція опорних знань; повідомлення учням теми, мети і завдань уроку; мотивація навчання школярів; сприймання й усвідомлення учнями фактичного матеріалу, осмислення зв'язків і залежностей між елементами виучуваного; узагальнення та систематизація знань; підсумки уроку; повідомлення домашнього завдання;

б) *урок формування вмінь і навичок:* перевірка домашнього завдання, актуалізація та корекція опорних знань, умінь і навичок; повідомлення учням теми, мети і завдань уроку й мотивація навчання школярів; вивчення нового матеріалу (вступні, мотиваційні та пізнавальні вправи); первинне застосування нових знань (пробні вправи); самостійне застосування учнями знань у стандартних ситуаціях (тренувальні вправи за зразком, інструкцією, завданням); творче перенесення знань і навичок у

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

нові ситуації (творчі вправи); підсумки уроку й повідомлення домашнього завдання;

в) *урок застосування знань, умінь і навичок*: перевірка домашнього завдання, актуалізація та корекція опорних знань, умінь і навичок; повідомлення теми, мети й завдань уроку і мотивація навчання школярів; осмислення змісту послідовності застосування способів виконання дій; самостійне виконання учнями завдань під контролем і з допомогою учителя; звіт учнів про роботу й теоретичне обґрунтування отриманих результатів; підсумки уроку і повідомлення домашнього завдання;

г) *урок узагальнення і систематизації знань*: повідомлення теми, мети і завдань уроку та мотивація навчання школярів; відтворення та узагальнення понять і засвоєння відповідної їм системи знань; узагальнення та систематизація основних теоретичних положень і відповідних ідей науки; підсумки уроку й повідомлення домашнього завдання;

г) *урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок*: повідомлення теми, мети і завдання уроку, мотивація навчання школярів; перевірка знання учнями фактичного матеріалу й основних понять; перевірка глибини осмислення учнями знань і ступеня їх узагальнення; застосування учнями знань у стандартних та змінених умовах; збирання виконаних робіт, їх перевірка, аналіз і оцінка; підсумки уроку й повідомлення домашнього завдання;

д) *комбінований урок*: перевірка виконання учнями домашнього завдання практичного характеру; перевірка раніше засвоєних знань; повідомлення теми, мети і завдань уроку та мотивація навчання школярів; сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу; осмислення, узагальнення і систематизація знань; підсумки уроку й повідомлення домашнього завдання.

Тема 5. *Методи, форми і засоби навчання*

Структура кожного уроку є варіативною, що передбачає використання його компонентів залежно від віку учнів, їх підготовки, змісту навчального матеріалу, методів навчання, місця проведення уроків тощо. Це означає, що учитель повинен творчо планувати кожен урок.

Під час будь-якого типу уроку він використовує різні види навчальної роботи: фронтальну, групову, парну та індивідуальну. Кожна форма цієї роботи має власну методику її організації.

5.5. Нетрадиційні уроки

На небезпечну тенденцію зниження інтересу учнів до занять, яка появилася у нашій школі ще в середині 70-х рр. ХХ ст., масова практика відреагувала *нестандартними (нетрадиційними) уроками*, головною метою яких є пробудження й утримання інтересу школярів до навчальної праці. **Нестандартний урок** – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру. Назви уроків дають деяке уявлення про цілі, завдання, методику проведення таких занять.

Найпоширенішими *типами* нетрадиційних уроків є: *уроки-прес-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-занурення, уроки-змагання, уроки типу КВК, уроки-консультації, телеуроки, кіноуроки, комп'ютерні уроки, театралізовані уроки, уроки з груповими формами роботи, уроки взаємного навчання учнів, уроки творчості, уроки, які ведуть учні, уроки-заліки, уроки-сумніви, уроки-творчі звіти, уроки-формули, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки-«суди», уроки пошуку істини, уроки-концерти, уроки-діалоги, уроки-ролеві ігри, уроки-дискусії, уроки-подорожі, уроки-екскурсії, інтегральні уроки тощо.*

Нестандартні уроки більше подобаються учням, ніж буденні навчальні заняття. У них незвичайні задум, організація, методика проведення. Тому багато педагогів бачать у них прогрес педагогічної думки, правильний

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

крок у напрямку демократизації школи. З іншого боку – перетворювати нестандартні уроки в головну форму роботи, вводити їх у систему недоцільно через відсутність серйозної пізнавальної праці, невисокої результативності, великої втрати часу.

5.6. Підготовка до уроку та його самоаналіз

Підготовка уроку – це вибір такої організації навчально-виховного процесу, яка в даних конкретних умовах забезпечить найвищий кінцевий результат.

Кожний урок повинен бути для наставника завданням, до виконання якого він прагне, обдумуючи його завчасно: кожним завданням необхідно чогось досягти, зробити подальший крок і змусити весь клас зробити цей крок.

У підготовці учителя до уроку виділяється три *етапи*: *діагностика, прогнозування, планування*. При цьому передбачається, що учитель добре знає фактичний матеріал, впевнено володіє ним, у нього немає проблем із завданнями.

Діагностика зводиться до уточнення всіх обставин проведення уроку: можливостей учнів, мотивів їхньої діяльності та поведінки, інтересів і здібностей, запитів і нахилів, рівня підготовки, характеру навчального матеріалу, його особливостей, структури уроку, а також аналізу всіх витрат часу в навчальному процесі – на актуалізацію опорних знань, засвоєння нового матеріалу, закріплення і систематизацію, контроль і корекцію знань, умінь. Результатом діагностики повинна бути діагностична карта уроку.

Прогнозування забезпечує оцінку різних варіантів проведення майбутнього уроку і вибір із них найоптимальнішого.

Тема 5. *Методи, форми і засоби навчання*

Планування – завершальна стадія підготовки, в ході якої створюється план управління пізнавальною діяльністю учнів. У плані молодого учителя повинні відобразитися такі моменти:

- дата проведення уроку і його номер за тематичним планом;
- назва теми уроку і класу, в якому він проводиться;
- цілі і завдання освіти, виховання і розвитку учнів;
- структура уроку з вказівкою послідовності його етапів і приблизного розподілу часу за ними; зміст навчального матеріалу; методи і прийоми роботи учителя в кожній частині уроку; навчальне обладнання, необхідне для проведення уроку; домашнє завдання.

План-конспект повинен бути *детальним*. Ця вимога виведена з практики: нікому ще не вдалося стати майстром без осмислення в усіх подробицях організації уроку, який має проводитися.

Формула ефективності уроку включає дві складові частини: ретельність підготовки і творчість ведення. В основі творчої праці учителя лежить передусім *уміння аналізувати власну педагогічну діяльність* на уроці: встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між умовами своєї педагогічної діяльності і засобами досягнення освітніх цілей, між педагогічними впливами на учня і наслідками, міжзспособом своїх дій і кінцевим результатом уроку. Це дозволяє учителеві правильно сформулювати цілі і завдання власної діяльності та діяльності учнів, чітко спланувати і передбачити результати педагогічного процесу.

«Сильним, досвідченим стає той педагог, який уміє аналізувати свою працю» (В. О. Сухомлинський).

Наводимо один з варіантів алгоритму *системного самоаналізу уроку*.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

Характеристика класу. Структура міжособистих взаємин: лідери, коло бажаного спілкування кожного учня, наявність груп, їх склад; взаємодія структур особистих взаємин і організаційної структури класу.

Недоліки біологічного розвитку учнів: дефекти зору, слуху; соматична (гр. *soma* – тіло) послабленість; особливості вищої нервової діяльності (надмірна загальмованість чи збудженість); патологічні відхилення.

Розвиток психічних властивостей: відсутність пізнавального інтересу, потреб у знаннях, установки на учіння; недоліки в ставленнях особистості до себе, учителя, сім'ї, товаришів, класу.

Недоліки в підготовці учнів класу: проблеми у фактичних знаннях і уміннях; прогалини в навичках навчальної праці; дефекти у звичках і культурі поведінки. Недоліки дидактичних і виховних впливів школи. Недоліки впливів сім'ї, ровесників, соціального середовища.

Звичайно, не обов'язково при кожному самоаналізі уроку давати таку детальну характеристику класу, в якому він проходив. Проте самоаналіз учителя завжди повинен орієнтуватися не лише на конкретний клас, а й на конкретного учня.

Зовнішні зв'язки уроку. Необхідно встановити місце і роль даного уроку в темі, що вивчається; характер зв'язку уроку з попередніми і наступними уроками.

Характеристика триєдиної цілі уроку з опорою на характеристику класу передбачає з'ясування таких питань: чого необхідно досягти в знаннях, уміннях і навичках; який виховний вплив здійснити на учнів; які якості почати, продовжити, закінчити розвивати.

Характеристика задуму уроку (плану) спричиняє отримання відповідей на питання: що собою являє зміст навчального матеріалу, як його будуть засвоювати учні; які обрано методи навчання і форми організації навчально-пізнавальної діяльності; що з раніше вивченого

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

необхідно повторити, актуалізувати; яку частину матеріалу учні можуть засвоїти самостійно, а яка потребує допомоги вчителя; що необхідно осмислити, а з чим лише ознайомитись; як закріпити нові знання; яким чином будуть досягнуті на уроці виховні і розвивальні аспекти триєдиної цілі уроку.

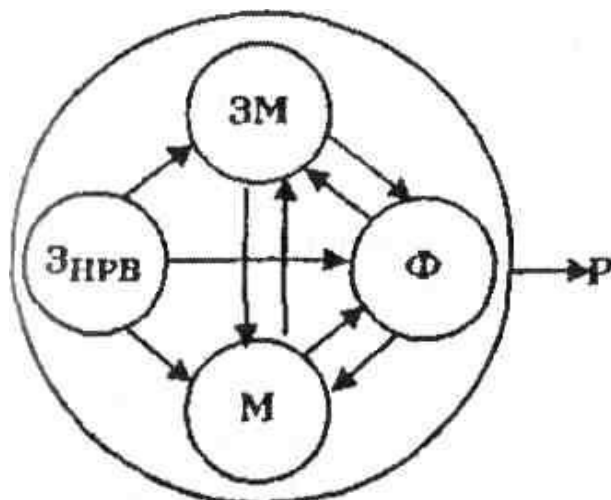
Як був побудований урок, виходячи з його замислу?

Морфологічний аспект самоаналізу. Характеристика навчально-виховних моментів уроку (НВМ) і їх навчально-виховних завдань. Навчально-виховний момент є найменшою структуроутворюючою одиницею уроку, яка може ділитися лише в його межах. Навчально-виховний момент складається із взаємодії таких складових: завдання (навчання, розвитку, виховання) моменту (З), змісту навчального матеріалу (ЗМ), методів навчання (М), форм організації пізнавальної діяльності (Ф). У ході взаємодії цих компонентів утворюється результат моменту (РМ), а в ході взаємодії моментів - кінцевий результат уроку (КРУ/Р) (рис. 5.6.1).

Фактично навчально-виховним моментом є завдання вчителя, відповідні дії учнів, кінцевий результат. Практично урок з будь-якого предмета складається із НВМ.

При самоаналізі навчально-виховні моменти об'єднуються в етапи. З усіх НВМ виділяються ті, які найбільш позитивно чи негативно вплинули на хід уроку, формування кінцевого результату.

Структурний аспект самоаналізу. Детальний аналіз мікроструктури тих НВМ, які, на думку вчителя, найсильніше позитивно чи негативно вплинули на формування кінцевого результату уроку; аналіз відповідності завдань, змісту, методів, форм у межах цих НВМ; аналіз здійснюється через усі три аспекти завдання моменту. Якщо є час і можливість, то такому аналізу слід піддати всі навчально-виховні моменти уроку.

Рис. 5.6.1 – Схема морфологічного аспекту самоаналізу

Функціональний аспект аналізу. На основі встановлених способів взаємодії змісту навчального матеріалу, методів навчання, форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів визначається механізм формування кінцевого результату уроку; відповідність структури уроку триєдиній його меті, задуму, можливостям учнів класу; уточнюються, як здійснення моделі уроку, дії учителя й учнів вплинули на КРУ (найбільш вдалі і не зовсім вдалі моменти); аналізується відповідність стилю взаємин учителя й учнів успішному формуванню кінцевого результату уроку.

Аспект оцінки КРУ: оцінка якості знань, умінь і навичок, одержаних учнями на уроці; визначення розриву між триєдиною ціллю і кінцевим результатом уроку; з'ясування причин цього розриву; оцінка досягнень розвивального і виховного аспекту триєдиної цілі; висновки і самооцінка уроку.

Системний підхід до самоаналізу уроку формує в учителя системне бачення уроку, допомагає краще осмислити власну роботу.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

5.7. Поняття про засоби навчання

Засоби навчання – це різноманітні матеріали і знаряддя навчального процесу, завдяки яким більш успішно і за короткий час досягається визначена ціль навчання.

До засобів навчання належать: підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали, технічні засоби (ТЗН), обладнання, станки, навчальні кабінети, лабораторії, ЕОМ, ТБ та інші засоби масової комунікації. Засобами навчання можуть також бути реальні об'єкти, виробництво, споруди.

Дидактичні засоби, як і методи, організаційні форми, є частиною педагогічної системи. Вони виконують такі основні *функції*: інформаційну, засвоєння нового матеріалу, контрольну. Вибір засобів навчання залежить від дидактичної концепції, мети, змісту, методів, форм і умов навчального процесу.

У педагогіці немає загальноприйнятої класифікації дидактичних засобів. Ми послуговуємося класифікацією польського дидакта В. Оконя, в якій засоби навчання розташовані відповідно до наростання можливості замінювати дії учителя й автоматизувати дії учня.

Прості засоби. 1. Словесні: підручники, навчальні посібники і под.
2. Візуальні засоби: реальні предмети, моделі, картини і под.

Складні засоби. 1. Механічні візуальні пристрої: діаскоп, мікроскоп, кодоскоп та інші. 2. Аудіальні засоби: програвач, магнітофон, радіо. 3. Аудіовізуальні: звуковий фільм, телебачення, відео. 4. Засоби, які автоматизують процес навчання: лінгвістичні кабінети, комп'ютери, інформаційні системи, телекомунікаційні мережі.

Прості словесні і візуальні (наочні) засоби навчання мають давню історію. Головними з них є підручники, навчальні посібники.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

Підручник – це навчальна книга, яка детально відображає зміст освіти, навчальну інформацію, що підлягає засвоєнню. Цю інформацію він передає не тільки у вигляді тексту, а й у фотографіях, малюнках, схемах.

Другою не менш важливою функцією підручника є функція управління пізнавальною діяльністю учнів. Апарат організації засвоєння навчального матеріалу складається з двох частин: допоміжних знань, які включені до основного навчального матеріалу, і завдань, вправ, питань та іншого, що повинно забезпечити процес засвоєння знань. Саме тому вчені трактують підручник як інформаційну модель навчання, як своєрідний сценарій навчального процесу, який відображає теорію і методіку процесу навчання. Саме з цих позицій підручник повинен відображати ціль і зміст навчання, визначати систему пізнавальних дій з матеріалом, організаційні форми навчання і способи контролю.

Прості візуальні засоби (наочні засоби) допомагають повноцінному розкриттю і засвоєнню змісту навчального матеріалу. Інколи вони слугують самостійним джерелом інформації.

Основною функцією засобів наочності є ілюстрація, допомога у найбільш повному, глибокому розумній і сприйнятті того чи іншого предмета або явища.

Наочні засоби, що використовуються у процесі навчання, поділяються на два види:

- зображення предметні явищ,
- самі предмети, макети, моделі, що діють.

До *першого виду* відносять схеми, діаграми, малюнки, картини, репродукції, креслення, фотографії, карти, глобуси, ноти. Ці засоби використовуються тоді, коли предмети, явища, процеси, що вивчаються на уроках, не можна продемонструвати безпосередньо. Наприклад, при викладанні географії учням не можна безпосередньо показати пустелю,

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

океан, гори, вулкан, якщо їх немає поблизу; при викладанні історії – різні типи суспільно-економічних формацій; при викладанні літератури – особистість письменника і под. У таких випадках учнів знайомлять з предметами, явищами, процесами не прямо, а за допомогою зображень.

До *другого виду* належать реальні предмети: живі або засушені рослини, живі або законсервовані тварини, гербарії, колекції, прилади, інструменти, апарати, вироби, будь-яке виробництво, моделі (наприклад, мотор, парова машина), макети, до діють, (наприклад, пластична репродукція земної поверхні, рельєф місцевості).

Об'єктивна необхідність використання наочних посібників у процесі навчання обумовлена їх великим впливом на процес розуміння і запам'ятовування: при дослідній перевірці ефективності запам'ятовування встановлено, що при слуховому сприйманні засвоюється – 15% інформації, при зоровому – 25%, а в комплексі, тобто при зоровому і слуховому одночасно – 65%.

Дослідження фізіологів показали, що 80% інформації людина одержує через зоровий аналізатор. Пропускна здатність каналів прийому й обробки інформації по лінії «вухо-мозок» дорівнює 50000 біт/с, а по лінії «око-мозок» – 50000000 біт/с.

Ці дані дозволяють зробити висновок про необхідність обов'язкового поєднання учителем словесних і несловесних (зорових, наочних) методів навчання.

Технічні засоби навчання (ТЗН). Основними функціями ТЗН є забезпечення інформаційної насиченості навчально-виховного процесу, усвідомленого засвоєння науково-теоретичних знань. ТЗН мають змогу долати часові і просторові межі, проникати у глибинну сутність явищ і процесів; показувати явища у розвитку, динаміці; реалістично відображати дійсність; емоційно забарвлювати інформацію.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

За способами впливу на учнів ТЗН поділяються на три *групи*: *візуальні* (зорові), *аудіальні* (звукові), *аудіовізуальні* (звукозорові).

Візуальні ТЗН – це засоби, в яких носіями інформації є діафільми, діапозитиви, е-посібники і транспаранти, що подаються учням за допомогою діапроекторів, епіпроекторів і графопроекторів (кодоскопів) у вигляді нерухомих зображень предметів. За допомогою візуальних ТЗН демонструються складні схеми, пристрої, різні зображення.

Одним із видів проєктора є кодоскоп. Кодоскоп призначений для використання в навчальному закладі замість класної дошки. Перші три літери в слові «Кодоскоп» означають: К – класна, О – оптична, Д – дошка.

Аудіальні ТЗН – це засоби, які передають інформацію, розраховану на сприймання органами слуху. Апаратурою, за допомогою якої сьогодні записується і відтворюється звукова інформація, є: програвачі, електрофони, магнітофони, радіоприймачі, персональний комп'ютер (ПК).

Звукові технічні засоби навчання бувають різних видів і є досить поширеними, зокрема: комплекти грамплатівок, об'єднані в фонохрестоматію з різних навчальних дисциплін; записи програмних художніх творів; записи музичних творів; документальні звукозаписи; звукозаписи для організації самостійної роботи на уроці; програми для лінгафонних пристроїв з іноземних мов; записи з радіо спеціальних навчальних і виховних передач для учнів; документальні, драматичні; фрагменти радіоспектаклів, радіокомпозиції, окремі літературні твори, вірші; радіоінсценівки, радіолекції, радіоекскурсії; музичні передачі – опери, симфонії, народні пісні, тематичні добірки тощо.

Звукові ТЗН підсилюють емоційність сприймання навчального матеріалу, збагачують, поглиблюють знання, вміння і навички учнів, сприяють вихованню в них інтересу до предмета, здатності мислити

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

словесно-художніми образами, забезпечують естетичний розвиток школярів.

Аудіовізуальні ТЗН: навчальне кіно, телебачення, відеозаписи.

Навчальне кіно з'явилося понад 70 років тому. Масове застосування навчального кіно в загальноосвітній школі почалося у передвоєнні роки. З того часу воно інтенсивно розвивається і вдосконалюється.

Навчальне кіно значно розширює можливості навчального процесу. За допомогою навчальних кінофільмів учні мають можливість спостерігати внутрішні процеси і явища, які без кінофільму побачити неможливо. Наприклад, здійснити мандрівку по земній кулі, подорож у космос, побачити ріст рослини, розкриття квітки, більш глибоко усвідомити історичні події минулих років і под.

Навчальні телевізійні передачі транслює сучасне телебачення. Це передачі з історії України, всесвітньої історії, української літератури, світової літератури, музики, трудового навчання, охорони здоров'я, ведення здорового способу життя.

Крім уроку, телепередачі розраховані і на позаурочну самостійну роботу учнів, факультативні заняття, гуртки, клуби, об'єднання, групи продовженого дня, а також на інформаційну і методичну допомогу вчителів.

Кожний урок з використанням аудіовізуальних засобів вимагає від учителя ретельної підготовки. Передусім важливо враховувати, що технічні засоби навчання не можуть замінити в класі вчителя. Вони використовуються тоді, коли інші засоби, які є у його розпорядженні, не можуть забезпечити якісного засвоєння знань, вихованості і розвитку учнів.

Готуючись до навчального заняття, учитель повинен попередньо ознайомитись із змістом кінофільму чи телепередачі. Зміст, структура,

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

особливості телеінформації розкриті також у анотаціях на навчальні передачі, що друкуються в інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України, який передплачує кожна школа, та у фахових журналах. Крім того, попередньому ознайомленню із змістом телепередач сприяють спеціальні телерубрики. Далі слід встановити ступінь відповідності ТЗН навчальним програмам, темі уроку, продумати тип і структуру уроку, визначити місце навчального кіно чи телепередачі у структурі уроку, конкретизувати способи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Ефективному використанню засобів навчання сприяє кабінетна система навчання, що передбачає проведення занять з усіх предметів, а також позаурочних занять у навчальних кабінетах, обладнаних підручниками, навчальними посібниками, додатковою літературою, засобами наочності, технічними засобами навчання. Така система створює кращі можливості для використання наочності та ТЗН, хоч і не позбавлена проблем, пов'язаних із невідповідністю робочих місць учнів їх фізичному розвитку, зайвими пересуваннями у коридорах, труднощами у складанні розкладу занять тощо.

5.8. Комп'ютери у навчанні

Завдяки новизні і нетрадиційності вдається краще залучити учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності; активізувати навчання шляхом використання привабливих форм подачі інформації (мультиплікація, колір, музика), стимуляції пошуку відповідей (наприклад, маленький ведмедик радісно плеще в долоні за правильною відповіді і лле рясні сльози за помилковою), духу змагання (учень змагається з машиною і з самим собою); поліпшити сприймання матеріалу за рахунок наочності, підкреслювання, обертання, кольорового зображення, графіки,

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

мультиплікації, музики, відео; розвивати творче мислення шляхом експериментування, пошуку зв'язків між новою і старою інформацією, встановлення зв'язків і закономірностей у межах набору завчених фактів; розвивати абстрактне мислення за допомогою заміни, демонстрації конкретних предметів схематичними чи символічними зображеннями (кресленнями, графіками, діаграмами, формулами), наочністю; формувати вміння раціонально будувати розумові операції (точно визначати ціль діяльності, завдання, засоби досягнення завдань, цілі); стимулювати рефлексію, аналіз учнями своєї діяльності шляхом отримання наочного зображення наслідків власних дій; реалізувати індивідуалізацію навчання за послідовністю понять, що вивчаються; за методом подачі навчального матеріалу; рівнем складності і кількості пред'явлених задач, часу навчання тощо; керувати навчанням: комп'ютер визначає, які навчальні завдання (питання, задачі, вправи) будуть запропоновані учням, які пізнавальні дії (порівняння, зіставлення, абстрагування та ін.) вони мають виконати, до яких результатів і висновків дійти; здійснити доступ до «банків інформації» – практично безмежного обсягу інформації і її аналітичного опрацювання, що призводить до безпосереднього залучення підростаючого покоління до інформаційної культури суспільства; доступ до мережі Інтернет дозволяє взяти участь у міжнародних освітніх проектах (спільній навчально-пізнавальній творчій або ігровій діяльності учнів-партнерів, організованій на основі комп'ютерних телекомунікації), яка має спільну мету - дослідження певної проблеми (дослідницької, літературно-творчої, пригодницької, інформаційної та інших); організувати дистанційне навчання з використанням персональних комп'ютерів і мережі Інтернет; забезпечити об'єктивність контролю, можливість реалізації суб'єктивного стилю спілкування, що особливо важливо для учнів із сповільненим темпом сприймання і засвоєння навчального матеріалу.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

Аналіз досвіду навчальних закладів свідчить про можливість використання комп'ютерної техніки у всіх ланках навчально-виховного процесу. Комп'ютер ефективно використовується на уроках з різних предметів.

Розглянемо приклади використання комп'ютера на уроках різних типів.

1. Урок засвоєння нових знань.

Під час проведення уроків цього типу в комп'ютерному класі учні розподіляються на 3 групи. Урок має таку структуру:

- *актуалізація й корекція опорних знань учнів* здійснюється за допомогою комп'ютера (перша група), інші працюють за запитаннями, картками (5-7 хвилин);

- *сприймання і первинне усвідомлення нового матеріалу*: група учнів з високим рівнем підготовки вивчає матеріал за комп'ютером, інші слухають пояснення вчителя чи працюють над поставленою проблемою за підручником (10 хв.);

- *систематизація знань*: учні з високим рівнем підготовки виконують самостійно завдання за підручником; слабші учні працюють з учителем; третя група перевіряє рівень засвоєння матеріалу за допомогою комп'ютера (15 хв.);

- *підсумок уроку і домашнє завдання*.

2. Комбінований урок

Комбінований урок, як відомо, має два або декілька рівнів за своїм значенням навчальних завдань. Наприклад, перевірка раніше засвоєних знань і засвоєння нових знань.

Методика проведення комбінованого уроку з використанням комп'ютерів може бути такою:

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

- перевірка засвоєння попереднього матеріалу частиною учнів проводиться за допомогою комп'ютера. До цієї групи входять учні з різними розумовими здібностями, різною підготовкою. З рештою учнів працює вчитель. Він використовує фронтальну бесіду, самостійну роботу, диктант, перфокарти тощо;

- вивчення нового матеріалу. Учні з високим рівнем розумового розвитку вивчають новий матеріал самостійно за комп'ютером, а з рештою учнів працює вчитель;

- опрацювавши новий матеріал, учитель і учні переходять до нового етапу уроку – *закріплення вивченого*. Тут знову ж таки група учнів працює за комп'ютерами самостійно, а інші школярі працюють з учителем. Сильні учні виконують завдання, що складені вже за новим, щойно вивченим матеріалом. Якщо в них виникають проблеми, учитель бачить, на що потрібно звернути увагу під час повторення даної теми на наступному уроці. Якщо на етапі закріплення комп'ютер виставить негативну оцінку, її зовсім не обов'язково виставляти в журнал, адже учень, попрацювавши вдома, може на наступному уроці виправити ситуацію;

- наприкінці уроку вчитель *підводить підсумки, визначає домашнє завдання*.

3. Урок узагальнення й систематизації знань.

Урок має таку структуру:

1. Постановка мети уроку й мотивація навчальної діяльності учнів – 3 хв.

2. Відтворення і корекція опорних знань – 6 хв.

3. Повторення й аналіз основних фактів, подій і явищ – 6 хв.

4. Узагальнення й систематизація понять, засвоєння системи знань і їх застосування для пояснення нових фактів і виконання практичних завдань – 20 хв.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

Клас ділиться на три групи: а) перша група працює на комп'ютерах 5-7 хв; б) друга група учнів самостійно працює з картками 5-7 хв (завдання творчого характеру на розвиток логічного мислення), після виконання поставлених завдань учні міняються місцями;

в) третя група учнів працює з учителем, виконує завдання творчого характеру.

Перша група після виконання завдань на комп'ютерах працює разом з учителем або одержує індивідуальні завдання.

5. Засвоєння провідних ідей і основних теорій на основі широкої систематизації знань – 5 хв.

Учитель ставить проблемні запитання, на які учні дають відповіді.

6. Підведення підсумку уроку – 5 хв. Учитель підводить підсумки роботи учнів, виставляє оцінки, мотивуючи кожен з них. Дає домашнє завдання і пояснює його.

Таким чином, використання ПК можливе на різних етапах уроку. За рівнем (повнотою) комп'ютеризації виділяють два типи навчальних занять: 1) з елементами комп'ютеризації та 2) цілковито комп'ютеризовані. Для першого, як свідчать наведені вище приклади, характерне епізодичне застосування ПК для розв'язання окремих завдань уроку: перевірки домашніх завдань, набуття нових знань, формування нових умінь, закріплення вивченого, виконання тренувальних вправ, контролю. Для другого типу навчальних занять – тривала робота з комп'ютерами для вирішення усього комплексу завдань.

Для введення комп'ютера у навчання створюються навчальні комп'ютерні програми (НКП), які керують пізнавальною діяльністю учня.

Програма – це система команд для машини, за якими остання виконує запроєктовані дії. Існує пряма залежність між якістю програми і ефективністю комп'ютерного навчання: чим досконаліша програма, чим

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

повніше в ній враховані закономірності пізнавальної діяльності, тим швидше і легше досягаються результати. Тому створення програм є складною, але перспективною справою для дидактів, психологів, програмістів, галузевих учених. За принципом роботи комп'ютерні програми поділяють на 4 класи.

1. *Навчальні програми* (Tutorial software). Ці програми призначені для навчання учнів шляхом представлення їм фактичного матеріалу в тій чи іншій формі і контролю знань за допомогою тестів, практичних завдань і вправ. Навчання відбувається під керівництвом учителя або комп'ютера і використовується при вивченні багатьох дисциплін.

2. *Моделюючі програми* (Simulation software) дозволяють вивчати будь-який розділ однієї дисципліни на основі моделі. Малодоступними для зміни параметрами фізичних величин, учень за реакцією моделюючої системи визначає діапазон їх допустимих змін і усвідомлює суть процесів, які здійснюються під його керівництвом. Наприклад, в моделі м'язів людини той, хто навчається, може, змінюючи різні види фізичних навантажень забезпечити формування тих чи інших груп м'язів людського організму.

3. *Інструментальне програмне забезпечення* (Tools software) розраховане здебільшого на конкретний курс чи методику навчання. Програми надають можливість учням самостійно розв'язувати певні задачі за короткий час і з меншими зусиллями. Вони звільняють користувача від рутинної обчислювальної і статистичної роботи, надаючи йому свободу у виборі методів розв'язання конкретних задач і простір для творчості.

4. *Інтегровані навчальні програми* (Integrated software). До цього класу відносять всі програми, які комбінують в собі ознаки двох або трьох вище перерахованих класів.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

Сьогодні нагромаджено значний фонд програмних засобів навчання, що базуються на застосуванні *технології мультимедіа*. *Мультимедіа* є новою інформаційною технологією, тобто сукупністю прийомів, методів, способів продукування, обробки, зберігання, передавання аудіовізуальної інформації, заснованої на використанні компакт-дисків. Це дає змогу поєднати в одному програмному продукті текст, графіку, аудіо – та відеоінформацію, анімацію. Важливою властивістю мультимедіа є інтерактивність, що дає змогу користувачеві отримати зворотний зв'язок. Крім цього, в мультимедіа реалізується цифрове кодування інформації, завдяки чому велика кількість даних зберігається на компакт-дисках (CD), флеш-накопичувачах. На одному диску, наприклад, зберігається така кількість інформації, яку вмішують 300 000 друкованих сторінок, 500 дискет, 3000 кольорових фотографій, 74 хвилини стерео – або 60 хвилин відеозапису.

У навчальних закладах нашої країни вже закріпилася тенденція організації нового структурного підрозділу, що називається медіа-текою. В медіатеці зберігається найрізноманітніша інформація: аудіо- та відеослайди, комп'ютерні програми, текстова інформація. Потрібну інформацію можна знайти за декілька секунд, увівши до комп'ютера лише одне-два ключових слова.

Величезний дидактичний потенціал використання інформаційних технологій навчання може бути розкритим лише за умов, якщо провідна роль у навчально-виховному процесі належатиме вчителю. Саме він визначає і забезпечує ті умови, за яких цей потенціал дійсно реалізується.

Комп'ютер є засобом навчання. Учитель розташовує його між собою й учнем і відповідно до поставленої мети використовує як знаряддя пізнання, накопичення і застосування знань тощо. У цих умовах зміст праці вчителя суттєво змінюється: основним стає не передача знань, а

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

організація самостійної пізнавальної діяльності учнів; здійснення оперативного управління індивідуальною роботою всіх учнів класу; своєчасне виявлення труднощів кожного з них при розв'язанні пізнавальних задач, надання їм необхідної допомоги.

Одним з вирішальних факторів ефективного використання засобів інформаційних технологій у навчально-виховному процесі є знання і вміння вчителя, що застосовує ці технології, раціонально поєднуючи їх з традиційними.

Використання інформаційних технологій у педагогічному процесі не повинно звести нанівець наявні досягнення в галузі психології, педагогіки і методик навчання різних дисциплін, ігнорувати культурні надбання, національні традиції.

Учитель повинен враховувати і негативні наслідки комп'ютерного навчання. Тривала робота за комп'ютером завдає шкоди здоров'ю школяра. Захоплення комп'ютерами нерідко призводить до серйозної розбалансованості учнівської психіки, втрати зору. Обмежується спілкування учнів з друзями, батьками, іншими людьми. Втрачається інтерес до книги.

Водночас, деякі вчені висловлюють припущення, що педагогічне засвоєння електронних засобів, глибока інформатизація педагогічної діяльності можуть фундаментально змінити дидактичні концепції. Якщо у сучасному процесі навчання головною ланкою є «учитель-учень», то в інформаційно-комунікативній моделі навчання головною ланкою може стати «інформаційна система – учень».

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

I. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Що слід розуміти під методами навчання?
2. Які складові частини виділяються в структурі методу?
3. Які загальні функції виконують методи навчання?
4. Чим можна пояснити різні підходи до класифікації методів навчання?
5. Які класифікації методів навчання вам відомі?
6. Розкрийте суть і зміст методів розповіді, бесіди, лекції.
7. Доведіть необхідність виділення методів дискусії, дебатів, прес-методу.
8. З якою метою виділяється «мозковий штурм»?
9. Розкрийте зміст відеометоду.
10. У чому суть методу роботи з книгою?
11. У чому особливості практичного методу?
12. Розкрийте методи, які характеризують рівень самостійної пізнавальної діяльності учнів.

13. Що слід розуміти під методом навчання? Оберіть правильну відповідь Доведіть неточність, помилковість інших відповідей.

- а) метод навчання – спосіб реалізації процесу навчання
- б) метод навчання – це спосіб роботи вчителя, за допомогою якого учні засвоюють знання
- в) метод навчання – основний спосіб взаємопов'язаної діяльності учителя та учнів, спрямованої на досягнення певної дидактичної мети (засвоєння поняття, теорії, формування уміння чи навички)
- г) метод навчання – це спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності педагога і учнів, спрямованої на досягнення завдань навчання, розвитку і виховання особистості
- д) метод навчання – це спосіб співробітництва учителя з учнями, спрямований на розв'язання завдань навчання

14. З перерахованих понять оберіть методи навчання:

- 1) розповідь; 2) відеометод; 3) пізнавальна гра; 4) демонстрація; 5) узагальнення; 6) бесіда; 7) усний виклад; 8) лабораторний метод; 9) індуктивний метод; 10) лекція; 12) моральне виховання; 13) проблемне навчання; 14) диспут; 15) «мозковий штурм»; 16) вправи; 17) повторення вивченого; 18) трудове виховання; 19) ілюстрація; 20) інсценізація; 21) практичний метод; 22) ціле покладання; 23) підведення підсумків; 24) дебати; 25) навчальний контроль; 26) дослідницький метод; 27) ситуаційний метод.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

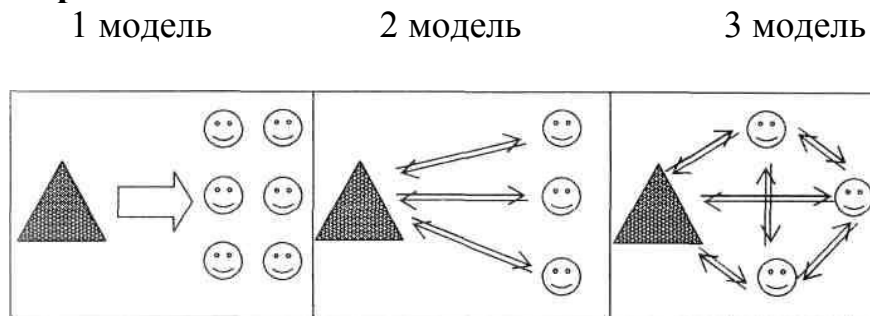
15. Чому практика нашої школи сьогодні активно доповнює традиційну систему ретро-навчанням?

- а) у зв'язку з новою орієнтацією освіти
- б) ці методи дають змогу краще засвоювати знання
- в) вони допомагають формувати власну позицію
- г) вони вчать аргументувати власну точку зору
- д) дозволяють отримати у навчанні інтелектуальний продукт
- е) дозволяють збагачувати власний досвід пізнавальної діяльності
- ж) вчать будувати стосунки з людьми
- з) всі відповіді правильні

16. З перерахованих понять оберіть фактори, які визначають вибір методів навчання:

1) вік; 2) завдання уроку; 3) мета навчання; 4) ціль учня; 5) реалізація принципів; 6) рівень мотивації учнів; 7) фактор часу; 8) кількість і складність навчального матеріалу; 9) рівень підготовки учнів; 10) працездатність учнів; 11) можливості вчителя; 12) навчальна витримка; 13) матеріально-технічні умови навчання; 14) організаційні умови навчання; 15) дидактична система; 16) тип і структура заняття; 17) смислові цілі навчання; 18) рівень підготовки педагога; 19) кількість учнів у класі; 20) закономірності навчання.

17. Розгляньте наведені схеми моделей навчання. Поясніть те, що зображено на схемі. Як можна назвати такі моделі. Поясніть їх слабкі та сильні сторони.

II. Практичні завдання

1. Проаналізуйте один з відвіданих під час педагогічної практики уроків. Виділіть методи навчання, які використовував учитель.

2. Для вирішення яких функцій навчання можна використовувати методи: розповідь, бесіду, лекцію, роботу з книгою, відеометод, ілюстрацію, демонстрацію, вправи, лабораторний метод, практичний метод, пізнавальну гру, проблемний метод, дослідницький метод, дебати,

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

«мозковий штурм», прес-метод, цілепокладання, планування і програмування, інсценізацію, метод контролю?

3. Оберіть одну з тем предмета вашої спеціальності. Підготуйте засвоєння її учнями за допомогою оптимального поєднання різних методів навчання.

4. Складіть таблицю за зразком.

Метод навчання	Функції методу навчання				
	Стимулююча	Навчальна	Виховна	Розвиваюча	Контролююча
Розповідь	+++++	+++++	+++++		++

III. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь.

1. Що треба розуміти під методами навчання?

- а) шлях досягнення освітньої мети
- б) спосіб пізнання, шлях дослідження
- в) види діяльності для розвитку особистості
- г) вибір кращого способу для засвоєння освітніх категорій

2. Прийоми навчання – це:

- а) види педагогічної діяльності, які спроможні створити умови для вивчення даної теми
- б) спосіб поглибленого вивчення інформаційного матеріалу
- в) це складова методу, певні разові дії, спрямовані на реалізацію вимог тих чи тих методів навчання
- г) форми засвоєння та закріплення навчального матеріалу

3. Який зміст вкладають у поняття «засоби навчання»?

- а) це різноманітне навчальне обладнання, яке використовують у системі пізнавальної діяльності
- б) інноваційні надбання педагогічної освіти

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

в) інтерактивні підходи до вивчення матеріалу з метою його засвоєння

г) використання інформаційно-комунікаційних технологій навчання

4. Які групи методів навчання виділяють, виходячи із джерел оволодіння знаннями, уміннями та навичками?

а) репродуктивні

б) дослідницькі

в) словесні, наочні, практичні

г) індуктивно-дедуктивні

5. Які методи навчання відносять до словесних?

а) читання та обговорення

б) розповідь, пояснення, бесіда, лекція, інструктаж

в) аналіз вивченого матеріалу

г) відтворення почутого з елементами індивідуальної оцінки

6. Які методи відносять до наочних?

а) відео-, аудіо- матеріали

б) демонстрація, ілюстрація, спостереження

в) відтворення почутого

г) демонстрація літературних видань

7. Форми організації навчання класифікуються за такими критеріями

а) за кількістю учнів, місцем, часом навчання, та дидактичною метою

б) за віковими особливостями учнів

в) за рівнем підготовки

г) за вимогами педагогічного колективу

8. Урок – це:

а) форма впровадження знань учням з метою навчання та вдосконалення набутої інформації

б) форма організації навчання, за якої заняття проводить учитель з групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки впродовж певного часу й відповідно до розкладу

в) форма роботи вчителя з учнями для надання освітніх послуг

г) форма організації та впровадження в практику різнопланових освітніх норм

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

Рекомендована література

1. Бондар В. Дидактика / В.Бондар. — К., 2005. — С. 6—43.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : Навч. посібник. Допущено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с. — (Альма-матер). — С. 324—343.
3. Зайченко І. В. Педагогіка : Навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Допущено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — С. 97—147, 158—181, 183—189, 193—223.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — С. 85—111, 118—129, 150—159, 164—182.
5. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: Практикум / А.І.Кузьмінський, Л.П.Вовк, В.Л.Омельяненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 429 с.
6. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник. Реком. МОНУ для студ. ВНЗ / С. П. Максимюк. — К. : Кондор, 2009. — С. 106—110, 145—187.
7. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. — видан. 5-е допов. і перероблене. — К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2009. — С. 213—235, 267—348.
8. Освітні технології : навчально-методичний посібник / [О.М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.]; за заг. ред. О.М. Пехоти. — К. : А.С.К., 2001. — 256 с.
9. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П. Підласий. — К. : Слово, 2004. — С. 498—500, 554—565.
10. Газман О. С. Педагогіка свободи: путь в гуманістическую цивилизацию XXI века [Текст] / О. С. Газман // Классный руководитель. — 2000. — № 3. — С. 6—33.
11. Колесник Л. Інтерактивні методи навчання на уроках читання / Л. Колесник // Початкова школа. — 2014. — №1. — С. 22—25.
12. Митник О. Ненав'язливе навчання. Інтерактивні методи навчання як засіб розвитку мислення учня / О. Митник, С. Смоліков // Учитель початкової школи. — 2015. — №3. — С. 24—27.
13. Модель технології і методики застосування аудіовізуальних електронних засобів як автономних мультимедійних засобів навчання / [А. Гуржій, В. Волинський, О. Черноус та ін.] // Педагогіка і психологія. — 2015. — №3. — С.29—36.

Тема 5. Методи, форми і засоби навчання

14. Пономарьова К. Нестандартні форми організації навчання української мови в початкових класах / К. Пономарьова // Початкова школа. — 2015. — №12. — С. 1—6.

ТЕМА 6. ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ

- 6.1. Суть процесу виховання**
- 6.2. Особливості виховного процесу**
- 6.3. Мета і завдання виховання в сучасній школі**
- 6.4. Поняття про зміст виховання**
- 6.5. Поняття про метод виховання**
- 6.6. Колектив як форма виховання**
- 6.7. Діагностика і вимірювання вихованості**

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Зміст процесу виховання. Суть національного виховання. Система актуальних виховних завдань. Засвоєння соціального досвіду. Самовиховання учнів. Зміст, мета, напрямки національного виховання у змісті чинних концепцій про виховання.

Поняття про методи виховання. Класифікація методів виховання, методи формування свідомості особистості. Методи організації діяльності. Методи стимулювання. Вибір методів виховання.

Виховання особистості в колективі. Форми виховання. Учнівський колектив. Розвиток дитячого колективу. Колектив і особистість. Педагогічне управління колективом. Позашкільні форми виховання.

Виховні технології. Поняття про технологію виховання. Комплексний підхід. Виховні справи. Тематика виховних справ. Виховна справи як система.

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

6.1. Суть процесу виховання

У цілісному педагогічному процесі важливе місце посідає процес виховання (виховний процес). Поняття «**виховання**» вживається у педагогічному значенні як цілеспрямована виховна діяльність педагогів

Тема 6. Теорія виховання

(класних керівників) у загальноосвітньому навчальному закладі з метою вирішення конкретних виховних завдань. Місце і роль процесу виховання можна зрозуміти, порівнюючи поняття «формування особистості», «соціалізація особистості» і «виховання».

Формування, як уже зазначалося, є процесом становлення людини як соціальної істоти під впливом усіх без винятку факторів – соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних та ін. *Соціалізація* – це процес засвоєння соціального досвіду, освоєння і присвоєння суспільних відносин, який триває протягом життя індивіда і має певні стадії становлення і розвитку особистості. *Процес виховання* – це управління процесом особистісного розвитку учня шляхом створення сприятливих умов (Х. Й. Лійметс). Сприятливими умовами слід вважати педагогічно обгрунтовану організацію середовища, діяльності, спілкування, стимулювання тощо.

Виховання є компонентом загальнолюдської культури. Культурні досягнення склалися протягом тисячоліть, а учень повинен їх засвоїти у гранично короткий термін. З цієї позиції процес виховання слугує цілеспрямованою допомогою дитині в її входженні в сучасну культуру. Він неможливий без організованої взаємодії, співробітництва, партнерства вихователів і вихованців. Головною суттю взаємодії вихователя і вихованця є її спрямованість на активну різноманітну діяльність останнього, його самореалізацію і самоствердження в цій діяльності.

У такому випадку процес виховання – динамічна взаємодія (співробітництво, партнерство) вихователя та вихованців, спрямована на засвоєння вихованцем у різних видах діяльності цінностей культури, здійснення його самореалізації, самоствердження, особистісний розвиток.

Основою процесу виховання є діяльність учня як суб'єкта у різних видах та формах. Генетично вихідною є зовнішня, предметна діяльність,

Тема 6. Теорія виховання

яка породжує усі види внутрішньої психічної діяльності. Загальну психологічну структуру діяльності характеризують дії та операції, що співвідносні з потребами, мотивами, цілями учня; засоби діяльності, її результати. Тому до складу процесу виховання входять такі *компоненти: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольно-регулювальний, оцінно-результативний.*

У вихованні, як і в будь-якому іншому суспільному процесі, теорія прогнозує лише середній стан. Відхилення від нього в конкретних випадках можуть бути значними. Якщо їх не контролювати і не коректувати процес, то можна отримати неочікувані результати, далекі від поставленої мети. У зв'язку з цим виховний процес завжди має певну послідовність корекцій, кожна з яких спрямована на відновлення його оптимальної течії.

Частина виховного процесу, яка знаходиться між двома корекціями, називають *виховною ситуацією*. Як «відрізок» процесу, виховна ситуація; містить у собі всі структурні компоненти цілісного процесу.

Основу ситуації складає *виховна дія*, яка має завдання виховання, адекватний йому зміст, способи виховання. Виховна дія не ототожнюється лише із впливом педагога. До її складу входять безпосередні й опосередковані впливи. Серед них – впливи, організовані педагогом, вплив самої особистості вихователя, окремого учня, групи, колективу; акт керівництва самовихованням школяра. Суттєвою ознакою виховної дії є завдання виховання. Виховною ситуацією може бути відверта розмова з учнями, диспут, зустріч, свято тощо.

Виховна ситуація є основним «відрізком» виховного процесу, а сам процес виховання – взаємозв'язаним ланцюгом виховних ситуацій, які розвиваються. Звідси процес виховання є *саморозвиваючою системою*. У ній процесом розвитку охоплені не лише вихованці, виховна діяльність,

Тема 6. Теорія виховання

сам вихователь, його взаємодії з вихованцями. Розвивається цілісний об'єкт, який, будучи системою, є дещо більшим, ніж сукупність складових. Так долається однобічність відокремлених підходів до розуміння виховання – психологічного, соціально-психологічного, соціологічного, технологічного. Теорія виховання набуває власного об'єкту дослідження.

У процесі виховання виділяється *змістова і процесуальна* сторони. Їх єдність стає очевидною лише за досить високого ступеня абстрагування, який дозволяє вийти за межі тих конкретних обставин, у яких здійснюється виховання. Тобто уявлення про виховну діяльність вихователя, класного керівника ще не є процесом виховання загалом. Для того, щоб побачити за цією діяльністю дещо цілісне, необхідно здійснити педагогічне абстрагування. Зауважимо, що на низькій стадії абстрагування процес виховання не простежується; надмірне абстрагування спричиняє загрозу відриву від дійсності.

Необхідно звернути увагу саме на *процес виховання*. Процес виховання є складною динамічною системою. Будь-яка система не може існувати поза певним середовищем і стає зрозумілою лише у взаємодії з ним. Відповідно до принципу ієрархічності процес виховання є лише одним із компонентів соціального середовища. Тому аналіз виховного процесу обов'язково передбачає вивчення взаємодії процесу виховання як системи з середовищем. У свою чергу, кожна виховна ситуація, як елемент виховного процесу, сама є системою і водночас виконує роль елемента складніших систем (морального виховання та ін.). Сукупність елементів можна вивчити лише за умови фіксації всієї системи в дії. А це означає, що потрібно визначити участь елементів у процесі, тобто в безперервній зміні у часі. Саме тому процес виховання розглядається як *динамічна система*. Аналіз процесу виховання в динаміці – значить визначити, як він зароджувався, розвивався і буде розвиватися у майбутньому.

Тема 6. Теорія виховання

У сучасній теоретичній педагогіці існує багато критеріїв виділення (відокремлення) різних структур процесу виховання.

За критерієм зв'язку і залежностей між компонентами, які забезпечують ефективність протікання процесу, виділяється така послідовність його організації: 1) проектування процесу, що включає визначення мети і конкретних завдань виховання; 2) визначення змісту виховання (організація трудової, природоохоронної, ціннісно-зорієнтованої, художньої, спортивної, оздоровчої та ін. діяльності); 3) форми, методи регулювання міжособистісного спілкування і його корекція в процесі основних видів діяльності вихованців; 4) контроль і підведення підсумків, установлення співвідношення між одержаними і запланованими результатами, аналіз досягнень і невдач.

Наступна структура теж ґрунтується на виділенні послідовних етапів процесу, але за іншим критерієм – за критерієм послідовності етапів і відповідних педагогічних дій. Вона має стадії: 1) ознайомлення із загальними нормами і вимогами; 2) формування відносин; 3) формування поглядів і переконань; 4) формування загальної спрямованості особистості.

Першим етапом процесу виховання є усвідомлення вихованцями норм і правил поведінки, які їм пропонуються. Для того, щоб поводити себе правильно, необхідно визначити для себе критерії поведінки. А.С. Макаренко практикував проведення з вихованцями спеціальних бесід теоретичного характеру: про чесність, ставлення до сторонніх, своїх, державних речей, стриманість, повагу до жінки, дитини, людини похилого віку. Ним була розроблена навіть теорія вчинків стосовно суспільства. Подібні бесіди розробляв і проводив з учнями В.О. Сухомлинський, більшість з них описані у книгах з питань виховання школярів.

Тема 6. Теорія виховання

Джерела отримання знань про норми і правила поведінки різні: слово вихователя, його особистий приклад, приклад інших людей, цікава книга, стаття в газеті, журналі тощо.

Більшість виховних систем на цей етап звертали мало уваги, сподіваючись, що вихованці з часом і самі зрозуміють, що, для чого і чому слід робити. Головне – діяльність, тобто формування необхідної поведінки. Чим більше помилок допускають вихованці, тим краще. Своєчасна корекція поведінки (часто за допомогою тілесних покарань) швидко виправить стан. Вітчизняна школа 20-80-х рр. ХХ ст., навпаки, гіперболізувала даний етап, надавала перевагу словесним методам виховання, на шкоду наступним етапам, які вимагають дії.

Другим етапом виховання є *формування ставлення учнів до норм і правил поведінки*, яка пропонується. Важливо, щоб учень не просто розумів і осмислював те, що йому розповідають, показують чи пропонують зробити, а виявляв при цьому почуття. Зокрема, якщо йому пояснюють, як важливо бути добрим, чуйним і уважним до людей, він повинен відчутти і почуття жалю, і співчуття до тих, про кого розповідає учитель, про кого потрібно піклуватися. Абстрактне поняття честі стає зрозумілим, доступним, коли учня запитують про те, коли б він відреагував, якби, наприклад, була уражена честь його коханої дівчини, сестри. Почуття патріотизму легше пробудити, якщо спрямувати увагу учня на реальні зміни, що відбуваються в його родині, рідному селі, місті. Отже, лише загострюючи почуття і спираючись на них, вихователі можуть спонукати учня до дії.

Третім етапом є *формування поглядів і переконань*. Формування поглядів – це етап сприйняття, засвоєння і перетворення засвоєних норм в особисте надбання. Це потенційна готовність до дії.

Тема 6. Теорія виховання

Переконання – це тверді, засновані на певних принципах і світогляді, погляди, які слугують керівництвом у житті. Переконання пов'язані з дією, вони виявляються в праці, ставленні до праці, обов'язків, у стосунках з людьми, в різних вчинках, діях тощо. Формування переконань є складним процесом. Зовсім не кожне засвоєне поняття чи правильно сформоване уявлення переходить у переконання. Найбільш надійним шляхом формування переконань є організація досвіду правильної поведінки, створення ситуацій, які вимагають вияву позиції в дії, тренування з метою здійснення правильних дій.

Четвертим, головним етапом виховного процесу є *формування загальної спрямованості особистості* в процесі різноманітних видів діяльності. Тренування в діяльності, багаторазові повторення забезпечують формування навичок і звичок поведінки, яка відповідає сформованим переконанням, тобто виробляються звички такої поведінки, яка стає нормою. Система звичних дій, вчинків поступово переходить у рису характеру, властивості особистості. Чим більшої ваги в структурі виховного процесу набуває педагогічно доцільна, добре організована діяльність, тим вищою стає ефективність виховання.

6.2. Особливості виховного процесу

Виховний процес є *цілеспрямованим*. Мета сучасного виховного процесу характеризується гармонією соціальних та індивідуальних цілей, завдань, співробітництвом у їх досягненні.

Процес виховання є процесом *багатофакторним*: на нього впливає родина, окремі педагоги, вся школа загалом, суспільство з його виховними інститутами. Особливість виховного процесу виявляється і в діяльності вихователя – керівника цього процесу, зумовленій не лише об'єктивними закономірностями. Його діяльність – це здебільшого мистецтво, що

Тема 6. Теорія виховання

свідчить про своєрідність особистості педагога, його індивідуальність, характер тощо. Крім цього, особистість одночасно зазнає багатьох різнохарактерних впливів, накопичує позитивний і негативний досвід.

Процес виховання є тривалим, власне, *безперервним* процесом. Він триває все життя. При цьому змінюється лише роль і співвідношення різних виховних факторів. До школи провідну роль у вихованні відіграє родина, в роки навчання – школа, училище, вуз. Із початком трудової діяльності – власна сім'я, трудовий колектив, громадські, політичні, релігійні організації. Шкільне виховання залишає найглибший слід у свідомості людини, тому що нервова система у молодому віці характеризується високою пластичністю і сприйнятливістю. Проте це не означає, що «яскравий» виховний захід здатний змінити поведінку учня. Необхідна система роботи, підпорядкована певній виховній меті.

Безперервність виховання полягає ще й в тому, що виховні впливи учні відчувають не лише в момент реалізації виховної дії. Бувають і можливі дії («що скаже вчитель», «як відреагує колектив»), а також педагогічний наслідок. З цієї позиції і розуміють звернене до батьків відоме висловлювання А. С. Макаренка про те, що «виховання відбувається завжди, навіть тоді, коли вас немає вдома».

Процес виховання є *комплексним*. Особистість формується в цілому, певні риси та якості в неї розвиваються не почергово, а одразу, комплексно. Це означає, що цілі, завдання, зміст, форми і методи виховного процесу повинні підпорядковуватися ідеї цілісності формування особистості, тобто педагогічний вплив повинен мати комплексний характер. Звичайно, на певному етапі увага до вирішення тих чи інших виховних завдань може посилюватися. Усі виховні завдання в процесі розвитку людини ускладнюються і поглиблюються.

Тема 6. Теорія виховання

Виховному процесові притаманна *віддаленість результатів* від моменту здійснення безпосереднього виховного впливу. Між педагогічними впливами і проявом вихованості або невихованості знаходиться довгий період утворення необхідних властивостей особистості. Великою є і варіативність результатів, у тих самих умовах вони можуть суттєво різнитися. Це пов'язано із значними індивідуальними відмінностями учнів, різним досвідом їх соціального формування, ставленням до виховання. Рівень професійної підготовки вихователя, його майстерність, уміння керувати виховним процесом значно впливає на хід і результати цього процесу.

Процесу виховання властива *самокерованість*. Він здійснюється в двох напрямках: від вихователя до вихованця (прямий зв'язок), результатом чого є послідовність взаємопов'язаних виховних ситуацій; від вихованця до вихователя (зворотний зв'язок), який дозволяє будувати кожен виховну ситуацію з урахуванням результативності попередньої. Чим більше у розпорядженні вихователя зворотної інформації, тим доцільнішим стає виховний вплив.

Реалізація мети і завдань виховання супроводжується необхідністю дотримання наукового підходу до організації виховного процесу, тобто врахуванням *об'єктивних закономірностей* його перебігу, взаємодії системи чинників, що його детермінують.

Науковий підхід до процесу формування особистості виявляється в тому, що дія загальних закономірностей розвитку особистості опосередковується впливом конкретно-історичних умов життєдіяльності даного суспільства загалом і кожного з його членів зокрема. Конкретно-історичний підхід допомагає визначати і формувати найбільш актуальні на даному етапі розвитку українського суспільства завдання виховання.

Тема 6. Теорія виховання

Головною закономірністю виховного процесу є *орієнтація на розвиток особистості*. При цьому чим більшою буде гармонія соціумності і самості особистості, тим більш вільно і творчо вона виявлятиме себе в реалізації культурно-гуманістичної функції.

Розвиток особистості в гармонії із загальнолюдською і національною культурою залежить від рівня засвоєння базової культури. Цією закономірністю обумовлений культурологічний підхід до відбору змісту виховання. Він вимагає виділення у змісті виховання ядра – системи цінностей, яка становить його виховний потенціал.

Культура розвиває особистість лише в тому випадку, коли вона активізує особистість, спонукає її до діяльності. Діяльність особистості є механізмом, який дозволяє перетворити сукупність зовнішніх впливів у новоутворення особистості як продуктів розвитку. Виявляючи цілеспрямовану активність, індивід вкладає свої почуття, власну працю, енергію, конкретну дію у «конструювання» цих новоутворень, що надає особливого значення вихованню, реалізації діяльнішого підходу.

Розвиток особистості набуває оптимального характеру, якщо *вихованець виступає суб'єктом виховного процесу*. Ця закономірність обумовлює єдність реалізації діяльнісного і особистісного підходів. Особистісно орієнтований підхід ставить в центр виховного процесу інтереси дитини, її потреби та можливості, права окремого індивіда, його суверенітет незалежно від індивідуальних особливостей. Даний підхід вимагає і того, щоб вихованець бачив у собі таку особистість, як і в людях, які його оточують. За такого підходу кожна людина сприймається педагогами й учнями як самостійна цінність, а не як засіб досягнення власних цілей.

Особистісно орієнтований підхід здійснюється лише за умови включення у процес взаємодії вихователя і вихованця особистісного

Тема 6. Теорія виховання

досвіду останнього (почуттів, переживань, емоцій, знань, виважених дій і вчинків), тобто за умови персоналізації виховної взаємодії. Якщо ж педагогічна взаємодія строго детермінується розподілом ролей, зробленим вихователем або визначеним сценарієм виховного заходу (деперсоналізована взаємодія вихователя і вихованця), рівноправне співробітництво, партнерство, суб'єкт-суб'єктні відношення у виховному процесі неможливі. А отже, неможливий гармонійний розвиток особистості. Дана закономірність лежить в основі діалогічного підходу до виховання.

Саморозвиток особистості залежить від ступеня індивідуалізації і творчої спрямованості виховного процесу. Ця закономірність вимагає реалізації індивідуально-творчого підходу.

Загальні закономірності гуманістичного виховання обумовлюють принципівного процесу (принципи виховання). Нагадаємо, що *принципи* (лат. *principium* – першооснова) – це основні вимоги до діяльності педагога, вихідні положення, якими керується вихователю у побудові виховного процесу: визначенні форм організації спільної діяльності, методів, засобів тощо.

Найголовнішими принципами гуманістичного виховання учня є:

1. *Принцип безперервного загального розвитку особистості.* Цей принцип є провідним, тому що всі інші принципи, в основі яких лежить закономірність – орієнтація на розвиток особистості, – підпорядковуються йому, забезпечуючи внутрішні і зовнішні умови його реалізації. Виховання реалізує гармонійний розвиток особистості, якщо воно зорієнтоване на «зону найближчого розвитку» (Л. С. Виготський). Така орієнтація вимагає постановки завдань виховання, які забезпечують об'єктивно необхідні базові якості для розвитку особистості у певному віковому періоді.

Тема 6. Теорія виховання

2. *Принцип культуровідповідності виховання.* Він визначає відношення між вихованням і культурою як середовищем, у якому виховується учень, а також відношення між вихованням і учнем як людиною культури. Це означає, що культурне ядро змісту виховання повинні складати загальнолюдські, загальнонаціональні і регіональні цінності культури, а ставлення до учня має визначатися із розуміння його як вільної, цілісної особистості, здатної до самостійного вибору цінностей, самовизначення у світі культури і самореалізації своїх творчих задатків і здібностей. Принцип вимагає органічного зв'язку виховання з пріоритетними напрямками культури: демократичної, яка передбачає розуміння нових стосунків у системі «людина-суспільство-держава», правової, політичної, економічної, трудової, інтелектуальної, духовної, естетичної, екологічної, фізичної, культури сімейних стосунків, життєвого самовизначення. Саме в такому виховному середовищі повинен здійснюватися розвиток учня, набуття ним досвіду культуровідповідної поведінки.

3. *Принцип включення особистості в діяльність* вимагає реального залучення вихованця до діяльності. Ефективне оволодіння загальнолюдськими, загальнонаціональними і регіональними цінностями культури здійснюється шляхом організації різноманітної продуктивної діяльності, значущої для особистості, у якій кожен вихованець може реалізувати себе як неповторна особистість.

4. *Принцип природовідповідності виховання.* У його основі лежить врахування багатогранної природи дитини: анатомо-фізіологічних, психологічних, вікових, генетичних, національних, регіональних та інших особливостей. Часткове врахування цих особливостей або нехтування ними призводить до загублених талантів, недорозвинених задатків і

Тема 6. Теорія виховання

здібностей, загальмованих психічних процесів. Реалізація принципу вимагає врахування цілісної природи дитини.

5. *Принцип індивідуально-особистісного виховання.* Він означає визнання кожного вихованця активним суб'єктом виховного процесу. Відповідно до цього принципу закони духовного і фізичного розвитку, процеси, зміни, які відбуваються у внутрішньому світі дитини, слугують головними орієнтирами у виховній діяльності. Усебічне вивчення дитини виступає необхідною умовою успішності виховання, а її саморозвиток – найвищим показником його ефективності.

Індивідуально-особистісне виховання виходить з того, що кожна особистість унікальна і головним завданням виховної роботи є формування її індивідуальності, створення умов для розвитку творчого потенціалу. Індивідуальність інтегрує всі соціально цінні властивості особистості, надає їй цілісності. Її становлення передбачає творчий пошук варіантів виховання, адекватних власним можливостям і особливостям.

Пошук шляхів реалізації цього принципу дозволяє подолати ставлення до учня як «гвинтика» виховної системи, підвищити його активність як суб'єкта виховного процесу, розширити межі життєтворчості, самовизначення особистості.

6. *Принцип ціннісно-сислової спрямованості виховання.* Він передбачає створення умов для здобуття кожним вихованцем смислу своєї життєдіяльності. Особистісні смисли, за О. М. Леонтьєвим, виражають пристрасність індивідуальної свідомості, її особливу суб'єктність.

Людина пов'язана з реальністю об'єктивного світу за допомогою значень (предметів, явищ, подій), а з реальністю власного індивідуального життя – смислом. *Особистісний смисл* – це значення, опосередковане мотивом. До смислоутворюючих мотивів належать мотиви, які впливають на вибір життєвої позиції, світогляду, професії та інші «сислові одиниці

Тема 6. Теорія виховання

життя». Становлення цілісної системи особистісних смислів і є процесом становлення особистості (О. М. Леонтьєв).

Роль виховання полягає в тому, щоб відкрити учням світ цінностей, з якого вони можуть обрати смисли для вирішення власних життєвих проблем. Тому організація виховного процесу в школі повинна бути такою, щоб кожна дитина у спільній діяльності здобувала власні цінності, власні смисли.

7. *Принцип діалогічного (полісуб'єктного) підходу.* Цей принцип обумовлений тим, що лише в умовах суб'єкт-суб'єктних відносин, взаємодії, співробітництва і партнерства можливий гармонійний розвиток особистості. Педагог не виховує, не вчить, а актуалізує, стимулює учня до саморозвитку, вивчає його активність, створює умови для саморуку. При цьому він використовує систему форм співробітництва, яку впроваджує у певній послідовності: від допомоги вихованцю у вирішенні проблем до певної саморегуляції у різних видах діяльності.

8. *Принцип індивідуально-творчого підходу* передбачає створення умов для творчого розвитку особистості в атмосфері співробітництва і співтворчості. Принцип вимагає виявлення (діагностично) творчих можливостей вихованців, створення умов для самореалізації і самоствердження особистості у відповідних видах діяльності, розвитку творчих здібностей.

9. *Принцип комплексності* передбачає встановлення у вихованні тісної взаємодії і поєднання навчального та виховного процесів, зусиль найрізноманітніших інституцій – сім'ї, школи, громадських спілок, дитячих, молодіжних самодіяльних об'єднань, релігійних організацій, усіх причетних до виховання і самовиховання.

10. *Принцип наступності та безперервності* означає проходження ряду етапів, протягом яких поступово ускладнюються й

Тема 6. Теорія виховання

урізноманітнюються зміст та напрями розвитку тих утворень, які загалом складають цілісну систему характеристик особистості. Починаючись з перших років життя дитини, процес виховання є безперервним, нескінченним, він триває протягом усього свідомого життя людини.

Принципи виховання впливають із закономірностей, які діють у виховному процесі. Оскільки виховний процес є системою, то і принципи, які відображають його загальні закономірності, теж є системою. Існувало й існує багато систем виховання. Тому характер, деякі вимоги принципів, а іноді й самі принципи відмінні.

Принципи застосовуються не ізольовано, не по чергово, а *одночасно, комплексно*. Серед них немає головних і другорядних – вони всі *рівнозначні*. Однакова увага до всіх принципів попереджає можливі порушення реалізації виховного процесу.

Принципи виховання не є порадою, рекомендацією. Вони вимагають обов'язкового і повного практичного застосування. Грубе порушення принципів не просто знижує ефективність виховного процесу, а підриває його основи. Наприклад, вихователь, який грубо і навмисне порушує принцип гуманізму, повагу до особистості, може бути притягнений до відповідальності.

Водночас принципи не є готовими рецептами, керуючись якими вихователь може досягти високих результатів. Успіх практичної реалізації принципів залежить від спеціальних знань, досвіду, майстерності, особистості педагога.

6.3. Мета і завдання виховання в сучасній школі

Загальноприйнятою метою у світовій теорії і практиці гуманістичного виховання був і залишається ідеал всебічно і гармонійно розвинутої особистості, який іде із глибини століть. В Україні загальна мета

Тема 6. Теорія виховання

виховання – всебічний розвиток людської особистості як рівновеликої цінності. Вона конкретизується через систему виховних завдань, які об'єднані в *напрями*.

Інтелектуальне (розумове) виховання передбачає:

- засвоєння системи знань, яка спроектована з відповідних навчальних предметів і містить перелік смислових елементів суспільного досвіду (фактів, понять, означень, теорем, законів, положень, правил, алгоритмів діяльності тощо);

- розвиток пізнавального інтересу, творчої активності, мислення, раціональної організації навчальної праці; розвиток критичного мислення, здатності усвідомлювати та відстоювати особисту позицію;

- вироблення вміння самостійно здобувати знання;

- готовність до застосування знань, умінь в практичній діяльності;

- формування особистісного світогляду – узагальненого розуміння всього світу в цілому на ґрунті великої кількості впорядкованих поглядів, переконань, ідеалів.

Громадянське виховання:

- формування потреби та вміння жити в громадянському суспільстві;

- готовність розвивати демократичне громадянське суспільство в Україні;

- виховання громадянського обов'язку перед країною, суспільством;

- виховання любові до рідного краю, свого народу, держави;

- формування національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань;

- виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, що проживають в Україні:

- формування культури міжетнічних і міжнаціональних відносин;

Тема 6. Теорія виховання

- формування політичної культури.

Правове виховання:

- прищеплення поваги до прав та свобод людини і громадянина;
- виховання поваги до Конституції, законів України, державних символів (Герба, Прапора, Гімну);
- засвоєння основ державного, трудового, цивільного, сімейного і кримінального права;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- виховання поваги до прав і свобод інших людей;
- формування активної протидії випадкам порушення законів.

Моральне виховання:

- формування в учнів основ загальнолюдської і народної моралі: совісності, порядності, тактовності, співчуття, милосердя, доброти, чесності, гуманності, толерантності та інших добродійностей;
- виховання поваги до батьків, духовної єдності поколінь;
- виховання почуття власної гідності: честі, свободи, рівності, працелюбності, самодисципліни;
- готовність будувати своє життя за принципами гуманізму;
- подвижництво у подоланні страху, насильства, жорстокості, помсти;
- виховання культури поведінки.

Художньо-естетичне виховання:

- оволодіння основами народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, національної пісенної і танцювальної культури, побуту, ремесел, гри;
- формування системи знань про світову культуру і мистецтво;
- розвиток естетичних потреб і почуттів;
- розвиток художніх здібностей і творчої діяльності;

Тема 6. Теорія виховання

- готовність будувати власне життя за законами краси.

Трудове виховання:

- вироблення свідомого ставлення до праці як вищої цінності людини і суспільства;
- формування трудових навичок та умінь;
- формування уміння самостійно й ефективно працювати;
- розвиток потреби в творчій праці;
- виховання діловитості, підприємливості;
- виховання почуття господаря й господарської відповідальності;
- формування готовності до праці в умовах ринкової економіки.

Екологічне виховання:

- формування розуміння необхідності гармонії людини з природою;
- засвоєння знаннями про природу рідного краю;
- виховання почуття відповідальності за природу як національне багатство, основу життя на землі;
- формування готовності до активної екологічної діяльності;
- формування основ глобального екологічного мислення.

Фізичне виховання:

- озброєння школярів науково обґрунтованими знаннями про здоров'я і засоби його зміцнення;
- виховання відповідального ставлення до зміцнення власного здоров'я і здоров'я інших людей;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді; фізичне, духовне і психічне загартування;
- формування навичок санітарно-гігієнічних норм, режиму дня та харчування;
- розвиток потреби у здоровому способі життя.

Тема 6. Теорія виховання

Статеве виховання:

- психосексуальна підготовка;
- формування готовності укласти шлюб і виконувати сімейні обов'язки;
- формування культури сімейних і статевих відносин.

Мета і завдання виховання, визначені суспільством, мають об'єктивний характер, оскільки випливають із об'єктивної необхідності. Без чіткої стратегії неможлива соціальна перебудова: неминуче виникнуть розмиті ідеали, фальшиві зразки життя, еталони поведінки.

У розвинутих країнах світу цілеспрямоване виховання є головною складовою діяльності школи, а моральне, духовне становлення особистості – її найважливішими напрямками.

Так, у США документ «Америка-2000: Стратегія розвитку освіти» (1991) передбачає використовувати школу як «центр, здатний перебудувати розвиток цивілізованого суспільства». Програму морального виховання пропонує базувати на біблійських цінностях і принципах. На перший план висувуються чесність, цілісність, прямота, старанність, особиста відповідальність. Описано 60 головних рис характеру, які слід формувати у дітей (відвага, стійкість, рішучість, настирливість, співчуття, терпимість та інші).

У доповіді національної комісії з освіти Великобританії (1993) сказано, що «Освіта – це не тільки перевага знань, але й наділених моральною, духовною силою». Школа повинна передавати підростаючому поколінню такі цінності, як громадянськість, правдивість, повагу до інших, почуття обов'язку перед суспільством, турботу про людей, а також культурну спадщину (музику, театр, живопис) тощо.

В інструкціях Міністерства освіти Франції (1985) підкреслюється, що «У процесі навчання необхідно виховувати особистість цивілізованого і

Тема 6. Теорія виховання

демократичного суспільства, спрямовану до істини, з вірою в людський розум, з почуттям відповідальності, власної гідності, поваги до інших людей, солідарності, неприйняття расизму, розуміння універсальності різних культур, любові до Франції, невід'ємної від любові до Свободи, Рівності, Братерства».

У Японії закон про освіту (1947) проголошує, що на школу покладена місія формування нації, яка служить ідеалам миру і людяності. Документ визначає цілі «повноцінного розвитку особистості», виховання «будівників миролюбної держави і суспільства», людей, які «люблять істину і справедливість, особисту свободу, працю, відповідальних і незалежних». У 1966 році програма шкільного виховання була конкретизована. Було видано «Опис ідеального японця», в якому визначалися 4 *групи якостей*: якості персональні: бути вільним, розвивати індивідуальність, бути самостійним, керувати своїми бажаннями, володіти почуттями пієтету (лат. *pietas* – благочестя); якості сім'янина: вміти перетворити свій дім у місце любові, відпочинку і виховання; якості суспільні: бути відданим роботі, сприяти добробуту суспільства, бути творчою людиною, поважати соціальні цінності; громадянські якості: бути патріотом, поважати державну символіку, володіти найкращими національними якостями.

Соціальний (зовнішній) план розвитку особистості відображає її соціумність. *Соціумність* характеризується такими параметрами, як широта і висота підняття особистості до соціальних цінностей, ступінь орієнтації в них і рівень набутих на їх основі особистісних якостей.

Внутрішній план розвитку особистості передусім психофізичний, відображає її самість. *Самість* характеризує глибину індивідуальності особистості, її потреби, інтереси, цінності.

Справжнє виховання тому і поєднує в собі науку і мистецтво, що об'єктивні закономірності соціального розвитку у жорстких рамках і у

Тема 6. Теорія виховання

культури повинні залишити місце для індивідуальної своєрідності, свободи особистісного «Я», становлення суб'єктності.

Гармонія самості (життя у собі) і соціумності (життя у суспільстві) характеризує особистість з позиції *цілісності*. Досягнення цієї гармонії є стратегічним напрямом гуманістичного виховання. Специфіка мети гуманістичного виховання полягає у створенні умов для самореалізації і саморозвитку особистості із собою і суспільством.

Така мета виховання реалізує гуманістичні позиції суспільства щодо особистості і свого майбутнього. Вона розкриває перед особистістю спектр різних життєвих виборів, можливостей самостійно будувати життя, поведінку, діяльність, вчинки згідно з власними уявленнями про щастя. Водночас створює можливість зрозуміти своє право і відповідальність за розкриття власних здібностей, творчого потенціалу, за власну долю; краще осмислити співвідношення між внутрішньою свободою вибору самореалізації і саморозвитку та цілеспрямованим впливом суспільства.

6.4. Поняття про зміст виховання

Зміст виховання – це те, що впливає із багатства суспільно-історичного досвіду, цінностей культури і використовується для потреб виховного процесу, тобто це система цінностей світової і національної культури, яку учні повинні засвоїти, зберегти і розвинути відповідно до поставленої мети і завдань виховання.

1. Зміст роботи педагога полягає у пошуку спільно з вихованцями кращих зразків культури, організації різних видів спільної діяльності (пізнавальної, суспільно корисної, трудової, художньої, декоративно-прикладної, правової, екологічної, туристсько-краєзнавчої, фізкультурно-спортивної та ін.), яка залучає кожного учня до активної взаємодії із сучасною культурою.

Тема 6. Теорія виховання

У процесі спільної діяльності і спілкування вартості культури пізнаються, освоюються, засвоюються і присвоюються особистістю. Так, навчаючись, учень пізнає, відкриває, вивчає істину; працюючи, він зберігає, удосконалює, створює матеріальні цінності;

- малюючи, – набуває уміння малювати;
- виявляючи милосердя, – стає милосердним;
- займаючись фізичною культурою, – зміцнює й удосконалює своє тіло;
- переборюючи труднощі, стає мужнім тощо.

Діяльність дозволяє глибоко пізнати процес, явище, образ, оцінити їх значення з позицій людського життя, наповнити власне життя здобутками культури. Інтелектуальний, трудовий, моральний, естетичний, фізичний розвиток завжди є новоутворенням в особистісній структурі, яке з'являється у процесі активної діяльності особистості, що спрямована на конкретний об'єкт: книгу, навчально-дослідну ділянку, шкільне поле, малюнок, здоров'я, національне багатство і под.

У процесі взаємодії з дійсністю у дитини з'являється можливість усвідомлювати себе в навколишній реальності. Але ця можливість є потенційною. Для того, щоб вона стала актуальною, необхідна допомога вихователя в осмисленні і середовища, і діяльності, і себе як «Я», що володіє внутрішнім автономним світом.

Головним об'єктом осмислення є соціальні відношення, вироблені людством протягом історії розвитку. Відношення має місце у взаємодії педагога і учня у будь-якому виді діяльності (пізнанні, праці, художній творчості та інших). Так, працюючи на шкільній ділянці з учителем, діти осягають ставлення до природи, землі, праці, людини, знань, науки; перебуваючи на екскурсії в музеї, виявляють ставлення до минулого,

Тема 6. Теорія виховання

прогресу, цивілізації, людства; вивчаючи на уроці літературний твір, переживають гуманне ставлення до людини, життя, суспільства і подібне.

Серед безмежної кількості відношень людини до навколишньої дійсності виокремлюється лише та сукупність відношень, яка включає найбільш значущі для людського життя відношення. Такими є відношення до людини, життя, суспільства, праці, пізнання, до самої себе.

Для того, щоб вихованець умів прожити відношення, педагог повинен допомогти йому відчувати, осмислити зв'язок його власного «Я» і об'єкта дійсності; а для того, щоб він умів встановити відношення – допомогти йому оцінити цей зв'язок, усвідомити його смисл для власного життя.

Відношення – це інтегральна позиція особистості. (В.М. М'ясищев).

Виробити у вихованця важливі для людського життя відношення, власну позицію, ціннісні орієнтації – означає навчити його жити.

Тому зміст виховання – це водночас і суб'єктивний досвід особистості з її ставленнями, цінностями і смислами, уміннями, соціальними навичками, способами поведінки, здібностями.

2. Особливості змісту виховання в сучасній школі

В основі сучасної вітчизняної методології відбору змісту виховання лежить ідея реалізації мети виховання. В умовах розбудови й утвердження суверенної, правової, демократичної держави, становлення громадянського суспільства в Україні особливого значення набуває формування громадянина – особистості, яка ідентифікує (усвідомлює свою належність) себе з Україною, оптимально поєднує власні інтереси з інтересами своєї країни, Європи та світу, активно включається у суспільне життя, захищає свої права, інтереси, переконання, виконує обов'язки, керується у своїй поведінці демократичними принципами.

Більшість зарубіжних виховних систем зорієнтовані на формування громадянських і соціальних якостей особистості, на підтримку і зміцнення

Тема 6. Теорія виховання

державного устрою, його інститутів, органів влади на основі прийнятих і діючих у державі конституції, законів.

Громадянськість як тактична мета виховання визначає відбір такого змісту виховання, який забезпечить передумови для формування особистості на цінностях національної і загальнолюдської культури як невід'ємної складової культури загальнолюдської.

Вимоги до змісту виховання багатопланові. Вони обумовлені потребами суспільства, держави, виробництва, економіки і, насамперед, потребами учнів, батьків. Упорядкування цих вимог викликало необхідність виділення *базового* (база – основа, ґрунт, на яких виникає і розвивається виховання) *компоненту змісту виховання*. Таким компонентом є базова культура особистості як основа для її подальшого розвитку. До *базової культури* належить культура життєвого самовизначення, сімейних відносин, економічна культура і культура праці, політична і правова, інтелектуальна, моральна, культура спілкування, екологічна, художня і фізична, культура сімейних відносин (О. Газман).

Культура життєвого самовизначення – це усвідомлення себе суб'єктом власного життя і щастя, уміння приймати рішення і нести відповідальність за власну поведінку і дії.

Інші складові базової культури зорієнтовані, насамперед, на особистісно значущі цінності: громадянську поведінку, працю й матеріальне забезпечення, взаємини з людьми, сімейне благополуччя тощо. Тому вона сприймається вихованцем як цінність «для себе». З цієї позиції учень обирає оптимальний режим інтелектуальних, емоційних, фізичних навантажень, форми проведення вільного часу, спосіб реакції на невдачі й успіхи та інше, що позитивно впливає на ефективність виховного процесу, кінцевий результат якого – засвоєння базових основ загальнолюдської і національної культури. Законодавством України визначається і

Тема 6. Теорія виховання

закріплюється національна стратегія в галузі виховання. У побудові змісту виховання вона передбачає знання рідної мови й літератури, культурно-історичного розвитку свого народу, його традицій, звичаїв, міфології, фольклору, мистецтва; народних поглядів, переконань, ідеалів, морально-естетичних цінностей, загальноприйнятих норм поведінки.

Національна основа виховання є важливою умовою соціалізації школярів. Вона актуалізує в дітях природне, рідне, зрозуміле, створює сприятливі умови для засвоєння основ національної і загальнолюдської культури.

І справді, ми бачимо таку річ: завше діти, що вчать своєю рідною мовою, розумніші, більше в них хисту, і думкою вони моторніші, ніж ті, кому затуркують голову мовою чужою (Б. Грінченко).

Реалізувати національний підхід до побудови змісту виховання допомагає *народна педагогіка*, джерелом вивчення якої є фольклор педагогічного змісту і спрямованості, етнографічні матеріали, народні виховні традиції, ігри й іграшки, народні молодіжні свята, досвід сімейного виховання тощо.

Виховання, створене самим народом і засноване на народних починаннях, має таку виховну силу, якої немає в найкращих системах, що ґрунтуються на абстрактних ідеях чи запозичені в іншого народу.

3. Базова культура особистості: зміст і шляхи формування

3.1. Виховання громадянської культури

Введення підростаючого покоління в систему цінностей демократичного (громадянського) суспільства передбачає формування у нього основ громадянської культури.

Громадянська культура – це глибоке усвідомлення своєї належності до власної країни, почуття патріотизму і громадянської гідності, знання

Тема 6. Теорія виховання

про єдність свободи вибору і відповідальності, готовність до зміцнення своєї держави, становлення в ній демократії.

Визначальними характеристиками громадянської культури є *патріотизм, правосвідомість, політична культура, моральність, реалізація громадянської позиції у соціальній практиці.*

Патріотизм (від. *patriot* – співвітчизник) – той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви й подвиги. Із змістової точки зору патріотичне виховання школярів в сучасних умовах – це, насамперед, становлення національної свідомості, почуття належності до рідної землі, народу. Цей процес має два етапи, що відповідно характеризуються різними рівнями засвоєння національних цінностей. На першому етапі здійснюється *етнічне самоусвідомлення* на основі засвоєння рідної мови, родинних звичаїв, традицій, національної міфології, фольклору, мистецтва; народних поглядів, переконань, ідеалів, загальноприйнятих норм поведінки тощо. На другому етапі – *громадянсько-патріотичне самоусвідомлення* – в процесі залучення учнів до продуктивної діяльності, спрямованої на розбудову власної держави, її впорядкування і зміцнення; вивчення історії Вітчизни, героїки минулих епох, трудових подвигів, подвижництва в ім'я вільного життя.

Правосвідомість – це сукупність правових поглядів людей, що відбивають їхню оцінку чинного права, існуючого суспільного і державного ладу, а також відповідність дій, учинків окремих громадян нормам права.

Виховання правосвідомості учнів передбачає засвоєння системи знань законів держави й права; виховання поваги до законів своєї держави, глибокої переконаності в необхідності дотримання чинного законодавства; уміння визначати форми й способи своєї участі в житті суспільства,

Тема 6. Теорія виховання

спілкуватися з демократичними інститутами, органами влади; захищати та підтримувати закони та права людини.

Головний зміст правової культури – усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю; визнання та забезпечення прав людини як єдиної норми для всіх людей.

Основоположними документами, які регулюють взаємовідносини громадян і державних органів в Україні, є Конституція як Основний Закон держави і суспільства, інші законодавчі акти верховних органів і уряду, а також постанови місцевих структур влади. Зокрема, для учителів, батьків і учнів обов'язковими документами є Закон України «Про освіту» (1996), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999) та інші.

В умовах побудови правової демократичної держави велике значення мають такі міжнародні документи як «Конвенція про права дитини», прийнята Асамблеєю ООН в 1989 році і ратифікована Верховною Радою України в 1991 році, «Резолюція з прав людини (1989 р.)», рекомендації ЮНЕСКО «Про виховання в дусі миру» (1974 р.). На основі цих та інших документів виробляються правові акти багатьох країн світу.

Важливе місце у правовому вихованні займає виховання поваги до Конституції держави, законодавства, державних символів (Герба, Прапора, Гімну), державної мови.

Українська національна символіка вперше за багатовікову історію одержала статус державної і сьогодні утверджує єдність держави і нації, політичну, економічну і національну незалежність України.

Використання державних символів у навчально-виховному процесі активізує почуття захищеності, юридичної, моральної і політичної дієздатності, гордості за єдину суверенну державу.

Тема 6. Теорія виховання

У навчальних закладах переважної більшості демократичних країн світу прищеплення учням поваги до державних символів зведено в ранг пріоритетних елементів громадянського виховання.

Починаючи з 2000-2001 навчального року, у всіх загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах України Державний прапор щодня піднімається за 10 хвилин до початку занять і опускається після їх закінчення. Мелодія Державного Гімну звучить під час проведення урочистих заходів, свят Першого і Останнього дзвоників, вручення документів про освіту, посвідчень, нагород та відзнак.

Важливе місце у змісті громадянського виховання відводиться *формуванню культури міжетнічного та міжнаціонального спілкування*. Високий рівень культури міжетнічних і міжнаціональних відносин передбачає рівність і співробітництво всіх народів, їх гармонію, орієнтує людину і суспільство на злагоду, взаємодію, взаємодопомогу, партнерство, діалог, толерантність.

Формування правової культури тісно пов'язане з вихованням *політичної культури*. Політична освіченість включає знання про типи держав, політичні організації й інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему. Вона виявляється в усвідомленні необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства, в умінні відстоювати свої політичні інтереси, повазі й толерантному ставленні до політичних поглядів інших людей. Водночас формування політичної освіченості включає вироблення негативного ставлення до будь-яких форм насильства: деструктивного націоналізму, шовінізму, фашизму, месіанських настроїв. Усі, хто готується стати корисним громадянином, повинні спочатку навчитися бути людьми (М.І.Пирогов).

Тема 6. Теорія виховання

3.2. Важливою характеристикою громадянської культури є *моральність особистості*. Моральна і правова свідомість взаємопов'язані. Правова освіченість людини підтримує її моральність так само як і моральність підтримує правові норми взаємин з людьми. Якщо правова норма не відповідає рівню морального розвитку, то вона ігнорується і не виконується. Тому в демократичних державах конституції і нормативні акти приймаються у відповідності до вимог народу. Тільки за таких умов досягається гармонія моральних і правових норм та правил, люди добровільно виконують закони, стають законослухняними.

Моральними цінностями, які визначають громадянську поведінку особистості, є совість, чесність, правдивість, свобода, гідність, рівність, справедливість, повага, толерантність, працелюбність, відповідальність та інші. Сформованість цих моральних норм полегшує сприймання школярами норм правових, які в свою чергу сприяють глибшому усвідомленню моральних істин. Водночас моральна норма дає змогу побачити й усвідомити ту межу моральної поведінки, за якою починаються аморальні й протиправні вчинки. Моральність особистості стимулює соціально ціннісну поведінку, застерігає від правопорушень.

Невід'ємною складовою громадянської культури особистості є *досвід реалізації власної громадянської позиції у соціальній практиці*. Цей досвід формується тоді, коли старшокласник включається у вирішення проблем сьогодення, пропонує варіанти рішень, взаємодіє з органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, соціальними інститутами, державними закладами тощо.

У сучасному українському суспільстві актуальність формування громадянської культури молоді значною мірою посилюється потребою здійснення державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії та соціальної справедливості. Переконливий досвід побудови

Тема 6. Теорія виховання

демократичного суспільства має західна цивілізація. Тому активне опанування загальноєвропейськими громадянськими цінностями, залучення передових політичних та культурних традицій інших країн буде сприяти руйнуванню пережитків закритого тоталітарного устрою держави, забезпечить успішний перехід нашої країни до стану відкритості та демократизму.

На необхідності переорієнтації системи освіти України на фундаментальні цінності західної культури – парламентаризм, права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу здобуття освіти будь-якого рівня тощо наголошується в матеріалах Міністерства освіти і науки України щодо модернізації системи освіти в контексті Болонського процесу. У більшості європейських країн громадянська освіта входить до навчальних планів освітніх закладів.

За результатами досліджень, які ставили за мету вивчення навчальних планів 16 країн (Кегг, 1999), використовуються такі три основні *підходи до здійснення громадянської освіти: окремий* (громадянська освіта як окремий предмет), *інтегрований* (вона є частиною кожного курсу) та *наскрізний*, що проходить через весь навчальний план.

У країнах зрілих демократій Великобританії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та в інших країнах створено різноманітні підручники, розроблено навчальні курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку вчителів.

Найважливішим засобом формування громадянської культури школярів є *зміст освіти*. Він спрямований на: здобуття учнями базових знань щодо громадянства; формування основних громадянських умінь, що забезпечують успішність реалізації інтересів особистості в політико-правовій, соціальній, екологічній та культурній сферах суспільного життя; здобуття вихованцями досвіду громадянських дій шляхом участі в житті

Тема 6. Теорія виховання

країни; виховання громадянських чеснот – норм, установок, цінностей та якостей, притаманних громадянину демократичного суспільства.

У позаурочний час робота з виховання громадянської культури передбачає включення школярів до різноманітних сфер соціальних відносин, суспільної практики, проведення власних досліджень різних аспектів життєдіяльності суспільства. Особиста участь у суспільно важливій діяльності, взаємодія з громадськими об'єднаннями й організаціями, соціальними інститутами, державними закладами тощо сприяють осмисленню і розширенню громадянської діяльності, створюють умови для реалізації вихованцем власної громадянської позиції.

Як свідчить досвід та сучасна педагогічна практика, ефективною формою цілеспрямованої позакласної діяльності, однієї з найбільш продуктивних педагогічних технологій громадянського становлення особистості є проектна діяльність. В її основі лежить інтеграція здобутих знань та безпосереднє застосування цих знань в широкому полі діяльності місцевої громади. Саме в процесі дослідження проблем місцевої громади вихованці обговорюють фундаментальні громадянські цінності демократичного суспільства, отримують свій перший і найважливіший досвід прийняття рішень щодо соціально важливих проблем. Наприклад: спільні та індивідуальні права; влада більшості та права меншості; індивідуальна свобода і громадянський обов'язок тощо.

Проектна діяльність дозволяє формувати громадянську компетентність молоді у різних сферах суспільного життя – політико-правовій, соціальній, економічній, культурній. Цьому сприяють *проекти*: «Молодь зберігає пам'ять» (дослідження історичної спадщини, збереження традицій рідного краю, охорона пам'яток, створення музейних виставок тощо); «Молодь самоврядує у школі та громаді» (участь у самоврядуванні – шкільному, місцевому); «Молодь захищає права і

Тема 6. Теорія виховання

свободи» (моніторингові учнівські проекти, просвітництво з правової тематики тощо); «Молодь крокує в Європу та світ» (партнерство шкіл, співпраця зі школами інших країн тощо); «Молодь живе у полікультурній громаді» (проведення таборів з толерантності, створення музеїв полікультурних громад, вивчення історії полікультурних громад тощо); «Молодь допомагає людям» (волонтерська робота з категоріями населення, котрі потребують турботи та піклування, соціальна робота школярів із різними верствами населення); «Молодь дбає про навколишнє середовище» (екологічна діяльність тощо), «Молодь та засоби масової інформації» (створення шкільних (міжшкільних) газет, співпраця з місцевими ЗМІ, створення шкільного телебачення, радіо тощо); «Молодь за продуктивну працю» (шкільні майстерні, виробничі, кооперативи, будівельні загони, народні художні промисли тощо).

Громадянська компетентність успішно формується в процесі підготовки і реалізації *проектів*: «Шлях України до самостійності і незалежності», «Європейський вибір», «Модель демократичного суспільства», «Громадянин», «Вибори у демократичному суспільстві», «Учнівське самоврядування»; за допомогою тренінгових програм: «Зроби крок у світ своїх прав», «В гармонії із собою і світом», «Толерантність – крок до гуманізму», «Правова компетентність», «Лідер ХХІ століття», «Імідж лідера» тощо; ситуаційно-рольових ігор на громадянські й політичні теми: «Вибори», «Парламент», «Суд» та інші; вирішення ситуаційних завдань (уміння оцінювати ситуацію, визначати позитивні і негативні результати прийнятого рішення, протистояти тиску тощо).

Отже, щоб виховати у старшокласників громадянську культуру, важливо забезпечити їх громадянсько-патріотичне самоусвідомлення, озброїти знаннями про закони і права людини, про єдність свободи вибору

Тема 6. Теорія виховання

і відповідальності, виробити в них уміння володіти методологією творчого перетворення суспільства, залучити до активної громадянської діяльності.

6.5. Поняття про метод виховання

Метод виховання (від гр. *methodos* – шлях до чогось, спосіб пізнання, дослідження) – спосіб спільної діяльності вихователя і вихованців, який використовується для вироблення у них соціально цінних якостей і властивостей.

З чого складається цей спосіб діяльності? Передусім пригадаємо, що особистість розвивається тільки в діяльності. Це повною мірою стосується і формування відносин особистості (особистісних якостей). Так, для виховання такої якості особистості, як громадянськість, необхідно включити вихованця у різноманітні види суспільної діяльності, працелюбність – у трудову і навчально-пізнавальну, для формування естетичної культури – у художню діяльність тощо. Все це, природно, вимагає від педагога оволодіння способами організації відповідних видів діяльності учнів, які органічно входять до змісту методів виховання.

Крім цього, організовуючи діяльність учнів, педагог намагається використати такі способи впливу, які сприяють усвідомленню школярами відповідних цінностей суспільства, формуванню знань, поглядів, переконань, охоплюють емоційно-вольову сферу особистості, удосконалюють поведінку, що в єдності створює передумови для вироблення необхідних якостей. Так, виховуючи милосердя, вихователь роз'яснює учням суть поняття милосердя, переконує у необхідності благодійної діяльності, використовує позитивні приклади прояву благодійності. При цьому він схвалює позитивні вчинки учнів, засуджує байдужість, черствість.

Тема 6. Теорія виховання

Найважливіші способи виховної роботи, які використовуються у процесі формування в учнів відносин (особистісних якостей), і є методами виховання. З цієї точки зору під *методами виховання* розуміють сукупність способів впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців, її корекцію й удосконалення з метою вироблення в них певних якостей.

Метод виховання А. С. Макаренка назвав «інструментом дотику до особистості». У співробітництві з вихованцями таких «інструментів» педагог може знайти багато. Практика виховання використовує насамперед перевірені шляхи – *загальні методи виховання*. Проте у багатьох випадках загальні методи виховання можуть виявитися малоефективними. Взаємодію людей завжди супроводжують глибинні психічні процеси, які при вирішенні завдання впливають певною мірою на внутрішній світ учнів. Вихователь не може їх не враховувати. Тому він шукає нові шляхи, що максимально відповідають конкретним умовам взаємодії, дозволяють швидше і з меншими зусиллями домогтися накресленого результату. Так, в одному випадку він може використовувати такий внутрішній механізм, як переконання (коли за допомогою логічних побудов здійснюється вплив на свідомість), в другому – навіювання (коли вплив здійснюється на підсвідомому рівні), у третьому – ефект наслідування і т. д.

Часткові зміни, доповнення, удосконалення методів виховання в конкретних умовах виховного процесу називають *прийомами виховання*. *Прийом виховання* – це частина загального методу, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення. Знання методів і прийомів виховання, уміння правильно їх обирати і застосовувати є ознакою високої майстерності педагога.

Тема 6. Теорія виховання

Від методів і прийомів виховання слід відрізнити засоби виховання. *Засобами виховання* є книга, слово, гра, пізнання, праця. Універсальними засобами завжди є діяльність і спілкування. Якщо під прийомом розуміють одиничний вплив, то під засобом – сукупність прийомів. Наприклад, праця є засобом виховання, але показ, оцінка праці, вказівка на помилку є прийомом виховання. Спілкування – засіб виховання, а репліка, порівняння – прийоми. У зв'язку з цим інколи в посібниках метод виховання визначається як сукупність засобів і прийомів формування в учнів тих чи інших якостей, бо структура методу обов'язково передбачає наявність прийомів і засобів.

Як і кожна педагогічна категорія, методи виховання мають свою історію. За допомогою методів досягалися різні цілі виховання. Одні педагоги вважали, що діти народжуються з так званою «дикою пустотливістю», яку потрібно стримувати за допомогою різних зауважень, навіювання, вказівок, звинувачень, засобів осуду і покарання, в тому числі і фізичного, запису вчинків до кондуїту – спеціально заведеного для цього журналу. Таких поглядів, зокрема, дотримувався німецький педагог Йоган Герbart, з іменем якого пов'язують формування *методики авторитарного виховання*.

На противагу авторитарному вихованню з давніх часів у педагогіці розроблялись ідеї про те, що цей процес потрібно здійснювати на основі гуманного ставлення до дітей, надання їм повної свободи, а в якості методів виховання використовувати різні форми доброзичливих умовлянь, роз'яснювальні бесіди, переконання, поради, включені у різнобічну і цікаву діяльність. Такий підхід знайшов яскраве відображення у *теорії «вільного виховання»*, основні ідеї якої сформулював у XVIII столітті французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо. Він вважав, що діти народжуються досконалими, і тому виховання повинно лише пристосовуватися до їхнього

Тема 6. Теорія виховання

розвитку, в центрі виховної роботи повинна знаходитися дитина, її інтереси і намагання. Так, у педагогіці були закладені основи педоцентризму і спонтанного (довільного) розвитку дітей. У порівнянні з авторитарним вихованням, звичайно, це був крок уперед, проте навряд чи правильно у всьому йти за бажаннями й інтересами дітей, якщо ми хочемо сформувати у них позитивні особистісні якості. Саме ці бажання й інтереси потрібно розвивати, збагачувати й удосконалювати.

У 20-ті роки, виходячи з принципу поваги і гуманного ставлення до дітей, були відмінені оцінки успішності, які начебто культивували нерівність серед учнів, народжували між ними неприязнь, ворожість. За доброзичливе ставлення до дітей, розвиток їх свідомості, самодіяльності виступали Н.К. Крупська, С.Т. Шацький, А.С. Макаренко. Більшість педагогів розглядали виховання не як засіб впливу на учнів, а як розумну і змістовну організацію життя і різносторонньої діяльності дітей. У працях П.П. Блонського і С.Т. Шацького була висунута ідея внутрішнього стимулювання учнів у процесі виховання, яка потім активно розроблялася у вітчизняній психології.

Ідеї гуманності виховання, поваги до дітей і турботи про їх всебічний розвиток склали основу методів виховання, які ствердились у нашій педагогіці.

У процесі розвитку педагогічної науки здійснювалися різні підходи до *класифікації методів виховання*, їх упорядкування.

Класифікація методів – це побудована за певною ознакою система методів. Класифікація методів допомагає педагогу усвідомлено обрати і ефективно застосувати відповідно до завдань і реальних обставин ті чи інші методи виховання.

Найбільш поширеною в педагогічній літературі є класифікація методів виховання *за ознакою спрямованості на сфери особистості*

Тема 6. Теорія виховання

(інтелектуальну, емоційно-вольову, поведінково-діяльнісну). Відповідно до цієї ознаки загальні методи виховання поділяють на *переконання, тренування, заохочення і покарання* (М.І. Болдирев, М.К.Гончаров, Ф.Ф. Корольов та ін.); *методи переконання, організації діяльності, стимулювання поведінки школярів* (Т.А. Іль'їна, І.Т. Огородніков); *методи різностороннього впливу на свідомість, почуття і волю учнів; методи організації діяльності і досвіду суспільної поведінки; методи регулювання, коригування і стимулювання поведінки і діяльності вихованців* (Г.І. Щукіна).

Автори наведених класифікацій пов'язують поняття «метод виховання», головним чином, з діяльністю педагога.

Але в умовах співробітництва, партнерства між вихователем і вихованцем не можна не враховувати участі самого вихованця. Якщо педагог пояснює, роз'яснює значення тих чи інших цінностей суспільства, то вихованець усвідомлює ці вартості; якщо вихователь організовує діяльність вихованця, то учень проявляє зусилля, активність, виконує багатократні дії, виробляє звички і навички поведінки. Тому в сучасній школі поняття «метод виховання», на наш погляд, означає не тільки спосіб, шлях впливу на вихованця, а й, головним чином, *спосіб спільної діяльності, спільний шлях досягнення бажаної мети виховання*.

Крім цього, в умовах виховання цілісної особистості (нагадаємо, що цілісну особистість характеризує гармонія соціального і індивідуального плану розвитку) методи виховання спрямовані на усвідомлення соціальних цінностей, набуття на їх основі особистісних якостей, а також на розвиток своєрідного, унікального як потенціалу особистості. Індивідуальний розвиток забезпечується шляхом підтримки того, що вже є в наявності.

З цієї точки зору під *методами виховання* слід розуміти найважливіші способи взаємопов'язаної діяльності вихователя і вихованців, які

Тема 6. Теорія виховання

спрямовані на усвідомлення школярами сутності суспільних цінностей, розвиток позитивних ставлень до них, вироблення відповідних навичок і звичок поведінки, їх корекцію і вдосконалення, підтримку розвитку індивідуального потенціалу особистості.

Загальні методи виховання можна, на наш погляд, згрупувати в таку систему.

Перша група – методи усвідомлення цінностей суспільства.

Друга група – методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки.

Третя група – методи стимулювання поведінки і діяльності.

Четверта група – методи педагогічної підтримки.

6.6. Колектив як форма виховання

Групова форма організації виховання у школі одержала назву колективної. **Колектив** (від лат. *collectivus* – збірний) – це група людей, об'єднаних спільною метою і соціально значимою спільною діяльністю. Спільна діяльність є формою задоволення різних потреб людини. Так, у соціальній сфері зародились общини, громади, сходи, козацькі круги, сім'я; виробничо-економічній – артілі, бригади, трудові об'єднання, кооперативи; суспільно-політичній – гуртки, союзи, фонди, партії, громадські організації; клуби, гуртки за інтересами, товариства, команди, ансамблі; релігійній; монастирські братії, приходи, собори тощо.

Більшість людей входить до тих чи інших об'єднань, які є фактично колективами. У цьому розумінні колектив є явищем нормального людського співіснування, формою ділової і товариської взаємодії, досягненням людської цивілізації. *Колективність* – якість людини, яка проявляється в здатності до взаєморозуміння, взаємодії, прояві

Тема 6. Теорія виховання

солідарності, взаємодопомоги, відповідальності. Світове розуміння колективності – загальнолюдська солідарність.

Довгі роки державна доктрина Радянського Союзу стверджувала пріоритет колективно-суспільного над індивідуальним. Відповідно до відомої тези К. Маркса, Ф. Енгельса «...лише в колективі індивід одержує засоби, які дають йому можливість всебічно розвивати свої задатки, і, отже, тільки в колективі можлива особиста свобода» ставилося завдання виховувати людей у дусі колективізму, рішуче переробляти їх. *Колективізм* – принцип комуністичної моралі, який передбачає товариську співпрацю, взаємну підтримку і допомогу людей, що ґрунтується на свідомому підкоренні особистих інтересів громадським. Виховання в дусі колективізму стало провідним принципом педагогіки, формування колективу – головною метою виховної роботи, а сам колектив – основним засобом і формою досягнення цієї мети.

За багато десятиліть колективістичного виховання наша школа мало досягла у формуванні людини нового типу. Гіпертрофічний підхід до колективу, загальних дій, заходів не передбачав створення умов для прояву й утвердження в діяльності кожного індивіда. Тому спроби переробити індивідуальну природу людини виявилися прямолінійними і спрощеними.

Осмислення минулого свідчить, що у вихованні не можна допускати крайнощів: культивувати лише колективізм чи, навпаки, лише розвиток індивідуальності на шкоду колективістичним якостям особистості. Сучасній уяві про виховання найбільшою мірою відповідає гармонія особистого і колективного. Пригадаємо, що слово «технологія» (від гр. *techné* – мистецтво, майстерність; *logos* – наука) означає систему запропонованих наукою засобів, способів і алгоритмів, застосування яких гарантує наперед визначені результати діяльності.

Тема 6. Теорія виховання

Термін «технологія» у педагогіку ввів А. С. Макаренко. Він і вважав, що справжній розвиток педагогічної науки пов'язаний із її здатністю «проекувати особистість», тобто чітко передбачати ті якості і властивості, які мають сформуватися у процесі виховання. Визначеність цілі дає можливість перейти до чіткої технології виховання.

«Я під цілями виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру. Я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої необхідно прагнути» (А.С. Макаренко).

Технологія виховання – це строго обґрунтована система педагогічних засобів, форм, методів, їх етапність, націленість на вирішення конкретного виховного завдання. Кожне завдання має адекватну технологію виховання. Зміна завдання веде до зміни технології.

Педагогічна технологія, як і будь-яка інша, є концентрованим виразом досягнутого рівня діяльності («колективної майстерності»). Останній виникає на основі індивідуальної майстерності. Сучасна педагогічна теорія «дозріла» для технологічного підходу у вихованні, визнає його раціоналізм і доцільність, проте до розробки технології виховання, спираючись на яку кожен педагог зміг би сформувати ідеальну особистість, їй ще далеко.

Проблема не тільки в тому, що більшість педагогів ще не відійшла від інтуїтивного вирішення виховних завдань, а й у складності процесу виховання. На відміну від виробничих процесів, які мають послідовні операції, у виховному процесі якості особистості формуються не послідовно, а комплексно. Не можна сформувати особистість зусиллями різних вихователів, які володіють окремими «технологічними операціями». Особистість може створити тільки особистість. Тому вихователь, спираючись на загальну технологію, повинен вести виховний процес з

Тема 6. Теорія виховання

початку і до кінця. Звісно, при цьому він завжди буде проявляти індивідуальну майстерність.

Що дає сучасній практиці виховання педагогічна технологія? Контекст «виховне завдання – технологія виховання» зводить до мінімуму педагогічні експромти у практичній діяльності і переводить останню на шлях попереднього проектування виховного процесу. Замість окремих «виховних заходів» технологія виховання пропонує проект виховного процесу, який визначає зміст і відповідні види діяльності кожного вихованця.

Ієрархія цілей (визначення трьох рівнів цілепокладання: стратегічного – на рівні замовлення суспільства, етапного – на рівні етапів навчання, оперативного – на рівні конкретних виховних завдань) дозволяє досягнути гармонійної взаємодії всіх компонентів виховної системи по горизонталі (у межах одного періоду навчання – навчального року, півріччя, семестру, чверті) і вертикалі (на весь період навчання у школі). Позбавитися формалізму. *Формалізм у вихованні* означає неухажне, шаблонне ставлення до вихованця чи колективу, а значить однобічність і неадекватність виховних впливів.

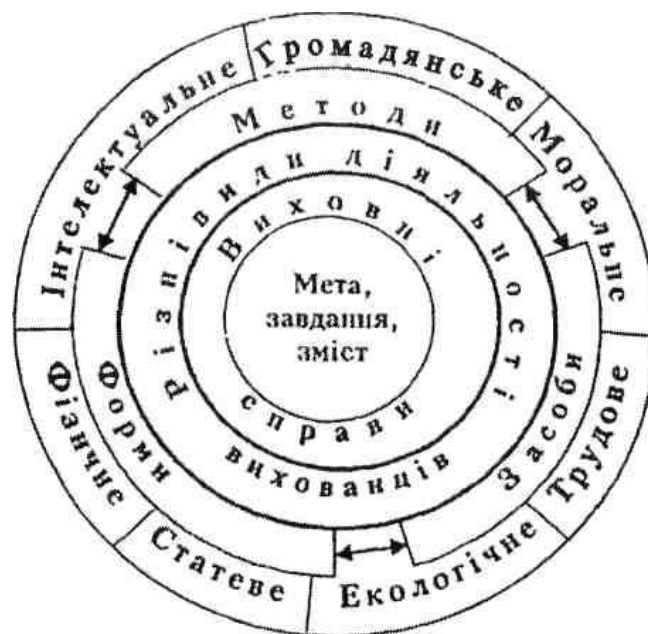
Типовими проявами формалізму у вихованні є розрізнений підхід до планування, проведення ізольованих «виховних заходів», оцінки виховної роботи; показний характер виховної роботи, що суперечить розвитку вихованця і колективу; незавершеність, неповнота виховних впливів, коли вихованець розглядається як об'єкт впливу тощо; однобічність трактування того чи іншого впливу. Так, бесіда, доручення часто розглядаються як метод лише морального чи естетичного виховання, хоча насправді вони вирішують різні завдання виховання.

У практичній технології ідея цілісності виховного процесу реалізується шляхом *комплексного підходу* (рис. 6.6.1). *Комплексність* – це

Тема 6. Теорія виховання

єдність цілей, завдань, змісту, методів і форм виховання. Комплексний підхід до виховання виконує одночасно декілька *функцій*: 1) орієнтує побудову системи виховання на цілісну особистість, а не на окремі її якості; 2) сприяє всебічному розвитку особистості, який є результатом комплексного вирішення виховних завдань; 3) сприяє гармонійному розвитку особистості шляхом здійснення єдності і взаємозв'язку всіх напрямів сучасного виховання, їх певного співвідношення і супідрядності; 4) сприяє ефективності виховання: одночасне вирішення не однієї, а декількох виховних завдань, природно, піднімає його результативність.

Рис. 6.6.1 – Технологія комплексного підходу до виховання

Між виховними впливами існують десятки, сотні, тисячі залежностей і обумовленостей. Ефективність виховання врешті-решт визначається тим, що ці залежності й обумовленості враховуються, точніше, здійснюються на практиці

Сучасні технології виховання реалізують основні функції комплексного підходу шляхом:

- впливу на свідомість, почуття і поведінку вихованців;

Тема 6. Теорія виховання

- органічного поєднання виховання (зовнішнього педагогічного впливу) і самовиховання особистості;

- єдності та координації виховних зусиль усіх соціальних інститутів і об'єднань, які займаються вихованням: сім'ї, школи, колективів і груп, засобів масової інформації, літератури, мистецтва, органів правопорядку та ін.;

- використання системи конкретних виховних справ, які формують провідні компетентності школяра;

- системного підходу до процесу виховання – послідовності і супідрядності всіх компонентів виховання, їх взаємозв'язків і взаємовпливу;

- урахування зовнішніх і внутрішніх факторів, які сприяють чи перешкоджають одержанню найоптимальніших результатів виховної роботи. У виховному процесі, що протікає у формі взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, у ролі таких *причин (факторів)* виступають:

а) уже сформований суб'єктний досвід школяра, який може сприяти розвитку запланованих якостей або (за певних умов) перешкоджати йому;

б) умови життя, які спричиняють становлення певного способу життя у межах різних регіонів: національні особливості (національна психологія, характер, свідомість, світогляд) найближчого оточення вихованця; традиції, звичаї, обряди; особливості географічного і природного середовища;

в) засоби масової інформації і пропаганди;

г) рівень розвитку й умови життя колективу, які безпосередньо впливають на особистість школяра (виховна система, що склалася у ньому, громадська думка, ціннісні орієнтації, моральні норми, психологічний клімат);

Тема 6. Теорія виховання

д) норми взаємин, що склалися у первинних колективах, позиція учня у системі колективних відносин;

є) індивідуальні особливості вихованця.

6.7. Діагностика і вимірювання вихованості

Під **вихованістю** у педагогіці розуміють комплексну властивість особистості, яка характеризується наявністю і ступенем сформованості соціально цінних якостей і властивостей, що відображають усебічність її розвитку.

Діагностування вихованості – це розпізнання і вивчення істотних ознак вихованості, їх комбінацій, форм вираження як реалізованих цілей виховання. Діагноз встановлюється тоді, коли педагог ще не володіє повною інформацією про вихованість учня, а робить висновок на основі її суттєвих проявів з метою встановлення причин, що перешкоджають досягненню бажаного ступеня розвитку якостей і властивостей особистості; визначення факторів, які сприяють успішній реалізації цілей виховання.

Діагностика спрямована на вивчення учнів, які удосконалюють своє самостановлення, і педагогів, що організують пізнавальну, трудову, художньо-естетичну та ін. діяльність вихованців, створюють умови для зміни позиції особистості у системі відносин, її всебічного формування.

Знання вихованця повинно прийти до вихователя не у процесі байдужого його вивчення, а лише в процесі спільної з ним роботи і найактивнішої йому допомоги...(А. С. Макаренко).

Отже, поняття «*діагностика виховання*» ширше, ніж поняття «*вимірювання виховання*». Вимірювання проводиться з метою констатації стану вихованості. У діагностиці ж оцінка вихованості є причиною більш глибокого вивчення протікання виховного процесу, *визначення шляхів його*

Тема 6. Теорія виховання

удосконалення на основі знання про способи й умови взаємодії його компонентів.

Другою важливою особливістю діагностики є *прогностичний характер її висновків*. Прогноз потрібний для того, щоб внести необхідні корекції розвитку школяра: підсилити бажані і нейтралізувати небажані тенденції. У цьому розумінні діагностика є основою індивідуального підходу до вихованця. Проте, оскільки розрив між метою і досягнутими результатами спостерігається постійно, завдання діагностики вихованості актуальне для всіх вихованців. Ступінь вихованості колективу визначається на підставі своєрідного поєднання вихованості всіх його членів.

Третьою особливістю діагностики вихованості є те, що *перевага в ній надається методам, які сприяють виявленню цілісної позиції особистості школяра*. Вимірювання ж базується на узагальненні оцінок окремих актів поведінки вихованця. Будучи спрямованою на потреби організації виховного процесу, діагностика передбачає згорнуті рішення педагога і тому надає перевагу інтегративній діагностичній інформації. А це передбачає й інтегральну оцінку ступеня сформованості позиції особистості, а також її окремих позицій. Необхідно звернути увагу на критерії вихованості

Критерій (від гр. *kriterion*) – ознака, на основі якої здійснюється оцінка, мірило. *Критерії вихованості* – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різних якостей особистості (колективу).

Критерії вихованості умовно поділяють на «тверді» і «м'які». До «*твердих*» критеріїв належать важливі статистичні дані, які в комплексі характеризують загальний стан вихованості молоді: кількість правопорушень і тенденції їх зміни; кількість молодих людей, які відбувають покарання за скоєні злочини; кількість розлучень і сімей, які

Тема 6. Теорія виховання

розпалися; темпи поширення пияцтва, наркоманії, куріння, проституції серед молоді та багато інших показників. У педагогіці ці критерії використовуються порівняно мало; упродовж десятиліть не прийнято було говорити про проблеми, які виявляються при використанні цих критеріїв.

Для характеристики шкільного виховання застосовуються «м'які» критерії, що допомагають педагогам одержати загальне уявлення про хід і результати виховного процесу.

У психолого-педагогічній літературі є чимало методик і програм діагностики вихованості, які звертаються до різних критеріїв. За спрямованістю, способом і місцем застосування критерії вихованості умовно поділяють на дві *групи*: 1) пов'язані з проявом результатів виховання у зовнішній формі – судженнях, оцінках, вчинках, діях особистості (провідні якості особистості, основні відношення особистості, віддалений результат виховання, суспільна спрямованість, поведінка у проблемній ситуації та ін.) і 2) пов'язані з явищами, прихованими від очей вихователя – мотивами, переконаннями, планами, орієнтаціями.

Більшість з наявних методик і програм вивчення вихованості школяра громіздкі, недостатньо враховують реальні можливості класного керівника, фактор його часу. Педагог реально може здійснити обґрунтування мінімуму найбільш типових ознак, які характеризують вихованість учнів.

Як визначити цей мінімум? Пригадаємо, що особистість характеризується таким рівнем психічного розвитку, який дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою і діяльністю (С. Л. Рубінштейн). Отже, вихованість особистості характеризується не сукупністю окремих якостей, а їх певною ієрархією, змодельованою відносно вектора «мотив – ціль»: мотиви діяльності «цементують» загальну спрямованість особистості на суб'єктивну мету діяльності; осмислена мета виконує роль

Тема 6. Теорія виховання

орієнтира у побудові програми дій; програма визначає модель діяльності, її етапи, засоби і способи вирішення тих чи інших завдань; ефективне виконання діяльності передбачає самоконтроль, самооцінку, корекцію, визначення цілі вищого рівня тощо.

Критеріями вихованості виступають такі *інтегральні прояви особистості*, як система цінностей (смислів), здатність включитися у відповідний вид діяльності, проявити цілеспрямованість, осмисленість, самостійність, творчу активність, відповідальність.

Кожен з визначених критеріїв тісно пов'язаний із суб'єктивною позицією особистості, її цілеспрямованою активністю. Тому визначені компоненти взаємодіють, утворюють цілісність.

У визначенні показників і ознак вихованості учня вихідними є: з одного боку, інтегральні прояви особистості, їх структура, з іншого – їх динаміка – «зона найближчого розвитку».

Оскільки суб'єктом діяльності вихованець стає в міру того, як розвиваються мотиви, цілі, здатність свідомо і самостійно будувати і творчо реалізувати програму дій, здійснювати самоконтроль, самооцінку, корекцію діяльності, суттєвою ознакою його вихованості є ступінь співвідношення регуляції і саморегуляції. Саме це співвідношення показує, які мотиви є домінуючими, як конкретизуються суб'єктивні цілі, як поєднуються знання, уміння, переконання, дії.

Таким чином, вихованість особистості учня є цілісним утворенням, яке має високий рівень сформованості змістового, структурного і динамічного компоненту.

«Ключем» для практичного визначення ступеня сформованості цих компонентів є диференційовані описи – ознаки різних рівнів вихованості.

Тема 6. Теорія виховання

I. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Що таке діагностування вихованості? Із перерахованих альтернатив оберіть правильну, обґрунтовуючи помилковість інших.

а) діагностування вихованості – це контроль за поведінкою й оцінка якостей школярів

б) діагностування вихованості включає вивчення, накопичення інформації, аналіз, виявлення ступеня вихованості, прогнозування результатів

в) діагностування вихованості – це розпізнання і вивчення істотних ознак вихованості як реалізованих завдань виховання

г) діагностування вихованості – це правильне (за встановленими критеріями) оцінювання сформованих якостей особистості

д) діагностування вихованості полягає в установах особистого рейтингу кожного вихованця.

2. Діагностування вихованості спрямоване на:

а) визначення потенціальних можливостей вихованців

б) формування у вихованців соціально цінних якостей

в) усебічний розвиток особистості

г) дотримання класним керівником логіки виховного процесу

д) збагачення позитивного досвіду особистості у процесі взаємодії з вихователем.

3. Із перерахованих показників вихованості виділіть ті, які характеризують інтегральні критерії вихованості особистості:

1) цілеспрямованість, 2) знання моральних норм, 3) участь у трудовій діяльності, 4) активне включення у діяльність, 5) чесність, 6) осмисленість своїх дій, 7) регулярне виконання домашніх завдань, 8) надання допомоги іншим, 9) самостійне виконання дій, 10) відповідальність за свою поведінку, 11) поважне ставлення до інтересів колективу, 12) система цінностей, 13) образа товаришів, 14) корекція власних дій, 15) неохоче виконання доручення, 16) творча праця, 17) відгук на прохання товаришів.

4. Вкажіть, під якими номерами перераховані методи діагностики вихованості?

1) спостереження, 2) самооцінка, 3) розповідь, 4) виховуюча ситуація, 5) експериментальна справа, 6) бесіда, 8) експериментальна ситуація, 9) заохочення, 10) рейтинг, 11) навіювання, 12) тестування, 13) приклад, 14) тренування, 15) метод незалежних характеристик, 16) прямі питання, 17) дискусії, 18) анкетування.

5. Визначте ступінь вихованості учня на основі групи ознак:

а) активно включається в історико-патріотичну роботу

Тема 6. Теорія виховання

- б) упродовж чотирьох років вивчає історичні пам'ятки
- в) до його плану входить і вивчення козацького руху
- г) самостійно підготував експозицію до шкільного музею
- д) доповнив раніше написану історію родоводу новими фактами
- е) завжди бере участь у трудових справах, які організуються у школі
- ж) добросовісно виконує трудові завдання
- з) працює самостійно
- и) зацікавлений у результатах праці
- к) ініціатив не проявляє
- л) поліпшує свою працю, якщо цього вимагають дорослі
- м) бере участь у пізнавальній діяльності лише під контролем
- н) інколи замість виконання домашніх завдань займається улюбленими справами
- о) вважає, що без освіти можна прожити
- п) не вміє організувати свою навчальну діяльність
- р) разом з друзями пропустив уроки без поважних причин

II. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь.

1. Принцип гуманізації виховання передбачає:
  - а) повагу прав і свобод особистості
  - б) повну свободу дій вихованця
  - в) виховання в дусі християнської моралі
  - г) відродження гуманізму
2. Що необхідно для того, щоб обрати оптимальні методи виховання?
  - а) встановити, який метод дозволяє швидше інших досягти наміченої мети
  - б) з'ясувати суть кожного методу й обрати з великої кількості методів ті, які відповідають поставленим вимогам
  - в) проаналізувати ситуацію і дібрати відповідний метод
  - г) перевірити кожний метод на придатність у конкретних умовах
3. Яке із тверджень не є закономірністю процесу виховання?
  - а) взаємозалежність процесів виховання і розвитку
  - б) зв'язок виховання з життям
  - в) визначальна роль діяльності і спілкування у вихованні
  - г) взаємозв'язок вихователя і вихованців у вихованні

Тема 6. Теорія виховання

4. Методи виховання – це:

- а) шляхи досягнення поставленої мети*
- б) сукупність прийомів впливу вихователя на вихованця*
- в) способи впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку учнів з метою вироблення у них запланованих якостей*
- г) спосіб спільної діяльності вихователя і вихованців з метою розвитку розумових здібностей особистості*

5. Визначте вимоги принципу зв'язку виховання із життям:

- а) принцип потребує обов'язкової участі всіх учнів у посильній виробничій праці*
- б) принцип потребує поєднання виховання з практичною діяльністю людей*
- в) принцип потребує розв'язання всіх виховних завдань з опорою на реальне життя, трудову діяльність людей, розумно організовану і посильну участь вихованців у трудовій діяльності*
- г) принцип потребує у вихованні йти від життя, його проблем*

6. Які методи належать до групи методів формування свідомості?

- а) бесіда, приклад, створення виховних ситуацій, вправи, привчання.*
- б) приклад, бесіда, лекція, диспут, дискусія, навіювання, переконання, розповідь.*
- в) розповідь, заохочення, покарання, привчання, змагання.*
- г) доручення, заохочення, гра, приклад, виховуючі ситуації.*

7. Що є рушійною силою процесу виховання?

- а) мета виховання*
- б) сукупність суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню процесу виховання до нових цілей*
- в) протиріччя між «батьками і дітьми» із-за різних поглядів на життя*
- г) протиріччя між методами роботи вчителів і потребами учнів*

8. Який принцип виховання передбачає подолання авторитарного стилю виховання; забезпечення співробітництва вихователів і вихованців; урахування думки колективу в цілому і кожної особистості зокрема; формування колективу на засадах волі і прагнень його членів?

- а) принцип єдності виховання і життєдіяльності*
- б) принцип демократизації виховання*
- в) принцип гуманізації виховання*
- г) принцип виховання в колективі і через колектив*

Тема 6. Теорія виховання

Рекомендована література

1. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : Наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех; Ін-т змісту і методів навчання. — К., 1998. — 204 с.
2. Волкова Н. П. Педагогіка : Навч. посібник. Дopusчено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с. — (Альма-матер). — С. 89—165, 215—220.
3. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Дopusчено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — С. 256—415.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : Практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 429 с. — (Навчально-методичний комплекс з педагогіки) — С. 46—51.
5. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — С. 66—73, 204—220.
6. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання) : Навчальний посібник. Реком. МОН молодьспорт України / С. Г. Мельничук. — К. : Слово, 2012. — С. 8—38, 217—230, 307—319.
7. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. — видан. 5-е допов. і перероблене. — К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2009. — С. 52 —112, 378 —501.
8. Нісімчук А. Педагогіка : Підручник / А. Нісімчук. — К. : Атіка, 2007. — С. 67 —88.
9. Освітні технології : навчально-методичний посібник / О.М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти. — К. : А.С.К., 2001. — 256 с.
10. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посібник / С.С. Пальчевський. — К. : Каравела, 2012. — 496 с. — С. 345—448.
11. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. зб. Міносвіти України. — 1996. — № 13. — С. 2—15.
12. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / затверджена наказом МОНУ від 16. 06. 2015 № 641. — К., 2015. — 10 с.
13. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ ст. // Освіта України. — 2002. — 23 квітня. — 43 с.
14. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. — 2005. — № 4 (5). — С. 6—30.
15. Андрусенко Н. Будь сином не тільки батька твого – будь сином народу твого. Тиждень патріотичного виховання / Н. Андрусенко,

Тема 6. Теорія виховання

Г. Джемугла, О. Бахтіна // Учитель початкової школи. — 2015. — №4. — С.47-50.

16. Багацький В. В. Організація громадянського виховання школярів / В. В. Багацький // Виховна робота в школі. — 2015. — №11. — С.9—17.

17. Болонський процес // Осв. України. — 2004. — 10 серпня. — С. 234.

18. Большакова Н. О. Проектування системи національно-патріотичного виховання в школі / Н. О. Большакова // Виховна робота в школі. — 2015. — №12. — С.18—26.

19. Бондаревская Е. В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания / Е.В.Бондаревская // Педагогика. — 2001. — № 1. — С.8—16.

20. Галкіна Л. Емоції як метод виховання: емоційна драматургія уроку музичного мистецтва як основа педагогічної технології / Л. Галкіна // Шкільний світ. — 2015. — №3. — Вкладка, С.1—4.

21. Джемугла Г. Маленькі секрети великого виховання / Г. Джемугла // Учитель початкової школи. — 2015. — №10. — С.40—42.

22. Киричук О. Принципи розбудови інноваційної педагогічної системи освітнього закладу / О.Киричук // Рідна школа. — 2000. - № 10.

23. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. — 2004. — 10 серпня. — С. 234.

24. Журба К. Теоретичні основи національно-патріотичного виховання школярів [Електронний ресурс] / К. Журба, О. Докукіна // Гірська школа Українських Карпат. — 2013. — № 8—9. — С. 235—239. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuc_2013_8-9_66.

ТЕМА 7. УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

7.1. Поняття про управління, менеджмент, внутрішньошкільне управління, педагогічний менеджмент

7.2. Державне управління системою загальної середньої освіти

7.3. Внутрішньошкільне управління

7.4. Школа як педагогічна система й об'єкт контролю та управління

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Наукові засади внутрішкільного управління.

Принципи управління освітою. Органи освіти, їх функції і структура. Керівництво навчально-виховною роботою в освітньому закладі І-ІІІ

Тема 7. Управління освітою

ступеня. Планування роботи. Особливості внутрішнього та зовнішнього контролю.

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

7.1. Поняття про управління, менеджмент, внутрішньошкільне управління, педагогічний менеджмент

Поняття «**управління**» міцно ввійшло у вжиток багатьох галузей знань. Так, існує управління біохімічними процесами в живих організмах, управління технічними пристроями, машинами, управління соціальними процесами. Його суть визначається як «елемент, функція організмів, систем різної природи (біологічних, соціальних, технічних), які забезпечують збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізацію їхніх програм».

Спільним для управління взагалі, як стверджує кібернетика, є те, що воно властиве лише системним об'єктам: метою управління є впорядкування системи; перебудова системи здійснюється шляхом переробки інформації, встановлення зворотного зв'язку; кожна самоуправляюча система поділяється на дві підсистеми: управляючу і підсистему, що управляється.

Управління освітою належить до соціального управління, що регулює економічну, соціально-політичну та духовну сфери життя суспільства. Управління освітою, зокрема, відповідає за духовну сферу.

Управління як теорія зародилось на початку ХХ століття. Основоположниками першої школи «наукового управління» були американський інженер Ф. Тейлор і французький менеджер А. Файоль. Перший з них вирішив завдання удосконалення управління підприємством шляхами економного використання праці і засобів виробництва, регламентації використання інструментів і матеріалів, стандартизації робочих операцій, точного обліку робочого часу і цим довів, що управляти

Тема 7. Управління освітою

можна «науково». У 1911 році Ф. Тейлор опублікував свою книгу «Принцип наукового управління», яка традиційно вважається початком визнання управління наукою.

А. Файоль виділив п'ять функцій управління. За його словами, «управляти означає передбачати і планувати, організовувати, розпоряджатися, координувати і контролювати». Він розробив «принципи управління», що визнається першим самостійним результатом «науки адміністрування» в її тепер вже класичному варіанті, зорієнтованому насамперед на побудову «формальних» організаційних структур і систем.

Наступний етап розвитку управлінської думки пов'язаний із зародженням у 30-ті рр. ХХ століття школи «людських відносин». Представники цієї теорії вивчали соціально-психологічні проблеми поведінки людини у трудовій діяльності і наголошували на необхідності враховувати людський фактор виробництва.

Галузь людського знання, яка допомагає здійснити функцію, вид діяльності з керівництва людьми в найрізноманітніших організаціях, одержала назву «менеджмент». Термін *менеджмент* (анг. *management* – управління) у вузькому розумінні означає уміння досягати поставлених цілей, використовуючи працю, інтелект, мотиви поведінки інших людей; у широкому – те саме, що й управління: функцію, вид діяльності з керівництва людьми в різних організаціях. Водночас у трактуванні і застосуванні цих понять є і відмінності. Термін «менеджмент» застосовний до різних типів організацій, але якщо йдеться про державні органи будь-якого рівня, то більш правильним буде використання терміна «*державне управління*» (англ. *public administration*). Він здебільшого вживається для позначення особистості «менеджера» – людини, суб'єкта управління, що діє в певній організації; у більш загальному розумінні використовується термін «*адміністрація*», який в основному відбиває безособову систему

Тема 7. Управління освітою

управління. Крім того, «менеджер» – це професійний керівник, представник.

Головні причини того, що відбувається всередині організації, необхідно шукати поза нею. Представники теорії «соціальних систем» акцентують увагу на необхідності розглядати кожну організацію як *соціальну систему*, аналізувати її в цілому, опиратися на положення теорії «людських відносин».

У 80-ті рр. ХХ ст. було відкрито значення «*організаційної культури*» як могутнього інструмента управління. Сьогодні багато теоретиків менеджменту ставлять культуру по силі впливу на людей урівень з організацією як управлінським інструментом. Адже головний потенціал і водночас головна небезпека для прогресивних змін міститься у людині, її свідомості, культурі, культурних стереотипах поведінки в організаціях.

Для 90-х рр. ХХ століття були характерні три *тенденції*. *Перша* пов'язана з досягненням високої продуктивності праці та її якості шляхом синтезу діяльності людей і використання технологічних факторів виробництва; *друга* – підсилення уваги не лише до організаційної культури, а й до різних форм демократизації управління, участі рядових працівників у здійсненні управлінських функцій. В Європі, Японії, США загально визнано, що майбутнє – за демократизованими формами управління. *Третя* тенденція – підсилення міжнародного характеру управління.

Таким чином, управління, менеджмент – це міждисциплінарна галузь знань, яка поєднує в собі науку, досвід, управлінське мистецтво. Еволюція управління в ХХ столітті полягає у використанні досягнень багатьох наук для вирішення головної проблеми – як одержати бажані результати на основі погоджених дій багатьох людей.

Теорія управління освітою розроблялася ученими різних країн.

Тема 7. Управління освітою

Термін «управління» увійшов до освітянської галузі у другій половині 70-х рр. ХХ ст., замінивши термін «керівництво». У цей період під впливом ідей теорії соціального управління (праці В. Г. Афанасьєва, Д.М. Гвішіані та інших) розпочинається поступовіш перехід від традиційного школознавства до розробки основ *внутрішньошкільного управління*.

Традиційне уявлення про керівництво школою розкривалося в таких *характеристиках*, як цілеспрямований вплив «зверху» суб'єкта на об'єкт керівництва; вплив керуючої підсистеми на керовану з метою переведу останньої у якісно новий стан; впровадження елементів наукової організації педагогічної праці та ін.

Філософські, соціологічні і педагогічні погляди вчених на суть управління, що склалися в цих галузях науки до початку 90-х рр. ХХ ст., відповідали політичним і соціально-економічним умовам розвитку суспільства, характеру командно-адміністративної управлінської системи, яка розглядала об'єкт управління без урахування того, що ним є людина, головна діюча особа життєдіяльності суспільства.

Сьогодні погляди учених на поняття «внутрішньошкільне управління» і розкриття його сутності базуються на іншій методологічній основі. Для сучасної теорії і практики управління, в тому числі соціально-педагогічними системами, пріоритетними є *системний, особистісний, діалогічний підходи*. Це орієнтує на урахування в управлінні тенденцій розвитку освіти; впливу зовнішнього середовища на процеси, що управляються; моделювання цілісних педагогічних й управлінських структур, які синтезують стихійне й організоване начало; використання діалогічних форм взаємодії тощо. Найголовнішим є забезпечення відповідності управляючої підсистеми і підсистеми, що управляється,

Тема 7. Управління освітою

оскільки лише за умови такої відповідності можливий динамічний розвиток навчально-виховного процесу згідно з метою школи.

Внутрішньошкільне управління – це діяльність управляючої підсистеми, спрямована на реалізацію мети школи шляхом створення умов (прогностичних, педагогічних, психологічних, кадрових, організаційних, матеріально-фінансових та інших), необхідних для належного розвитку педагогічного процесу.

Таким чином, сьогодні на зміну філософії «впливу» в управлінні школою йде *філософія створення умов для взаємодії, співробітництва, партнерства*. Теорія управління школою доповнюється теорією внутрішньошкільного менеджменту, яка має особистісну спрямованість. Це суттєво змінює *стиль взаємин* у вертикальному розподілі праці:

- дозволяє створити атмосферу поваги, довіри й успіху кожного члена шкільного колективу; перейти на професійний стиль співробітництва, в процесі якого враховуються індивідуальні особливості кожного педагога, здійснюється особистісно орієнтований підхід до його діяльності;

- створити умови розвитку кожної особистості на основі мотиваційних орієнтацій;

- сприяє формуванню внутрішньої культури, створенню психолого-педагогічного комфорту для всіх учасників педагогічного процесу.

Осмислення ідей менеджменту, їх перенесення до сфери внутрішньошкільного управління відкрили простір для розробки самостійного специфічного відгалуження управління – *педагогічного менеджменту*.

Тема 7. Управління освітою

7.2. Державне управління системою загальної середньої освіти

Державна політика в галузі загальної середньої освіти зафіксована у законі України «Про освіту» (1991 р.), зміненому і доповненому в 1996 році, Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.).

Організаційно-управлінським проектом державної політики в галузі освіти є «Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті» (2002 р.). Зміст доктрини визначається як загальними принципами державної політики в галузі освіти, так і об'єктивними даними проведеного аналізу стану, тенденцій і перспектив розвитку освіти.

Принципи освіти України. Державний характер управління системою загальної середньої освіти закріплений у такій системі *принципів*:

- доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти;
- обов'язковість повної загальної середньої освіти;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей;
- органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- гнучкість і прогностичність системи освіти;

Тема 7. Управління освітою

- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і різноманітність освіти;
- поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті.

Ці принципи визначають основні напрями, пріоритети освітньої політики, а отже, і характер освіти та освітніх закладів у країні.

Державні органи управління системою загальної середньої освіти. Для послідовного проведення державної політики в сфері загальної середньої освіти в Україні створені відповідні державні органи управління: Міністерство освіти і науки, Міністерства і відомства, яким підпорядковані заклади загальної середньої освіти, управління освіти обласних державних адміністрацій, відділи (управління) освіти районних (міських) державних адміністрацій. (див. Закон України «Про освіту», ст. 6.) (рис. 7.2.1)

Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі загальної середньої освіти є Міністерство освіти і науки України.

Міністерство освіти і науки реалізує державну політику в сфері загальної середньої освіти; здійснює в межах своїх повноважень нормативно-правове регулювання відносин у системі загальної середньої освіти; визначає перспективи розвитку системи загальної середньої освіти; розробляє, впроваджує і контролює додержання Державного стандарту загальної середньої освіти; контролює діяльність органів управління освітою та навчальних закладів системи загальної середньої освіти; організовує нормативне, програмне, науково-методичне та інформаційне забезпечення системи загальної середньої освіти; визначає порядок атестації педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів; організовує підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, приймає рішення щодо організації інноваційної діяльності, координує та контролює її проведення; забезпечує підготовку і видання

Тема 7. Управління освітою

підручників, посібників, методичної літератури, схвалює їх видання; затверджує типові переліки обов'язкового навчального та іншого обладнання, навчально-методичних та навчально-наочних посібників, підручників; виконує інші функції.

Рис.7.2.1 – Система органів державного управління загальною середньою освітою

Місцеві органи виконавчої влади (управління освіти при обласних державних адміністраціях, відділи освіти при районних (міських) виконавчих комітетах) та органи місцевого самоврядування в галузі загальної середньої освіти забезпечують реалізацію державної політики у

Тема 7. Управління освітою

сфері загальної середньої освіти на відповідній території; контролюють додержання вимог законів та інших нормативно-правових актів у галузі освіти, обов'язкове виконання Державного стандарту загальної середньої освіти всіма навчальними закладами системи загальної середньої освіти, розташованими на їх території; беруть участь у розробленні та реалізації варіативної складової змісту загальної середньої освіти; створюють умови для одержання громадянами повної загальної середньої освіти; організовують нормативне, програмне, матеріальне, науково-методичне забезпечення, перепідготовку, підвищення кваліфікації, атестацію педагогічних працівників; проводять атестацію навчальних закладів системи загальної середньої освіти, розташованих на їх територіях, оприлюднюють результати атестації; сприяють проведенню інноваційної діяльності в системі загальної середньої освіти; здійснюють інші повноваження (див. Закон України «Про загальну середню освіту»).

Для сучасного стану системи управління освітою характерний процес *децентралізації*, тобто передача ряду функцій і повноважень від вищих органів управління нижчим. Державні органи розробляють найбільш загальні стратегічні плани, а обласні й районні (міські) органи спрямовують зусилля на вирішення конкретних, фінансових, кадрових, матеріальних, організаційних проблем.

Друга характерна особливість – перехід від державного до *державно-громадського управління освітою*. Органами громадського самоврядування загальноосвітнього навчального закладу є загальні збори (конференція) колективу; рада загальноосвітнього навчального закладу; районна (міська), обласна конференції працівників освіти; районна (міська) рада з питань народної освіти; всеукраїнський з'їзд працівників освіти.

Головна мета державно-громадського управління – поєднати зусилля держави і суспільства у вирішенні проблем формування державної

Тема 7. Управління освітою

політики в галузі освіти, питань навчально-виховної, методичної, економічної, фінансово-господарської діяльності закладів освіти.

Важливим показником підсилення суспільного характеру управління освітою є *роздержавлення системи освіти*. Поряд з державними в Україні функціонують недержавні загальноосвітні навчально-виховні заклади, створені на основі інтересів та бажань учнів і батьків, учителів і вихователів, запитів регіональних, національних, професійних, конфесіональних об'єднань і груп.

Управління такими закладами здійснює безпосередньо його засновник або за його дорученням опікунською радою, сформованою засновником. Недержавний загальноосвітній заклад має свій Статут, у якому визначені права опікунської ради, структура управління тощо.

Загальноосвітній навчальний заклад. Загальноосвітнім навчальним закладом є навчальний заклад, що забезпечує реалізацію права громадян на загальну середню освіту.

Загальноосвітній навчальний заклад реалізує положення Конституції України, Закону України «Про освіту», Закону України «Про загальну середню освіту», інших нормативно-правових актів у галузі освіти. Він задовольняє потреби громадян відповідної території у здобутті повної загальної середньої освіти; забезпечує єдність навчання і виховання; розробляє та реалізує варіативну складову змісту загальної середньої освіти; створює науково-методичну і матеріально-технічну базу для організації та здійснення навчально-виховного процесу; забезпечує відповідність рівня загальної середньої освіти Державному стандарту базової і повної загальної середньої освіти; здійснює інші повноваження.

Типи загальноосвітніх навчальних закладів. Відповідно до освітнього рівня, який забезпечується загальноосвітнім навчальним закладом (початкова загальна освіта, базова загальна середня освіта, повна загальна

Тема 7. Управління освітою

середня освіта) існують різні типи загальноосвітніх навчальних закладів I, II, III ступенів:

- *середня загальноосвітня школа* – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів (I ступінь – початкова школа, II ступінь – основна школа, III ступінь – старша школа, як правило, з профільним спрямуванням навчання);

- *спеціалізована школа (школа-інтернат)* – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;

- *гімназія* – загальноосвітній навчальний заклад II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;

- *ліцей* – загальноосвітній навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням і допрофесійною підготовкою;

- *колегіум* – загальноосвітній навчальний заклад III ступеня філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілів;

- *загальноосвітня школа-інтернат* – навчальний заклад з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги;

- *спеціальна загальноосвітня школа (школа-інтернат)* – загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

- *загальноосвітня санаторна школа (школа-інтернат)* – загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;

- *школа соціальної реабілітації* – загальноосвітній навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (створюється окремо для хлопців і дівчат);

Тема 7. Управління освітою

- *вечірня (змінна) школа* – загальноосвітній навчальний заклад II-III ступенів для громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання.

Інші навчальні заклади системи загальної середньої освіти:

- *позашкільний навчально-виховний заклад* – навчальний заклад для виховання дітей та задоволення їх потреб у додатковій освіті за інтересами (науковими, технічними, художньо-естетичними, спортивними тощо);

- *міжшкільний навчально-виробничий комбінат* – навчальний заклад для забезпечення потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці;

- *професійно-технічний навчальний заклад* – навчальний заклад для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній і повній загальній середній освіті;

- *вищий навчальний заклад* (університет, академія, інститут, коледж).

За організаційно-правовими формами загальноосвітні навчальні заклади можуть бути державної, комунальної та приватної форм власності.

Загальноосвітні програми. З прийняттям Закону «Про освіту (1991 р.) значну роль у системі освіти почали відігравати державні освітні стандарти. Вони визначили зміст освітніх програм, що реалізуються в освітніх закладах, почали регламентувати діяльність освітніх закладів, визначати загальні параметри системи освіти в цілому. Тому з 1991 року система загальної середньої освіти поповнилася ще одним компонентом – загальноосвітніми програмами, побудованими на основі Державного стандарту загальної середньої освіти.

Загальноосвітня програма будь-якого загальноосвітнього навчального закладу складається з двох частин. Перша частина *інваріантна*, формується на основі Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (понад 70% змісту програми). Це так званий обов'язковий

Тема 7. Управління освітою

мінімум змісту загальноосвітньої програми. Він встановлюється державним стандартом з відповідного предмета і є обов'язковим для всіх громадян України. Друга частина загальноосвітньої програми – *варіативна* складова змісту загальної середньої освіти. Вона розробляється, як ми вже означали, загальноосвітнім навчальним закладом і є обов'язковою для громадян відповідної території.

Всі програми загальноосвітніх навчальних закладів поділяються на *загальноосвітні і профільні*.

До *загальноосвітніх* належать такі програми: початкової загальної освіти (I-IV класи); базової загальної середньої освіти (V-IX класи); повної загальної середньої освіти (X-XI класи). Загальноосвітні програми спрямовані на формування загальної культури учнів, їх адаптацію до життя в суспільстві і створення основ для свідомого вибору професії

До *профільних* програм належать програми, що забезпечують профільну та початкову допрофесійну підготовку з одночасним завершенням здобуття повної загальної середньої освіти.

Для всіх перерахованих вище основних програм (і загальноосвітніх, і профільних) Державний стандарт визначає обов'язковий мінімум змісту освіти.

Додержання вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти є обов'язковим для загальноосвітніх навчальних закладів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності.

7.3. Внутрішньошкільне управління

Нагадаємо, що внутрішньошкільне управління є діяльністю управляючої підсистеми, яка спрямована на реалізацію мети школи шляхом створення умов, необхідних для ефективного розвитку

Тема 7. Управління освітою

педагогічного процесу. Управління навчальним закладом здійснює директор і його заступники. Їх функціональні обов'язки, порядок призначення чи обрання визначаються Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, Статутом загальноосвітньої школи чи іншого навчального закладу.

Функціональні обов'язки посадових осіб загальноосвітніх навчальних закладів. Директор загальноосвітнього навчального закладу виконує такі функціональні обов'язки: забезпечує реалізацію державної освітньої політики; представляє інтереси навчального закладу в державних і громадських органах; організовує навчально-виховний процес, здійснює контроль за його ходом і результатами, відповідає за якість і ефективність роботи педагогічного колективу; створює необхідні умови для організації позакласної та позашкільної роботи; створює умови для творчого зростання педагогічних працівників, пошуку та застосування ними ефективних форм і методів навчання та виховання; за погодженням з радою навчального закладу призначає і звільняє своїх заступників, педагогічних працівників; організовує в установленому порядку раціональне використання виділених навчальному закладу бюджетних асигнувань; несе відповідальність за свою діяльність перед учнями, батьками, педагогічними працівниками, та загальними зборами (конференцією), засновником, місцевими органами державної виконавчої влади.

Визначені функціональні обов'язки директора навчального закладу суттєво доповнюються у статуті закладу залежно від типу закладу, територіального розташування, складу учнів і особливостей педагогічного колективу, системи роботи з батьками і громадськістю, яка вже склалася, тощо.

Тема 7. Управління освітою

Керівництво окремими напрямками роботи в школі здійснюють *заступники директора*. Кількість заступників може бути різною і в основному залежить від числа учнів у школі. Для ефективної організації навчальної і виховної роботи необхідні *три заступники*: з навчально-виховної, виховної та наукової роботи.

Заступник директора з виховної роботи (організатор позакласної і позашкільної роботи) відповідає за організацію і якість позакласних і позашкільних заходів. Він планує, організовує і контролює проведення позакласних виховних справ у школі і за місцем проживання. Працює з класними керівниками над удосконаленням змісту, форм і методів позакласної виховної роботи, надає їм методичну допомогу. В коло обов'язків організатора позакласної і позашкільної виховної роботи входить налагодження зв'язків із закладами додаткової освіти – палацами і будинками дитячої творчості, станціями юних натуралістів, юних техніків, клубами та іншими дитячими об'єднаннями. Він надає допомогу і підтримку дитячим громадським організаціям, які діють відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини.

До обов'язків *заступника директора з навчально-виховної роботи* входить організація педагогічного процесу, виконання освітніх програм і Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, здійснення контролю за якістю знань учнів і їх поведінкою; регулювання навчального навантаження учителів і учнів, складання розкладу занять; керівництво методичною роботою в школі, впровадження педагогічних інновацій, стимулювання діяльності учителів у плані підвищення рівня педагогічної культури. Обов'язки заступників директора школи визначені у Статуті школи. В ньому обґрунтовується, в свою чергу, розподіл функціональних обов'язків між декількома заступниками з навчально-виховної роботи.

Тема 7. Управління освітою

У нових типах шкіл – гімназіях, ліцеях та інших за рішенням ради школи може бути введеною посада заступника директора школи з наукової роботи. У його обов'язки входить встановлення контактів з ученими, викладачами вузів, науковцями.

Загальні принципи управління загальноосвітніми навчальними закладами. Управлінська діяльність, як і навчальна, виховна, будь-яка інша діяльність, ґрунтується на дотриманні ряду принципів, якими керуються директор і його заступники при виконанні всіх управлінських функцій.

Принцип управління – це основне положення, що впливає із закономірностей управлінської діяльності.

Закономірності в управлінні школою – це стійкі взаємозв'язки, взаємозалежності між процесом управління і зовнішніми відносно нього суспільними системами й умовами; між компонентами процесу управління і компонентами педагогічного процесу; між компонентами процесу управління. До них належать:

- залежність ефективності внутрішкільного управління від урахування в діяльності школи особливостей зовнішнього середовища, яке на неї впливає;
- закономірність відповідності механізмів управління навчально-виховним закладом загальнодержавним механізмам;
- залежність ефективності внутрішкільного управління від створення умов, необхідних для реалізації мети школи;
- закономірність взаємодії керуючої та керованої підсистем (за вирішальної ролі першої);
- залежність ефективності внутрішкільного управління від оптимального співвідношення управлінських впливів, самоорганізації і саморегулювання;

Тема 7. Управління освітою

- залежність якості управління від надійності й достатності інформаційного забезпечення;
- закономірність цілісності всіх функцій управління в кожному з управлінських циклів.

До основних принципів належать:

- принцип прогностичності внутрішкільного управління;
- єдності державних і внутрішкільних механізмів управління;
- демократизації і гуманізації управління;
- раціонального поєднання централізації і децентралізації;
- єдності єдиноначальства і колегіальності;
- інформаційної достатності;
- системності в управлінні.

Принцип прогностичності внутрішкільного управління. Однією з найвагоміших характеристик загальноосвітнього навчального закладу є його тісні специфічні взаємозв'язки із зовнішнім середовищем. Жоден навчальний заклад не може бути «островом у собі». Він повністю залежить від зовнішнього середовища: економічних умов, соціальних, культурних, політичних факторів і под. Принцип означає, що школа повинна вивчати особливості впливу зовнішнього середовища, розробляти способи взаємодії з ним, перебудовувати навчально-виховний процес і водночас підкоряти середовище для досягнення своєї мети.

Принцип єдності державних і внутрішкільних механізмів управління. Принцип означає, що внутрішкільне управління повинно забезпечувати повне використання умов, створених державою для функціонування загальноосвітньої школи: законів, постанов, нормативних вимог; установлених стандартів, до складу яких входять навчальні плани, програми, вимоги до рівня освіченості учнів; положень прогностики,

Тема 7. Управління освітою

педагогіки, психології, теорії управління, шкільної гігієни, юридичної науки, медицини, економічної теорії.

Принцип демократизації і гуманізації управління орієнтує на:

- делегування певної частини прав і повноважень адміністрації таким громадсько-державним структурам, як Рада школи, педагогічна рада, методичні об'єднання, учнівське самоврядування; забезпечення виборності та звітності цих управлінських структур;

- максимальне використання самодіяльності й ініціативи вчителів, учнів, батьків, широкої громадськості, прояву їх творчих сил;

- встановлення, функціонування і розвиток демократичних стосунків між керівниками, учителями, вихователями, учнями і батьками;

- встановлення оптимального співвідношення цілеспрямованих управлінських впливів, співробітництва, співуправління і самоуправління. Співробітництво між адміністрацією і вчителями може бути сформоване лише на основі гласності, яка передбачає наявність повної, об'єктивної, всебічної інформації про все, чим живе школа. Тому демократизація внутрішкільного управління передбачає звіти не тільки учителів перед адміністрацією, а й адміністрації перед учителями, звіти педагогічної ради перед загальношкільними зборами наприкінці кожного навчального року, створення спеціальної системи внутрішкільної інформації широкого користування (використання стінної преси, радіо, телебачення тощо).

Принцип поєднання централізації і децентралізації. В умовах надмірної централізації в управлінні підсилюється адміністрування, сковується ініціатива керівників нижчих рівнів, учителів, учнів, що перетворює їх у простих виконавців прийнятих без них рішень. Відбувається дублювання управлінських функцій, перевантаження як керівників, так і виконавців.

Тема 7. Управління освітою

Децентралізація управління також може привести до зниження ефективності діяльності навчального закладу. Зменшення ролі керівника та адміністрації призводить до втрати аналітичних і контролюючих функцій управління, що, в свою чергу, створює серйозні проблеми у житті та діяльності педагогічного колективу, спричиняє конфлікти, непорозуміння, не виправдане протистояння адміністративних і громадських органів управління.

Поєднання централізації і децентралізації у внутрішкільному управлінні підвищує координацію дій усіх структурних підрозділів навчального закладу, виключає дублювання, створює умови для прийняття управлінських рішень на професійному рівні, спрямовує діяльність керівників адміністративних і громадських органів в інтересах усього колективу.

Принцип єдиноначальності і колегіальності в управлінні. Його реалізація спрямована на подолання суб'єктивності, авторитаризму в управлінні педагогічним процесом. Єдиноначальність базується на знаннях педагогіки і психології особистості, соціальної психології, урахуванні індивідуально-психологічних особливостей учителів, учнів батьків. Вона забезпечує чітке розмежування і дотримання повноважень учасників педагогічного процесу, дисципліну і порядок.

Колегіальність передбачає опору на досвід і знання членів педагогічного колективу, їх участь у підготовці, розробці й обговоренні рішень, зіставлення різних точок зору, прийняття оптимального рішення. Якщо колегіальність пріоритетна на етапі обговорення і прийняття рішень, то єдиноначальність необхідна насамперед на етапі реалізації цих рішень.

Реалізація принципу єдиноначальності і колегіальності в управлінні навчально-виховним процесом знаходить своє втілення в діяльності різних рад, комісій, що діють на громадських засадах; у роботі

Тема 7. Управління освітою

конференцій, зльотів, з'їздів, де необхідний колективний пошук і персональна відповідальність за прийняте рішення.

Принцип об'єктивності і повноти інформації в управлінні загальноосвітнім закладом орієнтує на наявність об'єктивної і повної інформації про функціонування педагогічного процесу: успішність учнів, якість їх знань; стан викладання навчальних предметів; стан виховної роботи і рівень вихованості учнів; робота з педагогічними кадрами; робота з батьками, громадськістю; матеріально-технічна база та ін.

На *першому етапі* – створення системи інформаційного забезпечення – здійснюється моделювання і організація найпростішого інформаційного забезпечення. На *другому* – подальша модернізація з використанням ПК і створення банку даних підсумкової інформації. Безперервне відстеження ходу, результатів і ефективності педагогічного процесу на основі комп'ютерної технології збору і обробки інформації називають *моніторингом педагогічного процесу*.

Управлінська інформація розподіляється за різними ознаками:

- *за часом* – щоденна, щомісячна, четвертна, семестрова, щорічна;
- *за функціями управління* – аналітична, оцінна, конструктивна, організаційна;
- *за джерелами надходження* – внутрішкільна, відомча, позавідомча;
- *за цільовим призначенням* – директивна, ознайомча, рекомендаційна.

Об'єктивна і повна інформація необхідні керівнику навчального закладу на всіх *етапах управлінського циклу*: на етапі аналізу, планування роботи, організації виконання, контролю і регулювання. Від уміння організувати її надходження, обробку, аналіз і використання залежить ефективність управління і функціонування навчально-виховного процесу.

Тема 7. Управління освітою

Принцип системності в управлінні передбачає розуміння системної природи педагогічного процесу. Системний підхід в управлінні школою спонукає керівника мати чітку уяву про школу як систему: її основні компоненти (основні частини), структуру (її зв'язки і відношення, які складаються або руйнуються між цими частинами), інтегративну властивість системи, яка є результатом взаємодії компонентів, а не властивостей окремих з них. Стійкість інтегративної властивості залежить від цілісності системи.

Системність в управлінні школою передбачає також успішність усіх функцій управління в кожному із управлінських циклів. Кожна із функцій управління є об'єктивно необхідним видом управлінської діяльності. Реалізація кожної наступної функції значною мірою залежить від того, наскільки повно реалізується попередня функція. Так, якщо після планування відсутній етап організації (не визначено хто, що і коли буде виконувати), то внутрішкільний контроль буде формальним.

Реалізація принципу системності в управлінні виступає як однобічність, так і гіпертрофією окремих функцій. Принцип управління підкреслює, що управлінська діяльність логічна, послідовна, всі її функції важливі.

7.4. Школа як педагогічна система й об'єкт контролю та управління

Для того, щоб усвідомити, як системний підхід допомагає керівнику загальноосвітнього навчального закладу краще зрозуміти цей заклад і більш ефективно здійснювати управління, нагадаємо спочатку, що *система* – це певна цілісність, що складається із взаємопов'язаних частин, кожна з яких долучає свій внесок до характеристики цілого.

Тема 7. Управління освітою

Системами є біологічні організми, машини, комп'ютери, телевізори. Вони складаються з безлічі частин, кожна з яких працює у взаємодії з іншими для створення цілого, що має свої конкретні властивості. Ці частини взаємозалежні. Якщо одна з них буде відсутня або неправильно функціонуватиме, то й вся система буде функціонувати неправильно.

Усі загальноосвітні навчальні заклади також є системами. Існує два основних *типи систем*: закриті й відкриті. *Закрита система* має жорсткі фіксовані межі, її дії перебувають у відносній незалежності від середовища, яке цю систему оточує.

Вона діє за аналогією до годинника, взаємопов'язані частини якого рухаються безперервно і точно, якщо годинник заведено або в нього поставлено батарею. І поки у годиннику є джерело накопиченої енергії, його система незалежна від оточуючого середовища.

Усі загальноосвітні навчальні заклади є *відкритими системами*. Вони, як ми вже зазначали, характеризуються взаємодією із зовнішнім середовищем. Виживання будь-якого навчального закладу залежить від зовнішнього світу. Функціонування загальноосвітнього навчального закладу спрямоване на досягнення мети, обумовленої потребами особистості й суспільства. Вона повинна бути досягнута в суворо визначений час (9-12 років). Мета закладу визначає зміст педагогічної системи, який, у свою чергу, передбачає різноманітність форм і методів його реалізації. Рівень досягнутих результатів характеризує дієвість і результативність системи. Тому цілі і результату є системоутворюючими факторами педагогічної системи.

Загальна мета конкретизується за допомогою *завдань*, об'єднаних у окремі напрями навчально-виховної роботи. Ефективне управління передбачає вміння керівників шкіл, учителів, органів учнівського самоврядування визначати завдання і на кожному етапі співвідносити їх із

Тема 7. Управління освітою

загальною метою, регулюючи і корегуючи досягнення визначених результатів.

Результати як системоутворюючий фактор визначаються за допомогою сукупності найбільш стійких і реальних критеріїв, які допомагають встановити рівень вихованості окремих учнів, учнівських колективів у цілому. Порівняння цілі діяльності з її фактичною реалізацією дозволяє визначити конкретні шляхи корекції діяльності учасників педагогічного процесу на різних його етапах.

Функціонування педагогічної системи можливе при наявності відповідних умов. Під *умовами функціонування педагогічної системи* розуміють стійкі обставини, які впливають на її розвиток. В управлінні школою прийнято виділяти, як мінімум, *дві групи умов*: загальні і специфічні. До *загальних умов* належать: соціальні, економічні, культурні, національні, географічні умови; до *специфічних* – особливості соціально-демографічного складу учнів, місцезнаходження школи (міська чи сільська), матеріальні можливості школи, виховні можливості навколишнього середовища.

Тимчасова характеристика педагогічної системи складається з *трьох взаємопов'язаних періодів*. Вони обумовлені віковими, індивідуально-психологічними особливостями розвитку дітей, уведенням трьох рівнів середньої загальноосвітньої школи, які охоплюють 12 років спільної роботи школи й учня. Кожен рівень вирішує свої специфічні завдання, але загальна спрямованість діяльності підпорядкована основній меті – розвитку особистості учня. На кожному рівні навчання доцільна діяльність сприяє накопиченню нових кількісних характеристик особистості і подальшому переходу їх у нові якісно-особистісні утворення.

Системоутворюючі фактори, соціально-педагогічні і тимчасові умови визначають особливості структурних компонентів педагогічної системи.

Тема 7. Управління освітою

Структурні компоненти представлені двома підсистемами: управляючою (адміністрація, педагогічний колектив) і підсистемою, що управляється (учнівський колектив), а також змістом, формами, методами і засобами педагогічної діяльності.

Вирішальна роль належить управляючій підсистемі. Структура цієї підсистеми більшості загальноосвітніх навчальних закладів має *чотири рівні управління*.

Перший рівень – директор школи, обраний колективом; керівники ради школи, учнівського комітету, громадських об'єднань. Цей рівень визначає стратегічні напрями розвитку школи.

Другий рівень – заступники директора школи, соціальний педагог, шкільний психолог, відповідальний за організацію суспільно корисної праці, старші вожаті, помічник директора школи з господарської частини, а також органи та об'єднання, які беруть участь у самоуправлінні.

Третій рівень – учителі, вихователі, класні керівники, що виконують управлінські функції стосовно учнів і батьків, дитячих об'єднань, гуртків у системі позакласної роботи.

Четвертий рівень – органи класного і загальношкільного учнівського самоуправління. Цей рівень свідчить про суб'єкт-суб'єктний характер стосунків між педагогами і учнями.

У цій ієрархічній схемі кожен вищезазначений рівень суб'єкта управління слугує водночас об'єктом управління відносно тих рівнів, що знаходяться вище.

У підсистемі, що управляється, основне місце належить учнівському колективу. В ній також виділяють *два рівні управління по вертикалі*: загальношкільний колектив і класні колективи. По горизонталі керована підсистеми представлена учнівськими громадськими організаціями, творчими об'єднаннями, гуртками, клубами, спортивними секціями і под.

Тема 7. Управління освітою

Керована підсистема відображає різноманітність і єдність видів учнівської діяльності (навчальної, дослідницької, суспільно корисної, художньої, спортивної тощо).

Виділення системоутворюючих факторів, соціально-педагогічних і тимчасових умов, структурних компонентів підкреслює складну внутрішню організацію школи як педагогічної системи. Управління, з одного боку, зберігає її цілісність, з іншого – впливає на дію кожного компонента залежно від мети діяльності загальноосвітнього закладу.

Мета навчального закладу, умови його функціонування, структурні компоненти не існують самі по собі. Вони влітаються у діяльність педагога і утворюють при цьому функціональні (лат. *functio* – виконання) компоненти педагогічної системи. Функціональні компоненти представлені: *аналізом, плануванням, організацією, контролем*.

Одним із головних аспектів якісного управління є добре налагоджена система внутрішньошкільного контролю, спрямована на вивчення та аналіз справ, тих чи інших недоліків, виявлення причин та визначення шляхів найшвидшого усунення, а також запобігання їм.

Внутрішньошкільний контроль є функцією управління, яка встановлює відповідність реального ходу навчально-виховного процесу загальнодержавним вимогам і планам роботи школи.

Внутрішньошкільний контроль директора школи є регулятором навчально-виховного процесу, який потребує від керівництва та інших працівників, які залучені до контролю, теоретичної й методичної підготовки та компетентності, відповідальності при прийнятті рішень за підсумками контролю.

Система внутрішньошкільного контролю повинна бути планомірною, обґрунтованою й всебічною, а його результати – основою для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Тема 7. Управління освітою

Керівник повинен знати:

- структуру внутрішньшкільного контролю в школі;
- зміст кожної підсистеми;
- форми і методи контролю.

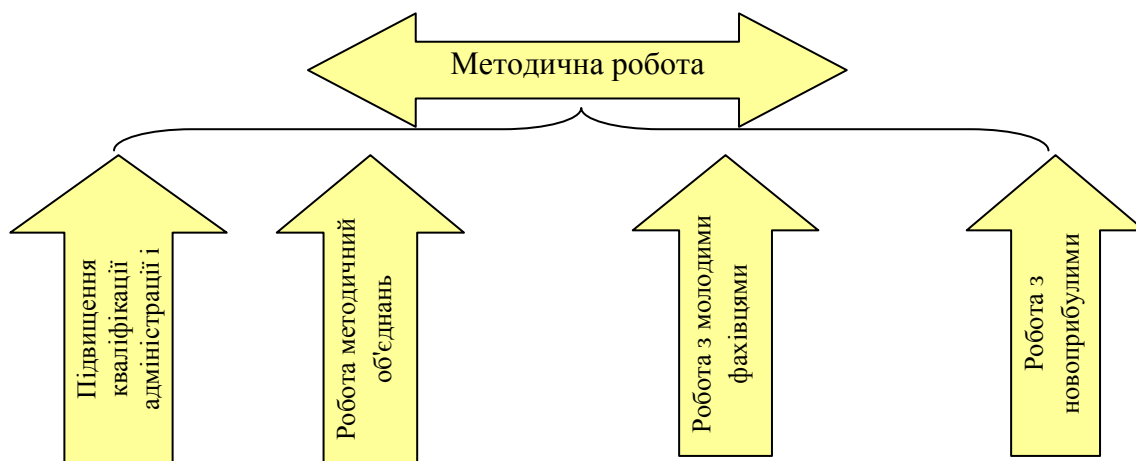
Рис. 7.4.1. – Структура внутрішньшкільного контролю

Основні елементи компонентів внутрішньшкільного контролю подано на рис. 7.4.2 – 7.4.4.

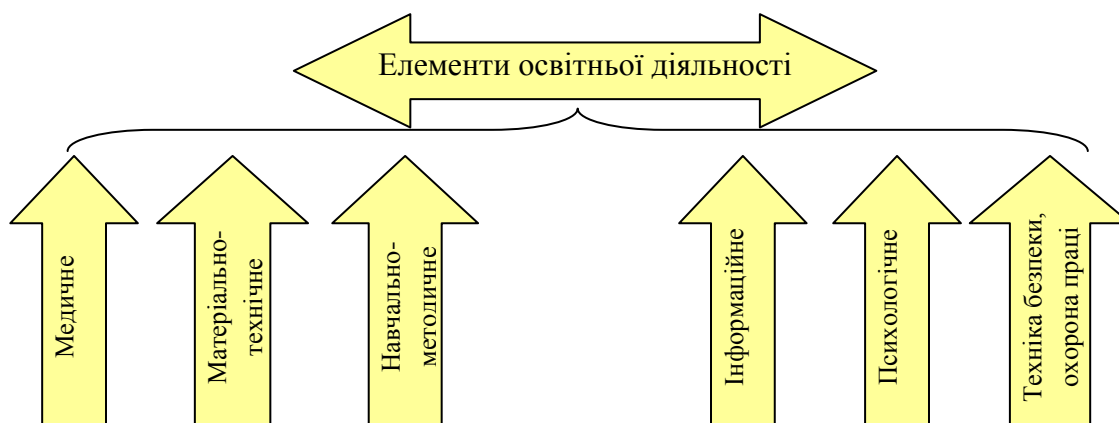

Рис. 7.4.2 – Основні елементи контролю навчально-виховної роботи

Тема 7. Управління освітою

Рис. 7.4.3 – Основні елементи контролю методичної роботи

Рис. 7.4.4 – Основні елементи контролю освітньої діяльності

Під час контролю за виконанням всеобучу перевіряють такі основні показники (табл. 7.4.1).

Таблиця 7.4.1

Показники контролю за виконанням всеобучу	
Контроль за виконанням всеобучу	Відвідуваність занять учнями
	Організація ГПД і контроль за НВР у них
	Домашнє завдання
	Робота з учнями, що встигають на низькому рівні
	Робота з хворими дітьми
	Робота з учнями, що мають «Н/А» з одного чи декількох предметів
	Робота з учнями девіантної поведінки та їх родинами
	Робота з учнями, що мають високу мотивацію до навчально-пізнавальної діяльності

Тема 7. Управління освітою

Продовження табл. 7.4.1

	Робота з обдарованими дітьми
	Забезпечення учнів харчуванням
	Контроль за підготовкою і проведенням семестрового оцінювання
	Контроль за підготовкою і проведенням ДПА

Під час перевірки правильності оформлення і ведення шкільної документації перевіряються такі види документів (табл. 7.4.2).

Таблиця 7.4.2

Види шкільної документації

Шкільна документація	Тематичні і календарні плани
	Класні журнали
	Журнали факультативних занять
	Журнали гурткової роботи
	Журнали індивідуальних занять
	Особові справи учнів
	Робочі зошити
	Щоденники учнів
	Документація навчальних кабінетів
	Зошити для контрольних і творчих робіт
	Алфавітна книга
	Особові справи учителів

Виконання програм і передбаченого мінімуму контрольних, лабораторних і практичних робіт оцінюється за такими показниками (табл. 7.4.3).

Таблиця 7.4.3

Показники контролю за виконанням програм

Виконання програм та передбаченого мінімуму к/р, пр/р, і т.д.	Контроль за виконанням програм
	Контроль за виконанням програм предметних гуртків
	Контроль за виконанням програм факультативних занять
	Контроль за виконанням планів індивідуальних занять
	Контроль за виконанням к/р, пр/р, л/р і т.д.

Тема 7. Управління освітою

Під час контролю діяльності шкільних методичних об'єднань (ШМО) перевіряються такі показники (табл. 7.4.4).

Таблиця 7.4.4

Показники перевірки діяльності ШМО

Контроль за роботою викладачів ШМО	Виконання нормативних документів, виконання рішень і рекомендацій ШМО
	Якість підготовки і проведення методичних тижнів
	Якість і проведення предметних тижнів
	Якість підготовки і проведення конференцій, семінарів, круглих столів тощо
	Проведення й участь учнів в інтелектуальних марафонах, олімпіадах і т.д.
	Якість роботи над методичною проблемою
	Атестація членів ШМО

І. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Що означають поняття «управління», «менеджмент», «внутрішкільне управління», «педагогічний менеджмент»?
2. На чому базуються погляди сучасних учених на поняття «внутрішкільне управління»?
3. Назвіть принципи державного управління системою освіти.
4. Назвіть державні органи управління освітою.
5. Чим характеризується громадське управління освітою?
6. Які заклади освіти є об'єктом державного управління?
7. Яку роль відіграють в управлінні державні освітні стандарти?
8. Що означає поняття «принцип управління»?
9. Назвіть принципи управління загальноосвітніми навчальними закладами.
10. У чому суть принципу прогностичності внутрішкільного управління?
11. У чому суть демократизації і гуманізації управління?
12. У чому суть принципу системності в управлінні?
13. Яку роль в управлінні відіграє принцип об'єктивності і повноти інформації?
14. Дайте характеристику основних компонентів школи як системи й об'єкта управління.

Тема 7. Управління освітою

15. Чому загальноосвітній заклад є відкритою системою?
16. Назвіть умови функціонування педагогічної системи.
17. Кого можна віднести до суб'єктів управління в середніх навчальних закладах?
18. Назвіть основні структурно-функціональні компоненти педагогічного процесу і покажіть їх взаємозв'язок з компонентами внутрішкільного порівняння.
19. У чому переваги управління школою як педагогічною системою?

II. Дослідницькі завдання

1. Термін «управління» вживали в різних контекстах педагоги і мислителі минулого. Поміркуйте, про що йдеться у нижченаведених висловах.

Багато прекрасних талантів гине з вини наставників, які коней перетворюють на ослів, не вміючи правити величними і вільними істотами.

Плутарх

Для продовження життя людина повинна підпорядкувати розум доцільному управлінню всім, виявити здібності управління собою.

Я.А.Коменський

Управління – це постійно відчутний гніт, якому потрібно піддавати особистість.

Й. Ф.Гербарт

2. *«Учитель – це рядовий працівник, – говорив А. С. Макаренко.*

- Якщо він не зможе бути хорошим рядовим працівником, він ніколи не зможе бути хорошим директором». Чи можна цілком погодитися з цією думкою? Чи може кожний хороший учитель зразу стати хорошим директором? Які додаткові знання і якості потрібні хорошому учителю для успішного виконання управлінської діяльності?

3. Директор школи разом з наказом про своє призначення на цю посаду отримує і владу над людьми. **Які закони і нормативні документи регламентують його адміністративні права?**

4. **Як реалізується педагогіка співробітництва в системі «директор-учитель»?** Як вона сприяє цілеспрямованому управлінню навчально-виховним процесом? Наведіть приклади такого співробітництва.

Тема 7. Управління освітою

III. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь.

1. Коли термін «управління» увійшов до освітянської галузі?
  - а) у 50-ті роки ХХ ст.
  - б) у другій половині 70-х років ХХ ст.
  - в) на початку 90-х років ХХ ст.
  - г) у ХІХ ст.

2. Які існують теорії управління школою?
  - а) філософія «впливу» в управлінні школою
  - б) внутрішньошкільного менеджменту, яка має особистісну спрямованість
  - в) діяльність управляючої підсистеми
  - г) розробка самостійного специфічного відгалуження управління - педагогічного менеджменту

3. Місцеві органи виконавчої влади у сфері освіти – це:
  - а) дирекція школи
  - б) обласне управління освіти
  - в) управління освіти при обласних державних адміністраціях, відділи освіти при районних (міських) державних адміністраціях
  - г) навчальні та дошкільні заклади

4. Що є характерним для сучасного стану системи управління освітою?
  - а) вирішення конкретних, фінансових, кадрових, матеріальних, організаційних проблем
  - б) перехід від державного до державно-громадського управління освітою
  - в) децентралізація
  - г) роздержавлення системи освіти

5. На що спрямованевнутрішньошкільне управління?
  - а) на створення умов для творчого зростання педагогічних працівників
  - б) на впровадження інноваційних методів навчання
  - в) на реалізацію мети школи шляхом створення умов, необхідних для ефективного розвитку педагогічного процесу

Тема 7. Управління освітою

г) організовує в установленому порядку раціональне використання виділених навчальному закладу бюджетних асигнувань

6. Що лежить в основі співробітництва між адміністрацією і вчителями?

- а) згуртованість педагогічного колективу*
- б) компетентність керівника*
- в) гласність*
- г) самокритична оцінка роботи всіх членів навчального закладу*

7. Які типи загальноосвітніх навчальних закладів існують?

- а) закриті й відкриті*
- б) традиційні*
- в) тимчасові*
- г) функціональні*

8. Мета навчального закладу з точки зору педагогічного менеджменту:

- а) забезпечити аналізом, плануванням, організацією, контролем всі види педагогічної діяльності*
- б) дати глибокі знання учням*
- в) організувати навчально-методичний процес*
- г) дбати про моральні та естетичні якості школярів*

Рекомендована література

1. Волкова Н. П. Педагогіка : Навч. посібник. Допущено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с. — (Альма-матер). — С. 371—387.

2. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Допущено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — С. 155, 422—431, 476—490.

3. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : Практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 429 с. — (Навчально-методичний комплекс з педагогіки) — С. 336—359, 391—399.

4. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — 448 с. — С. 391—402.

5. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання) : Реком. МОН молодьспорт України / С. Г. Мельничук. — Навчальний посібник. — К. : Слово, 2012. — С. 571-576.

Тема 7. Управління освітою

6. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. — видан. 5-е допов. і перероблене. — К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2009. — С. 542—612.

7. Павлютенков Є. М. Основи управління школою [Текст] : Метод. матеріал / Є. М. Павлютенков, В. В. Крижко. — Х. : Видавнича група «Основа», 2006. — 176 с.

8. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посібник / С.С. Пальчевський. — К. : Каравела, 2012. — 496 с. — С. 448—494.

9. Положення про загальноосвітній навчальний заклад // Інф. збірник МО України. — 2000. — № 7. — С.8—14.

10. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV із змінами і доповненнями / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

11. Кузьмінська Л. Соціально-психологічні аспекти управління інклюзивним навчанням у загальноосвітньому навчальному закладі / Л. Кузьмінська // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2015. — № 9. — С.29—32.

12. Онищенко Т. Модернізація управлінської діяльності / Т. Онищенко, Т. Яковенко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. — 2014. — №6. — С. 12—13.

13. Островерхова Н. Теоретичні засади технологій управління загальноосвітнім навчальним закладом як активною соціально-педагогічною системою / Н. Островерхова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2015. — №8. — С.5—12.

14. Швардак М. В. Випередження як фактор підвищення ефективності управління та організації навчального процесу / М. В. Швардак // Освіта Закарпаття. — 2015. — №21. — С.57—59.

15. Бойченко К. В. Взаємодія школи та громади в управлінні школою: європейський досвід та українські перспективи [Електронний ресурс] / К.В. Бойченко // Витоки педагогічної майстерності. Сер. : Педагогічні науки. — 2011. — Вип. 8(1). — С. 62—68. — Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2011_8(1)_15).

16. Ковальчук О. Інформаційні технології в управлінні школою [Електронний ресурс] / О. Ковальчук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка. — 2009. — № 3. — С. 238—243. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2009_3_56.

Тема 8. Методична робота в школі

ТЕМА 8. МЕТОДИЧНА РОБОТА В ШКОЛІ

- 8.1. Значення методичної роботи**
- 8.2. Система науково-методичної роботи школи**
- 8.3. Основні форми науково-методичної роботи в школі**
- 8.4. Атестація як дієвий стимул підвищення професіоналізму педагогічних працівників.**
- 8.5. Еволюція організації навчально-методичної роботи з учителями в системі шкільної освіти Закарпаття**

ВИМОГИ ПРОГРАМИ

Методична робота в школі. Значення методичної роботи в підвищенні професійного рівня вчителя. Структура методичної роботи. Основні форми методичної роботи в загальноосвітніх закладах. Атестація педагогічних працівників.

Вивчення і поширення передового педагогічного досвіду, впровадження досягнень науки в шкільну практику. Сутність передового педагогічного досвіду. Вивчення, узагальнення і поширення педагогічного досвіду. Наукова організація педагогічної праці.

Основні поняття теми: методична робота, науково-методична робота, навчально-методична, науково-дослідницька робота, індивідуальні, колективні (групові), масові, нетрадиційні форми методичної роботи, методичні об'єднання (кафедри), атестація педагогічних працівників, чергова, позачергова атестація, атестаційна комісія, етапи проведення атестації, результати атестації.

ТЕМАТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ

8.1. Значення методичної роботи

Установлено, що після закінчення ВНЗ випускником втрачається близько 20 відсотків знань. Аби запобігти цьому необхідно 4-6 годин на тиждень приділяти вивченню останніх досягнень у галузі, якою педагог займається. Тому професійна підготовка вчителя продовжується протягом усієї професійної діяльності або ми говоримо, про *неперервну освіту педагога*.

Відповідно до планів підвищення кваліфікації педагога проходять спеціальне навчання в Інститутах підвищення кваліфікації педпрацівників,

Тема 8. Методична робота в школі

інститутах післядипломної освіти або на спеціальних факультетах вищих педагогічних навчальних закладів. Проте знання, одержані вчителями в процесі навчання на базі ВНЗ, педвузів, потребують осмислення й апробації в школі. Цьому сприяє спеціально організована система методичної роботи.

Методична робота – це спеціально організована діяльність педагогічного колективу, що створює умови для підвищення майстерності педагогів.

Функції методичної роботи:

- *планування* – полягає у визначенні системи заходів, спрямованих на досягнення найкращих результатів;
- *організаційна* – полягає у діяльності з удосконалення структури і змісту методичної роботи;
- *діагностична* – полягає у регулярному вивченні співвідношення між рівнем компетентності педагогів, що виявляється в узагальненому результаті їх праці та вимогами суспільства до якості роботи працівників освіти;
- *прогностична* – полягає у передбаченні знань та умінь, необхідних педагогам у майбутньому;
- *моделююча* – полягає у виробленні принципово нових положень навчально-виховної роботи, у формуванні, експериментальній перевірці та впровадженні передового досвіду;
- *відновлююча* – полягає у відновленні частково забутих або втрачених учителями знань після закінчення навчального закладу;
- *коригуюча* – полягає у виправленні недоліків у діяльності педагогів, пов'язаних з використанням застарілих методик;

Тема 8. Методична робота в школі

– *пропагандистська* – полягає в інформуванні, агітації педагогів щодо впровадження досягнень науки, передового досвіду;

– *контрольно-інформаційна* – полягає у налагодженні й підтриманні зворотного зв'язку, в оцінюванні відповідності наслідків методичної роботи завданням та нормативним вимогам.

Науковці Ю.К. Бабанський, Н.П. Волкова, В.І. Кудзосєва, Т.С. Рабченюк та інші розглядають методичну роботу як форму організації підвищення професійності вчителів; Т.О. Берсенєва, Л.Б. Білієнко, Н.В. Дудниченко, В.В. Загвязинський, С.П. Максимюк, Є.Г. Повар як умову розвитку педагогічної творчості педагогів; Г.Азаріашвілі, В.Головінов і В. Головінова, І.П. Жерносек, В.Д. Зотова, О.Є. Остапчук як допомогу у формуванні наукової організації навчального процесу; Г.Є. Гребенюк, О.Д. Деменцев, І.П. Жерносек, Ф.В. Касабаєва, К.П. Кіндрат, Ф.О. Красовський, Р.Ф. Кулдавлетов, В.Т. Лозовецька, М.Д. Нікандров, Є.Д. Петрова та інші як засвоєння досягнень науки і передового досвіду; Т.Р. Абдулаєв, О.О. Автомонова, В.І. Бондар, Х.І. Золотар, С.П. Мануйленко, О.М. Овдієнко, інші – як організацію підвищення кваліфікації та атестації педагогічних працівників.

Отже, **значення методичної роботи**: спонукає вчителя до роботи над підвищенням свого фахового рівня, сприяє збагаченню педагогічного колективу педагогічними знахідками, допомагає молодим учителям переймати майстерність у більш досвідчених колег, стимулює підвищення наукового рівня вчителів, їх підготовку до засвоєння змісту нових програм і технологій реалізації, досягнень психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання, передового педагогічного досвіду, надає допомогу при атестації педагогічних працівників, по суті служить трансформатором освітніх ідей.

Тема 8. Методична робота в школі

8.2. Система науково-методичної роботи школи

Аналіз педагогічного досвіду кращих шкіл і сучасні дослідження свідчать, що у діяльності творчого вчителя завжди присутні дослідницькі елементи.

Ще в початковий період своєї роботи у Павлиській школі В.О. Сухомлинський публікує статтю «Постановка експерименту педагогічним колективом середньої школи», в якій описує методику колективного експерименту, що проводився в очолюваній ним школі. Він ставив проблему таким чином, щоб у самому експерименті, реалізації його результатів і загальній оцінці брав участь весь педагогічний колектив.

У Павлиській школі кожен учитель досліджував якийсь один аспект навчально-виховного процесу. В. О. Сухомлинський вважав, що методична робота і наукове дослідження зближаються тим, що ґрунтуються на аналізі фактів і передбачають наукове прогнозування очікуваних результатів.

Поняття *«науково-методична робота»* вводиться у зв'язку з тим, що сучасним освітнім закладам властиві форми наукової роботи, зокрема проведення експериментальних досліджень з позицій різних наукових шкіл. Західні науковці представляють систему науково-методичної роботи школи як *самостійну систему*, що має основні цілі, завдання та цінності, спрямовану на організацію заходів, що пов'язані із розробкою місії методичної допомоги викладачам у вивченні технологій методики навчання та врахування психологічних чинників успішної педагогічної праці з урахуванням нових, сучасних вимог.

Науково-методична робота (К. С. Фаріно) – система діяльності освітнього закладу, яка спрямована на підвищення професійно-педагогічної культури педагогів і комплексне методичне забезпечення навчально-виховного процесу та процес створення і впровадження нових

Тема 8. Методична робота в школі

педагогічних ідей, технологій навчання і виховання, експериментальну перевірку їх ефективності.

Структура науково-методичної роботи включає:

а) навчально-методичну підсистему, спрямовану на підвищення професійно-педагогічної культури педагогів і комплексне методичне забезпечення навчально-виховного процесу;

б) науково-дослідницьку підсистему, що стимулює процес створення і впровадження нових педагогічних ідей, технологій навчання і виховання, забезпечує експериментальну перевірку їх ефективності.

Зміст науково-методичної роботи визначається:

- метою (завданнями) науково-методичної роботи;

- завданнями, які випливають із аналізу результатів діяльності педагогічного колективу;

- метою (завданнями) науково-методичної роботи окремих педагогів.

Завдання науково-методичної роботи:

1) поглиблення філософсько-педагогічних знань, які сприяють реформуванню загальноосвітньої школи;

2) підвищення рівня теоретичної (предметної) і психолого-педагогічної підготовки;

3) організація роботи по вивченню нових освітніх програм, навчальних планів, освітніх державних стандартів;

4) систематичне вивчення, узагальнення і поширення передового педагогічного досвіду, впровадження досягнень педагогічної науки;

5) збагачення новими педагогічними технологіями, формами і методами навчання та виховання;

6) організація діяльності єдиних дослідницьких колективів, які об'єднують дослідників-педагогів, учнів та вчених;

Тема 8. Методична робота в школі

7) підвищення загального рівня професійно-педагогічної культури, надання допомоги у розвитку якостей і властивостей особистості, необхідних для сучасного педагога та ін.

Модель організації методичної (науково-методичної) роботи (за А. Дутчак). З погляду *системно-діяльнісного підходу* до її організації основними компонентами є: потреби (мета), зміст (теоретичне, практичне навчання, ППД, форми, методи, результат.

З позиції теорії управління методична робота включає планування, організацію, контроль.

8.3. Основні форми методичної роботи в загальноосвітніх закладах.

У загальноосвітній школі склалася певна система науково-методичної роботи з педагогами, до складу якої входять індивідуальні, групові та масові *форми*, що взаємодіють, доповнюють одна одну.

Форми методичної роботи в школі за І. Жерносек:

- індивідуальні;
- колективні (групові).

Індивідуальні форми науково-методичної роботи. У статті 55 Закону України «Про освіту» наголошується, що педагогічні та науково-педагогічні працівники мають право на «вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи». У цьому плані особливої актуальності набуває індивідуальна науково-методична робота педагога.

Під індивідуальною науково-методичною роботою розуміють цілеспрямовану, планомірну та систематичну роботу педагога над удосконаленням теоретичної та практичної підготовки.

Тема 8. Методична робота в школі

Найважливішою індивідуальною формою науково-методичної роботи є *самоосвіта педагогів*.

Самоосвіта – це самостійно надбані знання з урахуванням особистих інтересів і об'єктивних потреб загальноосвітньої школи, одержані з різних джерел додатково до тих, що отримані в базових навчальних закладах. Відмінною рисою самоосвіти педагога є те, що результатом його роботи виступає поліпшення якості викладання предмета, якості виховної роботи, підвищення рівня знань, вихованості і розвитку учнів.

До найважливіших завдань *самостійної роботи* учителя можуть бути віднесені: вивчення нових програм і підручників, аналіз їхніх дидактичних та методичних особливостей; самостійне засвоєння нових технологій навчально-виховного процесу; оволодіння методологією і методикою педагогічного дослідження; активна участь у роботі науково-методичних семінарів і методичних об'єднань, різних творчих груп; підготовка методичних розробок; систематичне вивчення передового педагогічного досвіду.

Результати самоосвіти вчитель репрезентує на кожному її етапі, беручи участь у семінарах, інформуючи на засіданні методичного об'єднання, кафедри, доповідаючи на педагогічних читаннях, науково-практичних конференціях і под.

Самоосвіта є найгнучкішою формою отримання знань, тому що вона здійснюється на діагностичній індивідуалізованій основі. Сутність індивідуалізації полягає в тому, що зміст, форми та методи самоосвіти підпорядковуються індивідуальним особливостям педагога, рівню його професійно-педагогічної культури, умовам педагогічної праці, реальним можливостям. Серед останніх велике значення має сформованість різностороннього інтересу до пізнання, наполегливість і воля у подоланні труднощів, розвинена рефлексія і самокритичність.

Тема 8. Методична робота в школі

Одним із важливих видів самостійної діяльності педагога є його *індивідуальна робота над шкільною науково-методичною темою* (проблемою). У процесі індивідуальної роботи над науково-методичною темою (проблемою) вчитель вивчає джерела науково-методичної інформації, досвід педагогів-новаторів, аналізує власну педагогічну діяльність з метою подолання недоліків у ній або удосконалення сильних сторін діяльності, теоретичного узагальнення й осмислення власного досвіду.

Результати індивідуальної роботи учителя над обраною науково-методичною темою (проблемою), як правило, оформляються письмово. Найчастіше використовують реферативну форму, оскільки реферат найкраще відображає основні *етапи діяльності вчителя*:

- обґрунтування доцільності вибору індивідуальної проблеми в ракурсі завдань загальношкільної науково-методичної теми (проблеми);
- короткий аналіз літератури з теми (проблеми);
- опис особистого досвіду роботи в рамках обраної теми (проблеми);
- вплив роботи над темою на результати навчально-виховної діяльності з предмета;
- висновки з наслідків індивідуальної роботи над науково-методичною темою (проблемою).

Основні групові форми науково-методичної роботи. Групові форми об'єднують педагогів за інтересами, в них створюються оптимальні умови для обміну досвідом роботи, для творчих дискусій, виконання практичних завдань. До групових форм належать: *методичні об'єднання і кафедри, школи передового педагогічного досвіду, проблемні, ініціативні групи* та ін.

Найбільш поширеною груповою формою науково-методичної роботи є *методичні об'єднання або кафедри педагогів*. Організуються вони за

Тема 8. Методична робота в школі

територіальною ознакою (шкільні, міжшкільні, кущові, районні), за типами шкіл, навчальними предметами, їх циклами.

У школах методичні об'єднання створюються за наявності *трьох і більше вчителів однієї спеціальності*. Якщо в одній школі менше трьох учителів - утворюються міжшкільні методичні об'єднання.

Керують методичними об'єднаннями надзвичайно компетентні, авторитетні вчителі - методисти чи старші вчителі.

До змісту роботи методичних об'єднань входять питання підвищення рівня навчально-виховної роботи і якості знань учнів; обговорення методик викладання, що використовуються різними учителями; впровадження передового педагогічного досвіду і досягнень педагогічної науки; розробка шляхів впровадження інновацій; обговорення найважчих розділів і тем нових програм та підручників; організація позакласної роботи з учнями в позаурочний час (проведення олімпіад, конкурсів, аукціонів знань, громадських оглядів знань тощо); професійна допомога молодим учителям; вироблення єдиної позиції викладання предмета.

Методичні об'єднання готують тематику і види контрольних робіт для перевірки знань і умінь учнів, систематично проводять зрізи успішності учнів з основних розділів програм у різних класах, обговорюють результати контрольних робіт з метою надання своєчасної допомоги учителю і учням.

Основними формами роботи методичних об'єднань можуть бути: заслуховування і обговорення доповідей з актуальних питань, огляд новітньої наукової та педагогічної літератури, обговорення цікавих публікацій; проведення відкритих уроків, практичних занять (розв'язування задач, виконання лабораторних робіт, використання технічних засобів тощо); організація консультацій; заслуховування звітів учителів, вихователів, класних керівників; участь в атестації вчителів;

Тема 8. Методична робота в школі

участь у вивченні, узагальненні та впровадженні педагогічного досвіду; проведення контрольних зрізів навчальних досягнень учнів; прийняття рішень про моральне та матеріальне стимулювання вчителів, вихователів, класних керівників тощо.

На початку 90-х рр. ХХ ст. виникла нова форма організації науково-методичної роботи з педагогами – *кафедри*. Завідувачів кафедр обирають з числа високоосвічених учителів. Кафедра розподіляє обов'язки між учителями, встановлює порядок науково-методичних досліджень, планує та здійснює фахову перепідготовку, забезпечує зростання професійної майстерності.

Кафедри ведуть організаційно-методичну та науково-дослідну роботу з учителями відповідного предмета, залучають педагогів до створення й освоєння нових технологій навчання та виховання, удосконалення навчально-виховного процесу. Почасти на кафедрах формуються дослідницькі колективи, які об'єднують дослідників-педагогів, учнів та вчених – членів кафедр на громадських засадах.

Школи передового педагогічного досвіду реалізують ідею наставництва. Вони створюються за наявності в педагогічному колективі одного або кількох учителів-майстрів педагогічної праці, носіїв передового досвіду і сприяють передачі цього досвіду іншим педагогам. Ці школи можуть мати внутрішкільне значення, передбачаючи роботу з групою вчителів, котрі працюють у тій самій школі, а можуть мати і міжшкільне значення – охоплювати учителів різних шкіл.

Робота керівника школи передового досвіду з педагогами, які навчаються у цій школі, *передбачає*:

- спільне планування чергової теми навчальної програми і конкретного уроку;
- взаємне відвідування уроків і їх аналіз;

Тема 8. Методична робота в школі

- консультації з теорії і методики викладання навчального предмета;
- спільне планування виховної роботи;
- взаємне відвідування виховних справ;
- консультації з теорії і методики виховної роботи;
- допомогу в підготовці контрольних і лабораторних робіт;
- обговорення книг і статей, зміст яких відповідає змісту досвіду, що вивчається та інше.

Поряд із цим у школі передового педагогічного досвіду застосовуються і своєрідні «домашні завдання», які слухачі виконують самостійно в період між заняттями. Завдання включають опрацювання відповідної літератури, підготовку та проведення уроків або виховних справ із застосуванням заздалегідь визначених методів або прийомів роботи. Мета таких занять – закріплювати знання, які слухачі отримують у школі передового педагогічного досвіду. Така творча співдружність допомагає удосконалювати роботу не тільки прикріпленого вчителя, а й самого керівника школи передового досвіду.

Проблемна (інноваційна) група – форма творчої діяльності педагогів, спрямована на вивчення, узагальнення та поширення передового досвіду і запровадження у шкільну практику досягнень педагогічної науки.

Члени проблемної групи вивчають науково-педагогічну літературу з проблеми, досвід, що існує, консультуються з ученими і методистами. Досягнувши високого рівня компетентності, вони розробляють рекомендації з питань впровадження в практику нових досягнень. Під керівництвом і за участю членів проблемної групи в школі формується передовий педагогічний досвід з дослідницької проблеми.

У зв'язку з тим, що правовий статус навчальних закладів з питань організації науково-дослідницької роботи збільшується, діяльність

Тема 8. Методична робота в школі

проблемних груп набуває дослідницького характеру. Вони розробляють і реалізують на практиці власні методичні знахідки, концепції. Зокрема, група виконує дослідно-експериментальну роботу відповідно до основних вимог науково-дослідної роботи: обґрунтовує проблему і тему дослідження, формулює гіпотезу, визначає основні етапи й очікувані проміжні результати, обирає методи дослідження, визначає контрольні й експериментальні класи. Така робота здебільшого здійснюється під науковим керівництвом викладачів вищих педагогічних навчальних закладів, НДІ, ГУВ.

Діяльність проблемних груп сприяє створенню у педагогічному колективі творчої атмосфери, яка позитивно впливає на інших учителів, стимулює їх до участі в проблемних групах.

Ініціативні групи, як правило, утворюються на час підготовки і проведення найвагоміших науково-методичних заходів (педагогічної ради, науково-педагогічної конференції, педагогічних читань тощо). Ініціативна група вивчає стан актуальних питань навчально-виховної та науково-методичної роботи, відвідує уроки й позакласні заходи, проводить бесіди з учителями, анкетування, узагальнює думки та висловлює побажання щодо удосконалення певної ділянки роботи.

У науково-методичній діяльності педагогічних колективів останнім часом використовуються такі *нетрадиційні форми* впровадження нових педагогічних ідей, як «мозковий штурм» (мозкові атаки), методичний ринг, методичний фестиваль, педагогічний КВК, творчий звіт майстрів педагогічної праці, спеціальні творчі тренінги; такі ігри, як «Аукціон ідей», «Прес-бій», «Референдум» тощо.

Масові форми науково-методичної роботи сприяють збагаченню професійних інтересів педагогів, удосконаленню їх знань, виробленню позицій із важливих педагогічних проблем сучасності, виявленню й

Тема 8. Методична робота в школі

узагальненню найкращого педагогічного досвіду. До масових форм науково-методичної роботи належать шкільні семінари і семінари-практикуми, педагогічні читання, науково-практичні конференції, виставки тощо.

Теоретичним семінар є формою, яка забезпечує педагогам методологічну підготовку з метою формування у них уміння самостійно оцінювати педагогічні явища і факти. Водночас семінари сприяють вивченню сучасних педагогічних теорій, єдності теоретичної і практичної їх підготовки. Це досягається шляхом визначення конкретних конструктивних пропозицій щодо поліпшення практики навчання і виховання учнів, організації самоосвіти педагогів.

Семінари-практикуми – форма навчання учителів, класних керівників, вихователів, змістом якої є спостереження й аналіз відкритих уроків, інших форм навчальної роботи; спостереження і аналіз проведеної колективної творчої справи, вирішення педагогічних ситуацій і завдань. У процесі практикуму педагоги опановують методику спостереження уроку чи виховної справи, вчаться проводити їх системний аналіз. Протягом останніх десятиріч особливо активізуються практичні заняття у вигляді ділових, рольових ігор, організаційно-діяльнісних ігор, різного роду тренінгів. Перевага цих форм у варіативності ситуацій, що програються, моделюванні ситуацій, можливості колективного обговорення, зіткнення різних точок зору, що допомагає викоринити спрощений підхід до складних педагогічних явищ.

Педагогічні читання є підсумковою формою науково-методичної роботи. Вони проводяться за підсумками роботи певного часового відрізка або у зв'язку із завершенням певного етапу роботи. У доповідях, рефератах, повідомленнях педагоги інформують колег про результати своїх пошуків з тієї чи іншої проблеми. Слухачі знайомляться з новою

Тема 8. Методична робота в школі

інформацією, співвідносять її з власними здобутками, обмінюються досвідом, розширюють свій педагогічний кругозір.

Шкільні педагогічні читання готує науково-методична рада школи. Вона визначає теми доповідей і виступів, організовує консультації, бібліографічні огляди, виставки літератури і напрацювань учителів. Усі заплановані доповіді та виступи, як правило, проходять апробацію у шкільних методичних об'єднаннях або на кафедрах.

Науково-практична конференція є формою підбиття підсумків роботи педагогічного колективу над актуальною науково-методичною проблемою, а також формою виявлення й узагальнення найкращого педагогічного досвіду.

На конференції обговорюються теоретичні й практичні питання навчання і виховання, що мають здебільшого міжпредметний характер. Наприклад, «Формування громадянської культури учнівської молоді», «Індивідуалізація і диференціація навчання учнів», «Шляхи підвищення ефективності уроку», «Модель компетентного учня», «Інтерактивні освітні технології», «Формування життєвої компетентності особистості» і под.

Найкращі доповіді шкільних педагогічних читань, науково-практичних конференцій рекомендуються на районні, а потім – на обласні, всеукраїнські педагогічні читання і науково-практичні конференції.

Педагогічна виставка є формою пропаганди і впровадження передового педагогічного досвіду у шкільну практику. Тематика експозицій передбачає репрезентацію досягнень педагогічного колективу у справі реформування школи, пропаганду найефективніших форм і методів навчання і виховання, показ системи роботи найкращих учителів школи, висвітлення діяльності батьківських і учнівських органів самоуправління тощо.

8.4. Атестація як дієвий стимул підвищення професіоналізму педагогічних працівників

Атестація педагогічних працівників – це визначення їхньої відповідності зайнятій посаді, рівню кваліфікації. Залежно від цього та стажу педагогічної роботи їм устанавлюється кваліфікаційна категорія, визначається тарифний розряд оплати праці, присвоюється педагогічне звання. Атестація педагогічних працівників загальноосвітніх шкіл проводиться відповідно до ст. 49 Закону України «Про освіту» та регулюється діючим Типовим положенням про атестацію.

Основною метою атестації є активізація творчої професійної діяльності педагогів, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти, якісної роботи, підвищення відповідальності за результати навчання і виховання, забезпечення соціального захисту компетентної праці.

В основі проведення атестації лежать *принципи*: демократизму, загальності, всебічності, систематичності, колегіальності, доступності та гласності, безперервної освіти і самовдосконалення, морального і матеріального заохочення.

Відповідно до діючого положення *атестаційні комісії* створюються при:

- навчальних закладах,
- районних (міських) органах державного управління освітою,
- управліннях освіти обласних (міських) держадміністрацій.

Кожна комісія розглядає коло питань своєї компетенції. Основним рішенням, яке приймається атестаційною комісією, є рішення про присвоєння *кваліфікаційної категорії*. За наслідками атестації встановлюються такі кваліфікаційні категорії: «спеціаліст», «спеціаліст II категорії», «спеціаліст I категорії», «спеціаліст вищої категорії» та може бути присвоєно педагогічне звання: «старший учитель», «старший

Тема 8. Методична робота в школі

викладач», «старший військовий керівник», «майстер виробничого навчання I категорії», «майстер виробничого навчання II категорії», «вчитель-методист», «військовий керівник-методист», «вихователь-методист».

Атестація здійснюється на основі комплексної оцінки рівня кваліфікації, педагогічної майстерності, результатів педагогічної діяльності шляхом проведення «зрізів навчальних досягнень учнів», контрольних робіт, тестування; відвідування уроків, позакласних заходів; здійснення аналізу освітнього процесу в навчальних закладах з урахуванням думки батьків та учнів.

Атестація у навчальному закладі є неперервним процесом. Вона розпочинається у вересні з моменту опублікування наказу по школі «Про створення атестаційної комісії» і завершується у квітні поточного навчального року; завершення атестації поточного навчального року є початком атестації нового складу педагогічних працівників у наступному. Тому атестацію розглядають як складову діяльності педагогічного колективу протягом усього навчального року.

Атестацію педагогічних працівників проводять у *три основні періоди*.

На *першому, підготовчому періоді* члени педагогічного колективу ознайомлюються з основними атестаційними умовами й вимогами, що сприяє узгодженню громадської думки, запобігає майбутнім конфліктам. З цією метою проводяться інструктивно-методичні наради, засідання методичних об'єднань, профспілкові збори, виготовляються спеціальні стенди. Формується атестаційна комісія.

Впродовж *другого* періоду здійснюється оцінювання професійної діяльності педагогічних працівників за двома комплексними показниками – узагальненими підсумками діяльності; експертною оцінкою практичної діяльності. За першим показником учитель має право представити творчий

Тема 8. Методична робота в школі

звіт, науково-методичну чи дослідно-експериментальну роботу. Другий показник включає оцінку адміністрації школи, шкільного і районного методичного об'єднання, учнів і батьків, одержану на основі діагностування педагогічної діяльності, уточненого і скорегованого атестаційною комісією.

На *третьому, заключному етапі* здійснюється фіксація результатів роботи вчителя, встановлюється кваліфікаційна категорія, присвоюється педагогічне звання.

Атестація педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів, незалежно від підпорядкування, типів і форм власності є *обов'язковою* і здійснюється, як правило, *один раз на п'ять років*.

Глибоке і всебічне вивчення, узагальнення, об'єктивне оцінювання результатів професійної діяльності педагогів сприяє підвищенню рівня навчально-виховного процесу, баченню перспективи подальшого розвитку школи.

8.5. Еволюція організації навчально–методичної роботи з учителями в системі шкільної освіти Закарпаття

Педагогічна проблематика періоду 20-х–30-х рр. ХХ ст. в Закарпатті схожа на нинішній етап зміни освітньої парадигми, впровадження творчих підходів до форм і методів педагогічної діяльності, варіативних навчально-виховних технологій, міжнародного співробітництва освітян. Кардинальні підходи до реформування галузі у ці роки, широкий експериментальний пошук педагогів, радикальність новацій стали підґрунтям оновлення змісту і напрямів підготовки вчителя, чинниками його професійного становлення.

За такої ситуації особлива роль у становленні українського шкільництва на Закарпатті належить письменникам-педагогам. Випускники Віденського (В. Пачовський, І. Панькевич), Львівського

Тема 8. Методична робота в школі

(В. Бірчак) університетів, Львівської вчительської семінарії (Марійка Підгірянка) внесли в шкільництво передові методи австрійської, швейцарської, німецької і польської освіти. На той час вони вже були авторами навчальної та художньої літератури, наукових праць. І. Панькевич очолив мовний відділ крайового Шкільного реферату (1920), В. Бірчак працював інспектором відділу. Педагоги брали активну участь в організації системи освіти на Закарпатті, курсів української мови і літератури для вчителів, укладали методичну літературу, створювали підручники. В. Пачовський організовував гімназійну освіту в південних, найбільш змадяризованих, районах краю, викладав у Берегівській гімназії. Марійка Підгірянка була серед фундаторів початкової школи краю.

Важливу роль у становленні нової освіти відіграла створена за участю письменників-педагогів педагогічна періодика («Учитель», «Підкарпатська Русь», «Українське слово», «Віночок»), Педагогічне товариство «Пласт», «Просвіта», Товариство українських письменників та журналістів, Руський театр в Ужгороді.

За рішенням Сен-Жерменського договору (1919), Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини як автономна територія під назвою Підкарпатська Русь. Освіта краю на той час була остаточно змадяризована. Не вистачало педагогічних кадрів, тому на роботу в освітніх закладах урядом Т. Масарика були запрошені політичні емігранти – вихідці з Росії, України та Галичини. Українська еміграція у краї сягала двох тисяч осіб (С. Наріжний), саме кількість вчителів серед них була значною. Поруч з місцевими освітянами А. Волошиним, Й. Бокшаєм, Ю. Реваєм, А. Штефаном, О. Маркушем та ін. політичні емігранти брали активну участь у створенні нової школи.

Так розпочався процес становлення українського національного шкільництва. У 1929-1930 рр. проведено державну шкільну реформу, яка

Тема 8. Методична робота в школі

забезпечувала обов'язкову 8-річну освіту. В результаті реалізації освітньої політики Чехословаччини в 1938 р на Закарпатті діяло 809 початкових шкіл (469 укр.), 53 горожанські (восьмирічні) школи (23 укр.), 11 гімназій (5 укр.).

Однак празька адміністрація дотримувалась в освіті політики подвійних стандартів. З одного боку підтримувала українські освітні заклади на території Чехії (педінститут ім. М. Драгоманова, Под'єбрадська господарська академія, Вільний український університет), а з іншого – проводила чехізацію на українських територіях Закарпаття і Пряшівщини. З цією метою на початку 20-х рр. ХХ ст. була нав'язана мовна дискусія, яка ґрунтувалася на різних поглядах щодо походження мови закарпатських русинів, хоча Празька Академія наук (1919) й визнала цю мову за українську. Частина місцевих діячів дотримувалася думки про окремішність (самостійність) мови і культури русинів. Чимало емігрантів, особливо російського походження, сповідували русофільські ідеї. Водночас більшість освітян відстоювала право українців на національну освіту й культуру. Названі протиріччя служили приводом до розбрату і чехізації: чеські урядовці позбавляли провідників української національної ідеї права викладати.

В умовах становлення української школи на Закарпатті найактуальнішою виявилась проблема змісту навчання. Провідними авторами підручників гуманітарного циклу для гімназійної освіти і горожанських шкіл виступили письменники-педагоги І. Панькевич, В. Бірчак, В. Пачовський, А. Волошин.

Після Першої світової війни ЧСР перебувала на піку економічного розвитку, що сприяло швидкій модернізації освіти і впровадженню новітніх досягнень педагогічної науки у теорію та практику навчання. Професійна майстерність педагогічних кадрів набула важливого значення.

Тема 8. Методична робота в школі

Від учителя почали вимагати якісної освіти, постійного підвищення науково-методичного рівня, систематичного вдосконалення фахової майстерності. В цих умовах почали активно розвиватися різноманітні форми методичної роботи з учителями.

За професійними інтересами об'єднують учителів колективні форми навчально-методичної роботи, у них створюються оптимальні умови для обміну досвідом, для творчих дискусій, виконання педагогічних завдань, а саме: створення учительських корпорацій (педагогічний колектив школи), функціонування педагогічних гуртків, проведення педагогічних виставок, які відігравали роль сполучної ланки між діяльністю школи та життям суспільства. Найбільш масштабним заходом була організована Міністерством шкільництва і народної освіти (МШНО) виставка сучасної культури у Брно (1928 р.). Знаменно, що у назві заходу освіта визначена як культурне явище, яке забезпечує взаємозв'язок між освітнім середовищем навчального закладу і культурними надбаннями людства. Робота виставки передбачала три складові: 1) освіта вчителів; 2) позашкільна культурна і соціальна діяльність вчителів народної і горожанської школи у 1926-1927 н.р.; 3) розвиток горожанської школи. Представлені на виставках експозиції відображали культурно-освітні особливості регіону.

Особливою формою навчально-методичної роботи вчителів у Підкарпатській Русі були педагогічні дні, шкільні тижні, важливого значення надавалося і консультаціям.

Поширення набув також такий феномен професійного удосконалення вчителів у Підкарпатській Русі як навчально-методичні подорожі по більш розвинутих регіонах Чехословацької Республіки, скажімо до Чехії, Словачії, Моравії тощо.

Отже, в період 1919-1938 рр. у роботі вчителів Підкарпатської Русі з'явилися ініційовані органами державного управління колективні форми

Тема 8. Методична робота в школі

навчально-методичної роботи та стали популярними як засіб професійного удосконалення, формування нових професійних якостей педагогів. В умовах демократичного керівництва освітою держава створила умови для професійного удосконалення спеціалістів у формі участі у роботі педагогічних гуртків, шкільних днів, тижнів, виставок, конференцій, з'їздів, конгресів, анкет тощо.

Участь вчителів у колективних формах роботи еволюціонувала від пасивного спостереження та виконання попередньо визначеного завдання до проявів ініціативи. Порівняння рівня професійного розвитку місцевих колег та європейських педагогів із результатами власної праці стимулювало процес пошуку ефективних шляхів теоретичної та практичної підготовки, накреслення стратегії особистого професійного удосконалення. Завдяки участі у різних формах методичної роботи підкарпатські вчителі отримали можливість підвищувати професійні знання у відповідності із особистими інтересами і світовими педагогічними тенденціями та гармонізувати свої особисті професійні амбіції із вимогами до педагога держави та суспільства.

Через діяльність учителя реалізується державна політика, формується інтелектуальний і духовний потенціал нації. У той же час розвиток суспільства визначає умови роботи вчителя та впливає на ефективність педагогічної діяльності. Щоб бути затребуваним на ринку надання освітніх послуг педагогічні працівники постійно удосконалюють рівень своєї професійної майстерності. Задоволення потреб держави і суспільства, особистих амбіцій та професійних устремлінь вимагає від освітян пошуку нових рішень і можливостей професійного удосконалення.

Важливою для сучасних педагогів є вивірена практикою здатність педагога адекватно реагувати на зміни педагогічної реальності, знаходити відповіді на виклики часу. Провідними стратегіями успішної діяльності

Тема 8. Методична робота в школі

вчителя вважаються демократичність, соціальна спрямованість, чітка громадянська позиція, патріотизм, інтелігентність, послідовність, розвивальність, цілеспрямованість, лідерство, особистісна зорієнтованість, передбачення та трансформація власної компетентності. Вчитель повинен знати педагогічну теорію і вміло використовувати її на практиці, володіти методами наукових досліджень, знати психологічні особливості учнів, володіти методикою і технікою навчання, бути менеджером і навіть артистом, здатним створювати власний позитивний імідж. Ефективність діяльності педагога безпосередньо залежить від вибору правильної стратегії професійного зростання у поєднанні із розвитком життєдіяльності.

Ця діяльність реалізується в регіоні через застосування різноманітних форм і методів організації науково-методичної роботи з педагогічними кадрами на рівнях: шкільному, міжшкільному, районному (міському) та обласному, відображає соціально-економічні та культурні потреби й традиції регіону.

Основними завданнями науково-методичної роботи з педагогами в регіоні є: забезпечення науково-методичного супроводу змісту післядипломної педагогічної освіти; розробка та впровадження нових прогресивних методик і технологій навчання та виховання учнів; стимулювання інноваційності у діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та конкретних вчителів регіону; розвиток професійної творчості педагогічних працівників та педагогічних колективів регіону; вивчення, узагальнення та поширення в регіоні перспективного педагогічного досвіду; надання допомоги вчителям у процесі їх самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення; збір, акумулювання та поширення необхідної педагогічним працівникам інформації щодо їх професійної діяльності; сприяння запровадженню в регіоні сучасних підходів до

Тема 8. Методична робота в школі

моніторингу доступності та якості освіти; сприяння поширенню у педагогічному середовищі комп'ютерної грамотності.

Сучасною спробою створення освітніх об'єднань з метою ефективного використання потужностей навчальних закладів заради якісного навчання була ідея освітнього округу. *Освітній округ* розглядається як добровільне об'єднання у межах адміністративно-територіальних одиниць навчальних закладів системи освіти, включаючи професійні навчальні заклади та установ, що входять до його складу на добровільних засадах, виходячи з освітніх запитів населення. Нормативно-правове підґрунтя функціонування освітніх округів забезпечує «Положення про освітній округ», яке визначає мету створення освітнього округу в межах адміністративно-територіальної одиниці ефективної системи освіти; забезпечення рівного доступу дітей відповідного віку до якісної дошкільної, загальної середньої, позашкільної та професійно-технічної освіти, допрофесійного навчання незалежно від місця їх проживання; ефективного використання творчого потенціалу педагогічних працівників навчальних закладів; раціонального використання навчально-методичної, матеріально-технічної бази суб'єктів округу, її зміцнення та модернізації.

І. Завдання для самоконтролю основних теоретичних положень та подальшого опрацювання теми

1. Виявити вплив методичної роботи на:

- ступінь раціональності організації праці педагогічного працівника;
- якість освіти та виховання;
- підвищення фахового рівня вчителя;
- створення сприятливого мікроклімату в колективі;
- систему стимулювання;
- впровадження інноваційних технологій;
- заходи щодо покращення умов та організації праці.

Тема 8. Методична робота в школі

2. Розкрити зміст поняття «система науково-методичної роботи» та елементів цієї системи.
3. Визначити зміст, завдання та роль методичної роботи.
4. Схарактеризувати функції методичної роботи в школі.
5. Розкрити напрями навчально-методичної роботи.
6. Проаналізувати форми організації навчально-методичної роботи в школі.
7. Познайомтеся в школі з перспективним і річним планами роботи і дайте їм короткі характеристики.
8. З якою метою організовується методична робота в школі? У яких формах вона проводиться?
9. Як здійснюється підвищення кваліфікації вчителів у школі і поза нею?
10. Як проводиться атестація педагогічних кадрів?
11. У чому полягає науковий підхід до організації методичної роботи?
12. Яку роль відіграє педагогічна наука в удосконаленні навчально-виховного процесу?
13. Вивчіть стан та проведіть дослідження з проблем втілення в навчально-виховний процес досягнень психолого-педагогічної науки.
14. У чому полягає суть передового педагогічного досвіду?
15. Якими особливостями відрізняється досвід учителів-новаторів?
16. Назвіть критерії передового і новаторського педагогічного досвідів.
17. Що являє собою система роботи з формування і впровадження передового педагогічного досвіду?
18. Ознайомтеся у школі, де ви проходите педагогічну практику, з досвідом роботи передового вчителя, підготуйте повідомлення на семінарське заняття.
19. Вивчіть досвід роботи передових учителів за матеріалами педагогічної преси.
20. Як розпочався процес становлення українського національного шкільництва у Закарпатті в період 1919-1938 рр.?
21. В чому полягає ідея створення освітніх округів в сучасний період?

II. Дослідницьке завдання

1. Дослідити алгоритм самоосвітньої діяльності вчителя для удосконалення знань та навичок учнівського розвитку, враховуючи:
  - аналіз психолого-педагогічної літератури;
  - вивчення методик діагностики та розвитку творчих здібностей учнів.
2. Проранжувати проблему навчально-виховного процесу за ступенем важливості й реальності вирішення.

Тема 8. Методична робота в школі

III. Практичні завдання

1. Розробити ключові питання до засідання атестаційної комісії.
2. Розробити зразки матриць рейтингової оцінки результатів навчальної діяльності з окремого предмета.

IV. Тести

Інструкція: із запропонованих варіантів виберіть правильну відповідь.

1. Чим зумовлене введення поняття «науково-методична робота» в сучасній школі?
  - а) сучасним освітнім закладам властиві форми наукової роботи*
  - б) заохотити вчителів до підвищення якості самоосвіти*
  - в) спонукати педагогічний колектив до співпраці з фаховими періодичними виданнями*
  - г) активізувати роботу школи передового педагогічного досвіду*
2. Структура науково-методичної роботи включає:
  - а) навчально-методичний і науково-дослідний компоненти*
  - б) організаційно-методичний компонент*
  - в) навчально-виховний компонент*
  - г) контролюючий компонент*
3. Основні форми методичної роботи в загальноосвітніх закладах:
  - а) індивідуальні, колективні, масові*
  - б) групові, тематичні*
  - в) контрольно-узагальнюючі*
  - г) нема правильної відповіді*
4. У чому полягає основна мета атестації?
  - а) у підвищенні відповідальності за результати навчання і виховання, забезпечення соціального захисту компетентної праці*
  - б) в активізації творчої професійної діяльності педагогів, стимулювання безперервної фахової та загальної освіти*
  - в) у залученні педагогічних працівників до матеріального заохочення*
  - г) нема правильної відповіді*

Тема 8. Методична робота в школі

5. Які кваліфікаційні категорії встановлюються педагогам за наслідками атестації?

- а) «спеціаліст»*
- б) «молодший спеціаліст»*
- в) «вчитель ГПД»*
- г) «спеціаліст I категорії»*

6. Хто був фундатором початкової школи Підкарпатської Русі?

- а) В. Пачовський*
- б) Марійка Підгірянка*
- в) В. Бірчак*
- г) А. Волошин*

7. В умовах становлення української школи на Закарпатті у 1919-1938 рр., яка проблема виявилась найактуальнішою?

- а) проблема змісту навчання*
- б) нестача вчителів*
- в) політична ситуація*
- г) багатонаціональність населення*

8. Початок процесу становлення українського національного шкільництва на Закарпатті у 20-30-их рр. ХХ ст. характеризується наступними ознаками:

- а) активізацією публікацій в місцевих часописах.*
- б) розбудовою шкільних закладів освіти.*
- в) активною участю політичних емігрантів у створенні нової школи*
- г) впровадженням нової ідеї саморозвитку*

Рекомендована література

1. Волкова Н. П. Педагогіка : Навч. посібник. Допущено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с. — (Альма-матер). — С. 393-412.

2. Жерносек І. П. Організація методичної роботи в школі / І.П.Жерносек. — К. : Рад. шк.,1995. — 128 с.

3. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Допущено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — С. 437—465.

4. Методична робота школи / [упор. Н. Мурашко]. — К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. — 128 с.

5. Педагогічна майстерність : Підручник / [І.А. Зазюн,

Тема 8. Методична робота в школі

Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. Зязюна. — 2-ге вид., допов. переробл. — К. : Вища школа, 2004. — 422 с.

6. Розлуцька Г.М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.) : Монографія / Г.М.Розлуцька. — Дрогобич : Коло, 2005. — 282 с.

7. Фізеші О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство : Навчальний посібник / О.Й.Фізеші. — К. : Кондор-Видавництво, 2015. — 390 с.

8. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посібн. для студ. вищих педагогічних закладів освіти / М.М.Фіцула. — Вид. 3-тє, перероб., доп. — Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. — 232 с.

9. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття : Монографія / [В.В.Химинець, П.П.Стрічик, Б.М.Качур, М.І.Талапканич]. — Ужгород : «Карпати», Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2009. — 464 с.

10. Положення про організацію методичної роботи в системі освіти : наказ МО України // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти України. — 1998. — № 2. — С. 3—9.

11. Положення про освітній округ : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 777 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-п>.

12. Бачинська Є. Модель психолого-педагогічної компетентності класного керівника як основа підготовки до виховної роботи в системі підвищення кваліфікації / Є.Бачинська // Рідна шк. — 2006. — № 7. — С. 51—55.

13. Вовченко О. Місце творчих груп учителів у системі методичної роботи сучасної школи (На прикладі матеріалів роботи творчої групи вчителів міста Полтави «Технології розвитку критичного мислення на уроках іноземної мови») / О. Вовченко // Deutsch. — 2014. — №14. — С.4—17.

14. Гордійчук О. Концептуально-методичні основи роботи над мультфільмами в початковій школі як вимога часу / О. Гордійчук // Початкова школа. — 2015. — №5. — С.6—9.

15. Грипась Н. Традиційні та інноваційні форми методичної роботи у школі / Н. Грипась // Зарубіжна література в школах України. — 2014. — №7/8. — С.36—50.

16. Дорошенко З. Організація методичної роботи з педагогами на мереживій основі: використання інтернет-технологій / Зеля Дорошенко // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2014. — №11. — С.4—11.

Тема 8. Методична робота в школі

17. Качур Б.М. Організація регіональної системи науково-методичної роботи з учителями / Б.М.Качур // Освіта Закарпаття. — № 20. — 2014. — С. 30.

18. Пархоменко І. Деякі особливості організації атестації керівників загальноосвітніх навчальних закладів / І.Пархоменко // Рідна шк. — 2006. — № 9. — С. 37—39.

19. Дутчак А. Науково-методична робота як засіб розвитку фахових компетентностей педагога [Електронний ресурс] / А.Дутчак. — Режим доступу : www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/obrii2009_1.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Волкова Н. П. Педагогіка : Навч. посібник. Допущено МОНУ для студ. ВНЗ / Н. П. Волкова. — К. : Академія, 2003. — 576 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів. Допущено МОНУ / І. В. Зайченко. — 2-ге видання. — К. : Освіта України, КНТ, 2008. — 528 с.
3. Кузьмінський А. І. Педагогіка [Текст] : підручник / А.І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. — 3-тє вид., випр. — К. : Знання-Прес, 2008. — 448 с.
4. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М.В.Левківський. — К. : «Центр навчальної літератури», 2003. — 359 с.
5. Максимюк С. П. Педагогіка : навчальний посібник. Реком. МОНУ для студ. ВНЗ / С. П. Максимюк. — К. : Кондор, 2009. — 667 с.
6. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. — видан. 5-е допов. і перероблене. — К. : ВАТ «Білоцерківська книжкова фабрика», 2009. — 670 с.
7. Павлютенков Є. М. Основи управління школою [Текст] : Метод. матеріал / Є. М. Павлютенков, В. В. Крижко. — Х. : Видавнича група «Основа», 2006. — 176 с.
8. Фізеші О.Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство : Навчальний посібник / О.Й.Фізеші. — К. : Кондор-Видавництво, 2015. — 390 с.
9. Фіцула М.М. Педагогіка : навч. посібн. для студ. вищих педагогічних закладів освіти / М.М.Фіцула. — Вид. 3-тє, перероб., доп. — Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2013. — 232 с.

Додаткова література

10. Бондар В. Дидактика / В.Бондар. — К., 2005. — С. 6—43.
11. Веретенко Т. Г. Загальна педагогіка. Реком. МОНУ як навчальний посібник для студ. ВНЗ / Т. Г. Веретенко. — К. : Професіонал, 2004. — С. 11.
12. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : Наук.-метод. посіб. / І. Д. Бех; Ін-т змісту і методів навчання. — К., 1998. — 204 с.
13. Бондар В. Педагогіка і філософія: взаємодія і взаємозв'язок / В. Бондар // Вища освіта України. — 2002. — №3. — С. 12—16.
14. Вовк Л. П. Проблема педагогічних цінностей в історії освіти і думки / Л.П.Вовк // Проблеми змісту педагогічної підготовки в контексті аксеологічної освіти. — К., 2005. — С. 4—11.

Навчально-методичний посібник з курсу «Педагогіка»

15. Галузинський В. М, Євтух М. Б. Педагогіка: теорія й історія / В.М.Галузинський, М.Б.Євтух. — К., 1995. — 237 с.
16. Жерносек І. П. Організація методичної роботи в школі / І.П. Жерносек. — К. : Рад. шк.,1995. — 128 с.
17. Загвязинский В.И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. — 4-е изд., стер. / В.И.Загвязинский, Р.Атаханов. — М. : Академия, 2007. — 208 с.
18. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В.Г.Кремень. — К. : Грамота, 2005. — 448 с.
19. Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації : Практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. — К. : Знання-Прес, 2003. — 429 с.
20. Любар О. О. Історія української педагогіки : навч. посібн. / О.О. Любар, М.Г.Стельмахович, Д.Т.Федоренко; за ред. М.Г. Стельмаховича. — К., 1999. — 355 с.
21. Мельничук С. Г. Педагогіка (Теорія виховання) : Навчальний посібник. Реком. МОН молодьспорт України / С. Г. Мельничук. — К. : Слово, 2012. — 385 с.
22. Методична робота школи / [упор. Н. Мурашко]. — К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. — 128 с.
23. Методология и методы психолого-педагогических исследований / [авт.– сост. Е.В. Иванов]. — В. Новгород : НовГУ, 2005. — 11 с.
24. Методология и методы психолого-педагогических исследований: гуманитарно-целостный подход : учеб. для студентов и магистрантов пед. вузов : в 2 ч. / Н.М. Борытко, А.В. Моложавенко, И.А. Соловцова. — Волгоград : Изд-во ВГИПК РО, 2005. — 131с.
25. Методы и методология психолого-педагогического исследования. Краткий курс / П.И.Образцов. — М. : Просвещение, 2004. — 272 с.
26. Нісімчук А. Педагогіка : Підручник / А. Нісімчук. — К. : Атіка, 2007. — С. 40—66.
27. Омельченко С. В. Педагогіка. Тестові завдання : Навч. посібн. Реком. МОНУ / С. В. Омельченко. — К. : Знання, 2008. — 391 с.
28. Освітні технології : навчально-методичний посібник / О.М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за заг. ред. О.М. Пехоти. — К. : А.С.К., 2001. — 256 с.
29. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посібник / С.С. Пальчевський. — К. : Каравела, 2012. — 496 с.
30. Педагогіка / [В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, І.С. Волощук, О.В. Глузман, Н.В. Гузій, Н.М. Дем'яненко, Н.О. Дівінська, М.Б. Євтух,

Навчально-методичний посібник з курсу «Педагогіка»

С.А. Калашнікова, О.А. Комар; Ін-т вищ. освіти АПН України]. — К. : Пед. думка, 2009. — 256 с.

31. Педагогіка : навч. посіб. / З.Н. Курлянд, Р.І. Хмелюк, А.В. Семенова [та ін.]; за заг. ред. З.Н. Курлянд. — К. : Знання, 2007. — 495 с.

32. Педагогічна майстерність : Підручник / [І.А. Зазюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.]; за ред. І. Зязюна. — 2-ге вид., допов. переробл. — К. : Вища школа, 2004. — 422 с.

33. Підласий І. П. Практична педагогіка або три технології : Інтерактивний підручник для педагогів ринкової системи освіти / І.П. Підласий. — К. : Слово, 2004. — С. 82—85, 498—500, 554—565.

34. Розлуцька Г.М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919 – 1939 рр.) : Монографія / Г.М.Розлуцька. — Дрогобич : Коло, 2005. — 282 с.

35. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи [Текст] / О.Я.Савченко. — К. : Генеза, 2002. — 368 с.

36. Фізеші О. Й. Педагогіка: Основи педагогіки. Дидактика. Теорія та методика виховання. Школознавство : навч. посібник. Рек. МОНУ для студ. ВНЗ / О. Й. Фізеші ; Мукачівський державний університет. — К. : Кондор, 2013. — 390 с.

37. Фіцула М.М. Педагогіка : Навчальний посібник / М.М.Фіцула. — К. : Видавничий центр «Академія», 2006. — 352 с.

38. Химинець В.В., Стрічик П.П., Качур Б.М., Талапканич М.І. Освіта Закарпаття : Монографія / [В.В.Химинець, П.П.Стрічик, Б.М.Качур, М.І.Талапканич]. — Ужгород : «Карпати», Інформаційно-видавничий центр ЗППО, 2009. — 464 с.

39. Ягупов В.В. Педагогіка : навч. посібн. / В.В.Ягупов. — К. : Либідь, 2002. — 560 с.

40. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») : Кабінет Міністрів України; Постанова, Програма, Заходи від 03.11.1993 № 896 із змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.

41. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформ. зб. Міносвіти України. — 1996. — № 13. — С. 2—15.

42. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / затверджена наказом МОНУ від 16. 06. 2015 № 641. — К., 2015. — 10 с.

43. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. // Освіта України. — 2002. — 23 квітня. — 43 с.

44. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Світ виховання. — 2005. — № 4 (5). — С. 6—30.

Навчально-методичний посібник з курсу «Педагогіка»

45. Положення про загальноосвітній навчальний заклад : Затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 р. № 964 // Інформаційний збірник МОН України. – 2001. – № 6. – С. 3—19.

46. Положення про організацію методичної роботи в системі освіти : наказ МО України // Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти України. — 1998. — № 2. — С. 3—9.

47. Положення про освітній округ : постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 № 777 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/777-2010-п>.

48. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 № 651-XIV із змінами і доповненнями / Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

49. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII із змінами і доповненнями / Верховна Рада УРСР [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

50. Андрусенко Н. Будь сином не тільки батька твого – будь сином народу твого. Тиждень патріотичного виховання / Н. Андрусенко, Г. Джемугла, О. Бахтіна // Учитель початкової школи. — 2015. — №4. — С.47—50.

51. Багацький В. В. Організація громадянського виховання школярів / В. В. Багацький // Виховна робота в школі. — 2015. — №11. — С.9—17.

52. Бачинська Є. Модель психолого-педагогічної компетентності класного керівника як основа підготовки до виховної роботи в системі підвищення кваліфікації / Є.Бачинська // Рідна шк. — 2006. — № 7. — С. 51—55.

53. Болонський процес // Осв. України. — 2004. — 10 серпня. — С. 234.

54. Большакова Н. О. Проектування системи національно-патріотичного виховання в школі / Н. О. Большакова // Виховна робота в школі. — 2015. — №12. — С.18—26.

55. Бондаревская Е. В. Смыслы и стратегии личностно ориентированного воспитания / Е.В.Бондаревская // Педагогика. — 2001. — № 1. — С.8—16.

56. Вовченко О. Місце творчих груп учителів у системі методичної роботи сучасної школи (На прикладі матеріалів роботи творчої групи вчителів міста Полтави «Технології розвитку критичного мислення на уроках іноземної мови») / О. Вовченко // Deutsch. — 2014. — №14. — С.4—17.

Навчально-методичний посібник з курсу «Педагогіка»

57. Газман О. С. Педагогіка свободи: путь в гуманістическую цивилизацию XXI века [Текст] / О. С. Газман // Класний керівник. — 2000. — № 3. — С. 6—33
58. Галкіна Л. Емоції як метод виховання: емоційна драматургія уроку музичного мистецтва як основа педагогічної технології / Л. Галкіна // Шкільний світ. — 2015. — №3. — Вкладка, С.1—4.
59. Гордійчук О. Концептуально-методичні основи роботи над мультфільмами в початковій школі як вимога часу / О. Гордійчук // Початкова школа. — 2015. — №5. — С.6—9.
60. Грипась Н. Традиційні та інноваційні форми методичної роботи у школі / Н. Грипась // Зарубіжна література в школах України. — 2014. — №7/8. — С.36—50.
61. Гупан Н. Актуальні проблеми методології історико-педагогічних досліджень / Н. Гупан // Рідна школа. — 2013. — № 4 —5. — С.53 —56.
62. Джемугла Г. Маленькі секрети великого виховання / Г. Джемугла // Учитель початкової школи. — 2015. — №10. — С.40—42.
63. Дорошенко З. Організація методичної роботи з педагогами на мереживій основі: використання інтернет-технологій / Зеля Дорошенко // Вихователь-методист дошкільного закладу. — 2014. — №11. — С.4—11.
64. Качур Б.М. Організація регіональної системи науково-методичної роботи з учителями / Б.М.Качур // Освіта Закарпаття. — № 20. — 2014. — С. 30.
65. Киричук О. Принципи розбудови інноваційної педагогічної системи освітнього закладу / О.Киричук // Рідна школа. — 2000. — № 10. — С. 21—26.
66. Колесни Л. Інтерактивні методи навчання на уроках читання / Л. Колесник // Початкова школа. — 2014. — №1. — С. 22—25.
67. Кузьмінська Л. Соціально-психологічні аспекти управління інклюзивним навчанням у загальноосвітньому навчальному закладі / Л. Кузьмінська // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2015. — № 9. — С.29—32.
68. Мельнікова Н. Науково-дослідна експериментальна робота педагогічних працівників: методичний супровід / Н. Мельнікова // Методист. — 2012. — №11. — С. 40—45.
69. Митник О. Ненав'язливе навчання. Інтерактивні методи навчання як засіб розвитку мислення учня / О. Митник, С. Смоліков // Учитель початкової школи. — 2015. — №3. — С. 24—27.
70. Модель технології і методики застосування аудіовізуальних електронних засобів як автономних мультимедійних засобів навчання / [А. Гуржій, В. Волинський, О. Черноус та ін.] // Педагогіка і психологія. — 2015. — №3. — С.29—36.

Навчально-методичний посібник з курсу «Педагогіка»

71. Модернізація вищої освіти України і Болонський процес // Освіта України. — 2004. — 10 серпня. — С. 234.

72. Муратова І. Розвиток особистості як педагогічне завдання освіти / І. Муратова // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. — 2010. — №5. — С.67—79.

73. Онищенко Т. Модернізація управлінської діяльності / Т. Онищенко, Т. Яковенко // Відкритий урок: розробки, технології, досвід. — 2014. — №6. — С. 12—13.

74. Островерхова Н. Теоретичні засади технологій управління загальноосвітнім навчальним закладом як активною соціально-педагогічною системою / Н. Островерхова // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2015. — №8. — С. 5—12.

75. Пархоменко І. Деякі особливості організації атестації керівників загальноосвітніх навчальних закладів / І.Пархоменко // Рідна школа. — 2006. — № 9. — С. 37—39.

76. Пономарьова К. Нестандартні форми організації навчання української мови в початкових класах / К. Пономарьова // Початкова школа. — 2015. — №12. — С. 1—6.

77. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія. Спроба історичної реконструкції / О. Сухомлинська // Шкільний світ. — 2015. — №4. — С. 21—41.

78. Федорова Н. Ф. Удосконалення змісту навчально-виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах у 90-х роках ХХ століття / Н. Ф. Федорова, Б. О. Піонтковські // Освіта та розвиток обдарованої особистості. — 2014. — №8. — С. 36—43.

79. Фурман А. Педагогіка як сфера мислєдїяльності: функції, предмет, метод / А. Фурман // Освіта і управління. — 2010. — №1. — С.30—44.

80. Швардак М. В. Випередження як фактор підвищення ефективності управління та організації навчального процесу / М. В. Швардак // Освіта Закарпаття. — 2015. — №21. — С.57—59.

81. Голубнича Л. О. Становлення і розвиток дидактики в зарубїжній педагогічній науці [Електронний ресурс] / Л. О. Голубнича // Педагогіка та психологія. — 2013. — Вип. 44. — С. 126—136. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ped_2013_44_16.

82. Дутчак А. Науково-методична робота як засіб розвитку фахових компетентностей педагога [Електронний ресурс] / А.Дутчак. — Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/obrii2009_1.

83. Журба К. Теоретичні основи національно-патріотичного виховання школярів [Електронний ресурс] / К. Журба, О. Докукіна // Гірська школа Українських Карпат. — 2013. — № 8—9. — С. 235—239. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_66.

Навчально-методичний посібник з курсу «Педагогіка»

84. Нікітіна О. Дидактичні ідеї Я. Коменського як джерело формування навчальної діяльності молодших школярів [Електронний ресурс] / О. Нікітіна // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. — 2012. — Ч. 3. — С. 231—238. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2012_3_34.

Навчально-методичне видання

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
З КУРСУ «ПЕДАГОГІКА»
для студентів спеціальності «Здоров'я людини»**

Підписано до друку 24.03.2016 р. Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 11, 47. Обл.-вид. арк. 9,21. Зам. № 604.
Наклад 300 прим.

Видавець «ФОП Середняк Т.К.», 49000, Дніпропетровськ, 18, а/с 1212
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4379
від 02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 7257
49000, Дніпропетровськ, 18, а/с 1212
тел. (096)-308-00-38, (056)-798-22-47
E-mail: s-k-y@ukr.net,
www.isbn.com.ua

Видруковану у «ФОП Дишкант Сергій Ярославович»
Свідоцтво про реєстрацію Серія В00 № 402450
89600, м.Мукачєво,
вул. Недецеї, 39, тел. (+38) 095-512-81-77